INTERNATIONAL JOURNAL OF "SUPREMANCE OF LAW"

REVISTA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ "SUPREMAȚIA DREPTULUI"

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»

№ 1, 2018

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО СОЦІО Specialized publishing house

CONTENT
CUPRINS
ЗМІСТ
СОДЕРЖАНИЕ

THEORY, HISTORY OF STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL LAW
TEORIA, ISTORIA STATULUI ŞI DREPTULUI. DREPTUL CONSTITUŢIONAL
ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО
ТЕОРИЯ, ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

БОРШЕВСКИЙ А.П.
АНАЛИЗ ВНЕДРЕНИЯ СУДЕБНЫХ УСТАВОВ 1864 Г. В БЕССАРАБИИ 5
СОСНА Б.И.
НОВЫЕ ПРАВОЗАЩИТНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА 9
РОГОВАЯ Г.
ПРАВОСЛАВНАЯ МОЛДОВА В ПРАВОВОЙ ШКАЛЕ ЕВРОСОЮЗА:
АСПЕКТЫ РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ 18
БОЛУЧЕНКОВА А.
СТАНОВЛЕНИЕ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ ЧЕРЕЗ УСВОЕНИЕ ОПЫТА ПРОШЛОГО 24
ВЕКЛИЧ В.О.
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ПРИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ
ЩОДО БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЮ В УКРАЇНІ Й ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
СТОСОВНО ВИРОБЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ
ТА ЇЇ УВІДПОВІДНЕННЯ СТАНУ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН 28

ADMINISTRATIVE LAW
DREPTULADMINISTRATIV
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

СОКУРЕНКО В.В.
СТАНОВЛЕНИЕ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ ЧЕРЕЗ УСВОЕНИЕ ОПЫТА ПРОШЛОГО 34
ШАТРАВА С.О.
МІНІМІЗАЦІЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ
В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ 42
МАКАРОВЕЦЬ А.М.
ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА,
ЯКЕ РЕГЛАМЕНТУЄ ДІЯЛЬНІСТЬ АПАРАТУ СУДУ В УКРАЇНІ 50
КЛОЧКО И.А.
ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРЫ 57
ПОДОЛЯКА С.А.
КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ
ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ 63

ЛЕГКА О.В.
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ ... 69
П'ЯТНИЦЬКИЙ А.В.
ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗАХОДІВ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ
В УКРАЇНІ, ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ ... 73
ПОЧАНСКАЯ Е.С.
ПРАВО НА ЖИЗНЬ КАК НЕОТЪЕМЛЕМОЕ ПРАВО ГРАЖДАН, ОСУЖДЁННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ
В УКРАИНЕ: СОДЕРЖАНИЕ И АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ... 79
ШПЕНОВА П.Ю.
НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ АПАРАТУ СУДУ ... 84

CRIMINAL LAW, CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS
DREPTUL PENAL, PROCEDURA PENALĂ ŞI CRIMINALISTICA
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА
УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА

КОСТАКИ Г.
ПРАВО НА ЗАЩИТУ ОТ ПЫТОК В МОЛДОВЕ ... 90
БАНДУРКА І.О.
ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ`Ї ... 102
КАНЦІР В.С., КРИЖАНОВСЬКИЙ А.С.
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ,
АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ ... 111
ГОЛОВКО Б.Ю.
РОЛЬ ПРОКУРОРА В РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЦЕДУРЫ ОСВОБОЖДЕНИЕ ЛИЦА
ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ... 119
ПОНОМАРЕВ С.П.
ТЕРРОРИЗМ КАК ОДИН ИЗ САМЫХ ОПАСНЫХ ВИДОВ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ... 126
АНДРІЯШЕВСЬКА М.С.
ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ
ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ ... 131

CIVIL, BUSINESS, COMMERCIAL AND EMPLOYMENT LAW
DREPTUL CIVIL ŞI PROCEDURA CIVILĂ. DREPTUL AFACERILOR, DREPTUL ECONOMIC ŞI AL MUNCII
ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО
ГРАЖДАНСКОЕ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ, ХОЗЯЙСТВЕННОЕ И ТРУДОВОЕ ПРАВО

МИРОНОВА С.
ПОРЯДОК ДОСТАВКИ И МЕСТА ПЕРЕДАЧИ ТОВАРА ПРИ ЗАКЛЮЧЕНИИ ТОРГОВЫХ ДОГОВОРОВ ... 139
АНТОШКІНА В.К.
СПОСОБИ І ФОРМУЛА ТЛУМАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ ... 141
КОСТЮЧЕНКО О.Є.
ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗКРИТТЯ СУТНОСТІ ТРУДОВИХ ПРАВ
У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СОЦІАЛЬНІЙ ХАРТІЇ (ПЕРЕГЛЯНУТІЙ) ... 148
ЄНІНА Л.В.
ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ ... 155

НАЗИМКО О.В.
СПРИЯННЯ ЗАЙНЯТОСТІ, ЗАХИСТ ВІД БЕЗРОБІТТЯ ТА ДОПОМОГА ПО БЕЗРОБІТТЮ ЗА НОРМАМИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА 159

PHILOSOPHY AND PSYCHOLOGY OF LAW
FFILOZOFIA ȘI PSIHOLOGIA LEGII
ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА
ФИЛОСОФИЯ И ПСИХОЛОГИЯ ПРАВА

КУДАРЬ К.В.
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ........ 165
МУЗИКА М.П.
ВОЛЮНТАРИЗМ ЯК ТЕЧІЯ ІРРАЦІОНАЛІЗМУ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА 172

PUBLIC ADMINISTRATION
ADMINISTRAȚIA PUBLICĂ
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

БУРИК З.М.
ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ........ 180

АНАЛИЗ ВНЕДРЕНИЯ СУДЕБНЫХ УСТАВОВ 1864 г. В БЕССАРАБИИ

Боршевский Андрей Петрович - доктор истории, председатель Консилиума Института демократии, старший научный сотрудник Института культурного наследия Академии наук Молдовы

În acest articol, autorul a demonstrat că, în ciuda faptului că se baza pe principiile Statutului Judiciar din 1864, justiţia mondială a Basarabiei avea propriile trăsături caracteristice şi distinctive în raport cu corpurile analogice ale Imperiului Rus.

Cuvinte cheie: curtea mondială, congresul mondial, tribunalul mondial local, tribunalul de onoare al lumii, Senatul, Adunarea Zemstvo, procedurile civile, proceduri penale.

In the present article we have proved that the peace justice of Bessarabia despite the fact that it was based on the principles of the Court Regulations dated of the year 1864 had its own characteristic and distinctive features in comparison with the analogue bodies in the Russia Empire.

key words: peace court, peace congress, local peace judge, honored peace judge, the Government senate, a Zemsk assembly, the civil judicial proceeding, the criminal judicial proceeding

В настоящей статье автор доказал, что мировая юстиция Бессарабии, несмотря на то, что она основывалось на принципах Судебных Уставов 1864 года, имела свои характерные и отличительные черты по сравнению с аналоговыми органами Российской империи.

Ключевые слова: мировой суд, мировой съезд, местный мировой суд, почетный мировой суд, Сенат, Земская ассамблея, гражданское судопроизводство, уголовное судопроизводство

В основе Судебных Уставов 1864 года лежали лучшие западноевропейские кодексы и достижения гражданской процессуальной доктрины. Авторы были вдохновлены немецкими, французскими, австрийскими, итальянскими законами, а также опытом Англии и США. Они исходили из тезиса, сформулированного одним из главных деятелей реформы С.И. Зарудным: «...не допускать в одном государстве доказанных в другом общих начал усовершенствования только потому, что они иностранные, а не национальные, значило бы почти то же, что не допускать введения железных дорог или телеграфов в государствах, жители которых не имели случая дойти до подобного общенародного изобретения». В результате практически все основные институты были заимствованы за рубежом.

Судебные уставы Александра II впервые в империи ввели гарантию прав личности, была уничтожена многовековая прерогатива царя - контроль за отправлением правосудия, началась трансформация самодержавия в более современную форму монархии. Недаром в ходе контрреформ императора Александра III осуществлялось последовательное наступление на данный институт.

Судебные уставы провозгласили самостоятельность судебной власти, равенство граждан перед законом, гласность, состязательность , презумпцию невиновности, впервые в импе-

рии создали гарантию личности, благодаря им была уничтожена многовековая прерогатива царя - контроль за отправлением правосудия, и началась трансформация самодержавия в более современную форму монархии.

«Судебная реформа, - писал В. П. Безобразов, - вносит в народную жизнь право, как живой действительный факт, на место права, существовавшего лишь как мертвая буква закона, как смутное понятие, не исчезавшее, конечно, никогда из верований и понятий народа, но носившееся в облаках над его головами, как нечто неуловимое, неосязаемое, никогда не воплощавшееся в настоящее практическое дело. Если, - говорит он далее, - судебная реформа вносит к нам действительное, живое право на место призрака, то мировой суд вносит право в такую сферу отношений нашего общества, где не существовало и призрака права, даже понятия о возможности права».

Уставы 1864 года состояли из четырех законодательных актов:

1) Учреждение судебных установлений;

2) Устав уголовного судопроизводства;

3) Устав гражданского судопроизводства;

4) Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями.

В результате введения в действие Судебных уставов была создана новая институциональная структура судопроизводства, которая представляла собой пример «творческой адаптации всех лучших достижений юриспруденции и судебной практики западноевропейских стран, главным образом Франции и Великобритании», занимая достойное место в ряду передовых законодательных культур мира.

В то же время судебная система Российской империи имела принципиальные отличия, так как «слепое во всем подражание другим государствам, без соображения с потребностями нашего государства, было бы вредно», - отмечалось в Объяснительной записке к проекту Устава уголовного судопроизводства.

Немецкий юрист К. Миттегмайер, сравнивая проект Устава уголовного судопроизводства с законодательством Европы, писал, что «он стоит выше даже многих новейших законодательных работ».

20 ноября 1864 года были опубликованы Судебные уставы, принятые Государственным Советом и утвержденные императором.

Судебные уставы 1864 года вводились не на всей территории Российской империи. Судебная реформа не распространялась на Белоруссию, Среднюю Азию, Сибирь, северную и юго-восточную окраины Европейской России. Поэтому после введения Судебных уставов в центральных русских губерниях местными властями и юристами был поднят вопрос о проведении реформы и в Бессарабии.

Судебная реформа в Бессарабии была ускорена предшествующей ей аграрной и земской реформой [10, с. 270]. 14 июля 1868 г. Было утверждено императором Александром II "Положение о поземельном устройстве царан", а 28 октября того же года состоялось "высочайшее повеление" об открытии в области земских учреждений.

24 апреля 1869 г. Правительствующий сенат на основании высочайше утвержденного 8 апреля мнения Государственного Совета принимает решение о проведении в Бессарабии судебной реформы [8;12;6]. В нем утверждалось: "Государственный совет в Соединенных департаментах законов, Государственной экономии, Гражданских и духовных дел и в Общем собрании, рассмотрев представление министерства юстиции от 18 апреля о введении в действие Судебных Уставов 20 ноября 1864 года в Бессарабской области и соглашаясь в существе с заключением его министра мнением, положил: ввести в действие Судебные Уставы… в течение 1869 года в Бессарабской области с присоединением ее к округу Одесской судебной палаты, постановив для сего следующие правила: 1) Уставы эти вводятся в Бессарабской области на точном основании "Положения 19 октября 1865 года" [9], удостоенных 10 марта 1869 года высочайшего утверждения дополнительных к нему правил о порядке окончания дел прежних судебных установлений; 2) судебные установления образуются, а чины прокурорского надзора, равно судебные следователи и судебные приставы, назначаются на основании прилагаемого при сем штата; 3) с открытием новых судебных установлений судебные места прежнего устройства, а равно должность областно-

го прокурора и уездных стряпчих, упраздняются, с прекращением дальнейшего отпуска на их содержание сумм, со дня открытия новых судебных установлений; 4) из исчисленной на основании прилагаемого при сем штата суммы 118800 рублей потребные деньги с будущего 1870 года производятся из государственного казначейства, на текущий же год в распоряжение министерства юстиции отпускается единовременно половина означенной суммы, именно 59400 рублей с представлением ему: а) назначать в новые судебные установления всех должностных лиц и ранее трех месяцев до времени открытия судебных установлений производить им содержание из означенной суммы и возлагать на них участие в разборе и решении дел прежних судебных мест и б) расходовать эту сумму на другие предметы как по временному усилению прежних судебных мест, так и вообще для усиления мер, необходимых для усиленного введения уставов в действие" [8].

3 ноября 1869 года министерством юстиции Российской империи для содействия в выполнении названного Указа был принят акт об учреждении новых юридических инстанций в Бессарабии [1, с. 359].

Открытие судов, предусмотренных новыми Судебными уставами, было назначено на декабрь 1869 года [3, с. 127]. Их открытие было поручено провозгласить старшему председателю Одесской судебной палаты сенатору Шахматову [7, с. 147]. Судебная реформа, основанная на идеях равенства [1, с. 358], была встречена населением Бессарабии с надеждой на то, что новые суды будут более совершенными прежних [13, с. 244].

20 декабря 1869 года было объявлено о введении с этого числа в Бессарабии новых Судебных Уставов и судебных учреждений [5]. Старый суд был упразднен [13, с. 244], новые учреждения состояли из общих и мировых судов [2, с. 607].

На открытии Кишиневского окружного суда сенатор А.А. Шахматов в присутствии членов окружного суда и мировых судей зачитал Указ об «открытии в области действия Судебных уставов. Сенатор отметил, что выборы мировых судей оказались успешными, так как почти повсеместно в судьи облечены лица, пользующиеся общественным доверием и достойные быть миротворцами населения» [4].

Проведение судебной реформы в Бессарабии, по утверждению румынского профессора истории и права А.Болдура, бессарабского врача и политика Н.Казаку, молдавского академика И.Г.Будака и других исследователей, было прогрессивным явлением, представлявшим из себя шаг вперед в социально-экономическом развитии края.

Не были учтены центром империи предложения местных юристов по судоустройству Бессарабии. Вместо 2-х округов и областной Судебной палаты в Бессарабии был учрежден всего один округ, а судом второй инстанции для жителей области была определена Одесская Судебная Палата.

Система мирового суда формировалась на тех же условиях, что и в империи, с единственным исключением, что наряду с общими правовыми основами и общеимперскими законами, в Бессарабии мировые суды могли руководствоваться и местными законами, и обычным правом.

Литература

1. Boldur A. Istoria Basarabiei. Bucureşti, 1992. P. 359.
2. Chirtoacă L., Coptileţ V. Unele aspecte comparative ale evoluţiei sistemului judecătoresc din Basarabia în secolul al XIX-lea//Funcţionarea Instituţiilor Democratitice în Statul de Drept: Materiale ale conf. teoretico-şt. int., 12-26 ian., 2003. Chişinau, 2003.
3. Cornea S. Organizarea administrativă a Basarabiei (1812-1917). Cahul, 2003.
4. Бессарабские областные ведомости. 1869. 24 декабря.
5. Бессарабские областные ведомости. 1870. 15 августа.
6. Бессарабские областные ведомости. 1869. 2 июля.
7. Будак И.Г. Буржуазные реформы 60-70 гг. XIX в. в Бессарабии. Кишинев, 1961.
8. Высочайше утвержденное 8 апреля 1869 года мнение Государственного Совета «О введении в действие Судебных уставов 20 ноября 1864 года в Бессарабской области»// ПСЗ.

Собрание второе. Том XLIV, отделение первое. 1869. СПб., 1873.

9. Высочайше утвержденное 19 октября 1865 года положение о введении в действие Судебных уставов 20 ноября 1864 г.// Устав гражданского судопроизводства с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами и разъяснениями по решениям Гражданского кассационного департамента, Общего собрания и Соединенного присутствия Первого и Кассационного департаментов Правительствующего сената и Циркулярами Министра юстиции. Систематический сборник/Сост.- В. Гордон. СПб., 1901.

10. Кустрябова С., Захария С. Судебная система Бессарабии 1812-1869 гг. в контексте молдо-российского законодательства конца XVIII в. – 60-х гг. XIX в. Комрат, 2004.

11. Кустрябова С., Захария С.К. Введение в Бессарабской области Судебных Уставов Александра II 1864 г. и их влияние на судоустройство края. Оценки данных процессов в источниках и литературе // Probleme ale ştiinţelor socio-umane şi modernizării învăţămîntului. Conferinţa ştiinţifică anuală a Universităţii Pedagogice de Stat "Ion Creangă" (20-21 martie 2002) Vol. II. Chişinău, 2002.

12. НА РМ. Ф. 3, оп. 2, ед. хр. 652. Л. 46.

13. Новаков С.З. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел южной Бессарабии (1857-1918). Кишинев, 2004.

НОВЫЕ ПРАВОЗАЩИТНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

Сосна Борис Ильич - доктор, и.о. профессора Европейского университета Молдовы, конференциар Комратского государственного университета, ведущий научный сотрудник Института правовых и политических исследований Академии наук Молдовы

Fiecare se poate prevala de toate drepturile și de toate libertățile. Relevanța temei se datorează faptului că protecția drepturilor și libertăților fundamentale ale omului la ziua de azi iese de sub jurisdicția statului, încetează să mai fie o problemă strict internă pentru fiecare stat și devine obiectul de protecție al întregii comunități mondiale.

Acest articol a fost elaborat de Institutul pentru Democrație (Moldova). Acest articol este inanțat de Uniunea Europeană în cadrul Programului de măsuri de consolidare a încrederii - CBM IV. Opiniile exprimate în acest articol nu reflectă neapărat punctele de vedere ale Uniunii Europene.

Cuvinte cheie: EU, Societatea civilă din Republica Moldova, ONG, CBM, Institutul pentru Democrație.

Everyone is entitled to all the rights and freedoms. The relevance of the article is due to the fact that protection of fundamental human rights and freedoms, today, is emerging from the jurisdiction of states, it ceases to be exclusively an internal matter of each state and becomes an object of protection of the entire world community.

This article was prepared by the Institute for Democracy (Moldova). This article is funded by the European Union (European Union's Confidence Building Measures Programme – CBM IV). Opinions expressed in the article do not necessarily represent those of the European Union.

Keywords: EU, Civil society of the Republic of Moldova, NGOs, Confidence Building Measures.

Каждый человек должен обладать всеми правами и всеми свободами. Актуальность статьи обусловлена тем фактом, что защита основных прав и свобод человека на сегодняшний день выходит из-под юрисдикции государств, перестает быть исключительно внутренним делом каждого государства и становится объектом охраны всего мирового сообщества.

Эта статья была подготовлена Институтом демократии (Молдова). Данная статья финансируется Европейским Союзом в рамках программы мер по укреплению доверия – CBM IV. Мнения, выраженные в статье, не обязательно отражают точку зрения Европейского Союза.

Ключевые слова: ЕС, Гражданское общество Республики Молдова, НПО, укреплением мер доверия.

В декабре 2016 года в Молдове Институт демократии (г. Комрат) в партнерстве с Обществом болгарской культуры «Родолюбец»- (с. Парканы) и Центром продвижения и защиты прав молодых женщин (г. Кишинев), начали реализацию проекта «Повышение взаимного доверия между учителями обоих берегов Днестра: Формирование регионального потенциала для непрерывного развития квалификации учителей в сфере современных проактивных методов образования в области прав человека».

Данный проект внедряется в рамках программы мер по укреплению доверия, фи-

нансируемой Европейским союзом. Европейский союз – это экономическое и политическое объединение 28 европейских государств, которые решили постепенно соединить свои ноу-хау, ресурсы и судьбы. Вместе, в течение 50-летнего периода расширения, они создали зону стабильности, демократии и устойчивого развития, сохраняя культурное разнообразие, толерантность и свободу личности. Нацеленный на региональную интеграцию, Союз был юридически закреплен Маастрихтским договором в 1992 году (вступившим в силу 1 ноября 1993 года). В ЕС сформирована общая внешняя политика и политика безопасности, предусматривающая проведение согласованной внешней и оборонной политики. Европейский союз стремится разделять свои достижения и ценности со странами и народами, находящимися за его пределами.

В 2012 году Европейскому союзу была присуждена Нобелевская премия мира.

Исполнительным органом Европейского союза является Европейская комиссия, ответственная за подготовку законопроектов, выполнение решений Европарламента и Совета, контроль соблюдения договоров ЕС и других правовых актов, выработку единой экономической, военной, внешней, культурной политики. Каждая страна, входящая в ЕС, назначает одного Еврокомиссара, однако члены комиссии обязаны представлять интересы Европейского союза как целого, а не отстаивать позиции выдвинувшего их государства. Европейская комиссия в основном осуществляет свою деятельность в Брюсселе, где располагается резиденция комиссии – Берлемон. Европейская комиссия выполняет дипломатические функции ЕС за рубежом, располагая сетью представительств (в том числе и в Кишиневе).

Представительство Европейского союза в Республике Молдова открылось в Кишиневе в октябре 2005 г. Представительство имеет статус дипломатической миссии и официально представляет Европейский союз в Республике Молдова.

Европейский союз поощряет развитие культуры мира и формирование консенсуса в пределах своих границ и в соседних странах через углубления интеграции и сотрудничества.

С 2009 года Европейский союз разработал программу конкретной целевой поддержки гражданского общества путем финансирования совместных проектов на обоих берегах Днестра для построения мирных отношений, предотвращения и урегулирования конфликтов. Программа направлена на сближение Кишинева и Тирасполя за счет повышения доверия путем поддержки совместных инициатив в области социального и экономического развития с участием основных заинтересованных сторон с обоих берегов реки Днестр, тем самым внося свой вклад в экономическое, социальное и секторное сближение между регионами.

Программа мер по укреплению доверия (CBM IV) направлена на создание общих ценностей, стабильности и процветания, расширения сотрудничества и углубления экономической и региональной интеграции путем охвата широкого спектра областей сотрудничества.

Глобальная цель программы CBM IV заключается в содействии развитию гражданского общества в процессе мирного урегулирования приднестровского конфликта и продвижению мер доверия между обоими берегами Днестра.

Конкретная цель заключается в содействии развитию устойчивых партнерских связей и потенциала гражданского общества обоих берегов Днестра путем создания кроссречных платформ для сотрудничества на уровне местных сообществ.

Координатором проекта является Институт демократии – общественная организация, официально зарегистрированная в Министерстве юстиции Республики Молдова в январе 2007 года. Офис института располагается в Гагаузии (город Комрат). Стратегическая цель Института – внедрять в общественное сознание цельное представление о правах человека как основе для построения демократического правового общества, борьба с коррупцией, трафиком и насилием.

Институт демократии – член Гражданской коалиции за свободные и справедливые выборы – «Коалиции 2009» и Антикоррупционного альянса Молдовы. Институт демократии является членом Правления Западнорегиональной ассоциации клубов ЮНЕСКО и соучредителем журналов «Европейские перспективы», «Наше право» и «Права.UA» (Украина).

Институт демократии реализовал свыше 50 проектов, в том числе 6 проектов при поддержке Программы развития Организации Объединенных Наций (UNDP), 4 проекта при поддержке Управления Верховного комиссара ООН по правам человека, 5 проектов при поддержке Посольства Нидерландов, 3 проекта при поддержке Посольства США, Фонда Восточная Европа, 2 проекта при поддержке Фонда Oak, Посольства Норвегии, Фонда партнерства для открытости, Министерства иностранных дел Чешской Республики, Балканского траста демократии при Немецком фонде Маршалла, проекты при поддержке Добровольного трастового фонда ООН для жертв торговли людьми, Целевого фонда добровольных взносов ООН по современным формам рабства, Национального фонда поддержки демократии, Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (OSCE), Структуры Организации Объединенных Наций по вопросам гендерного равенства и расширения прав и возможностей женщин (UN Women), Европейского фонда для демократии, BEARR траста, Черноморского траста региональной кооперации и др.

Целью проекта является повышение уровня доверия между Кишиневом и Тирасполем, а также содействие развитию молодежи в активных и ответственных граждан, знакомых с принципами демократии и ценящих эту форму правления посредством совместного обучения учителей обоих берегов Днестра современным проактивным методам образования.

Обучение учителей методам использования активных технологий в школах, в том числе по правам человека, и международному сотрудничеству в сфере прав человека, механизмам и процедурам защиты данных прав будет очень полезно для учителей, усилит их навыки и умения, повысит их результативность работы в школах. Учителя будут активно использовать полученные знания, так как темы семинаров в рамках проекта учитывают современные методические достижения науки и основаны на передовом педагогическом опыте в области проактивного обучения учащихся, направленного на рост самостоятельности и активности учащихся, повышения их критического мышления. Обучение учителей современной проактивной методике преподавания тем, связанных с правами человека, механизмам их защиты является, безусловно, актуальным.

Усвоение знаний по правам и свободам человека обеспечивает постепенное вовлечение индивида в общество, его становление в качестве самостоятельного субъекта социальных и политических отношений. Но для того, чтобы учащиеся могли понять и правильно оценить свои права и обязанности граждан в демократическом обществе, они должны получить соответствующее образование. Такое образование направлено не только на ознакомление учащихся с основными понятиями, практикой демократии и прав человека, но также и на то, чтобы воспитать граждан принципиальными, независимыми людьми с широким кругозором и способностью к аналитическому мышлению, приверженцами демократических идей. Качественная подготовка в области демократии и прав человека является частью успешной образовательной системы в целом.

Важность обучения учителей методам преподавания прав человека объясняется тем, что в школах формируется демократические идеалы и ценности школьников. В этой ситуации от поведения и знаний учителей зависит эффективность демократического воспитания молодежи. Получив в рамках данного проекта знания о роли демократии, современных методах преподавания демократии и прав человека, учителя будут в ходе своих уроков в школах и ВУЗах умело и ненавязчиво воспитывать у учащихся демократические ценности и идеалы. Именно в школах дети могут познать основы демократии и вырасти

демократически сформировавшимися личностями.

Это демонстрирует значимость проекта, направленного на обучение учителей современным проактивным методам образования. С учетом, что обучение учителей двух берегов Днестра будет совместным, между педагогическими сообществами сформируются постоянные связи и контакты, возрастет доверие между ними.

Одним из важнейших инициатив в рамках данного проекта было открытие ***Национального методологического ресурсного центра по правам человека.***

Новое тысячелетие характеризуется повсеместным внедрением и использованием новых, проактивных методик образования. Происходит переосмысление и развитие функций методической деятельности, интенсифицируется поиск новых методов, способов, путей совершенствования преподавательской работы. Для этого необходимо обеспечить доступ педагогов к современной литературе, основанной на использовании последних достижений педагогической науки. Для обеспечения такого доступа в Молдове в 2017 году Институтом демократии в партнерстве с Обществом болгарской культуры «Родолюбец» и Центром продвижения и защиты прав молодых женщин при поддержке Европейского Союза в рамках проекта «Повышение взаимного доверия между учителями обоих берегов Днестра: Формирование регионального потенциала для непрерывного развития квалификации учителей в сфере современных проактивных методов образования в области прав человека» был создан Национальный методологический ресурсный центр по правам человека, расположенный в Кишиневе, Комрате и Парканах (Приднестровье).

Национальный методологический ресурсный центр по правам человека – это структурное подразделение данных организаций, объединяющее ресурсы (в первую очередь методологические) в области прав человека, основанные на передовом европейском педагогическом опыте и методиках. Национальный методологический ресурсный центр по правам человека представляет собой имущественный комплекс, включающий оборудование, информационные, учебно-методические ресурсы и обеспечивающий подготовку учителей двух берегов Днестра методам применения современных достижений педагогики в области использования проактивных методов обучения учащихся правам человека.

Деятельность Национального ресурсного центра направлена на повышение знаний и навыков учителей в отношении современных методов обучения правам человека. Таким образом, центр занимается методическим обеспечением учителей двух берегов Днестра в области современных проактивных методов обучения правам человека для создания нового образовательного контента.

Теоретико-концептуальные идеи создания ресурсного центра заключались в необходимости современной качественной подготовки и повышения квалификации специалистов в области образования в условиях инновационной образовательной сферы. Это требует внедрения новых форм и методов организации образовательного процесса, в том числе создания методологического ресурсного центра для учителей.

Создание ресурсного центра обусловлено формированием отрицательных тенденций в развитии образования: отсутствие современной литературы, в первую очередь в области применения проактивных методов обучения правам человека и демократии, отсутствие доступа к интернет-ресурсам или неумение их применять и использовать возможности Интернета при подготовке к учебному процессу.

Выходом из создавшейся ситуации стала концентрация образовательных ресурсов в методологическом центре с одновременным обеспечением их коллективного использования.

Предпосылки создания ресурсного центра: 1) динамика изменений и повышение требований к компетенции специалистов в сфере образования и продвижения прав человека; 2) острая потребность в системе качественного образования по вопросам прав

человека и преподавания интерактивных методик.

В Кишиневе Национальный методологический ресурсный центр по правам человека был открыт в Государственном педагогическом университете им. И. Крянгэ (Кишинев, ул. И. Крянгэ, 1, блок 4). Это связано с тем, что учителя Кишинева и большинства регионов Молдовы (за исключением Приднестровья и Гагаузии) проходят повышение квалификации в университете и будут использовать ресурсы центра для повышения своих навыков и знаний. Кроме того, литературой ресурсного центра будут пользоваться также студенты педагогических специальностей (будущие учителя).

В Комрате Национальный методологический ресурсный центр по правам человека был открыт в центре города, по адресу: Комрат, ул. Третьякова, 21/3.

В Приднестровье Национальный методологический ресурсный центр по правам человека был открыт по адресу: село Парканы, Тираспольское шоссе, 25. Выбор места открытия центра обусловлен спецификой с. Парканы, которое расположено на трассе между Тирасполем и Бендерами, то есть очень удобно для посещения учителями обоих этих городов.

Целями Национального методологического ресурсного центра по правам человека является развитие знаний учителей о современной методике проактивного обучения учащихся правам человека, повышение квалификации учителей, установление и развитие контактов с научными и образовательными учреждениями, а также коммуникация между педагогами с двух берегов Днестра.

Для реализации поставленных целей ресурсный центр осуществляет следующую деятельность:

§ организационно-методическую, заключающуюся в методическом обеспечении образовательного процесса, в том числе посредством мероприятий по распространению методических материалов и литературы;

§ информационную, в том числе путем расширения доступа к информации с помощью технических ресурсов центра и обеспечения доступа педагогов к интернет-ресурсам (в области педагогики и прав человека), а также через размещение педагогической информации на сайте проекта;

§ консультационную, в том числе посредством различного рода консультативной помощи учителям и учебным заведениям региона.

Ресурсный центр концентрирует и обеспечивает доступ к методическим ресурсам педагогов Молдовы, включая Приднестровье. В нем созданы условия по освоению современных проактивных методов преподавания для повышения квалификации учителей, применения новых концепций преподавания прав человека.

Также Национальный методологический ресурсный центр по правам человека выполняет важную роль во взаимодействии образовательных учреждений разных видов и типов. Данное взаимодействие представляет собой совместную деятельность ресурсного центра с образовательными учреждениями региона. Это обеспечивает педагогам возможность роста их профессионализма с помощью использования методологических ресурсов как центра, так и многих образовательных учреждений. Такое взаимодействие необходимо для обеспечения более качественной подготовки педагогов, а также их коммуникации, обмена опытом и методологическими ресурсами с педагогами из других регионов, в том числе с другого берега Днестра.

Целью организации процесса взаимодействия является обеспечение доступа к современным методологическим ресурсам, зачастую имеющихся в Молдове только в нашем методологическом ресурсном центре по правам человека. Благодаря этому ресурсный центр выступает как партнер учебных заведений, «центр роста качества», помогающий повысить профессионализм учителей региона.

Основными пользователями услуг Национального методологического ресурсного центра по правам человека являются педагоги, администрация школ, лицеев, гимназий и колледжей, студенты педагогических специальностей. В числе потребителей услуг ресурсного центра также находятся учебные заведения, заинтересованные в получении

методических и консультационных услуг, повышении квалификации своих сотрудников; региональные органы управления образованием, заинтересованные в повышении квалификации работников учебных заведений на базе методологического ресурсного центра.

Выбор педагогов как основных потребителей услуг Национального методологического ресурсного центра по правам человека обусловлен спецификой Молдовы. Республика Молдова приступила к развитию демократии только после распада СССР в 1991 году. За этот период демократические традиции не успели в полной мере прижиться в нашем обществе. Большинство граждан, как показывают соцопросы, не понимают значения и важности демократии и прав человека. Одной из главных причин безразличного отношения общества, прежде всего молодежи, к демократическим ценностям является отсутствие понимания огромной значимости демократии и прав человека. На обоих берегах Днестра негативно на развитие демократии и прав человека повлияло то, что учителя школ получили образование еще в СССР. Это образование было основано на неприятии ценностей демократии. В тот период в образовательной системе господствовал информативный тип обучения: учителя рассказывали учащимся идеологизированный материал, а роль учащихся заключалась в его воспроизведении. Такой тип обучения из-за отсутствия дискуссий на уроках препятствовал формированию активных, критически настроенных граждан. Получив такое образование в СССР, многие из педагогов и сейчас продолжают использовать данные методы обучения, не могут объяснить учащимся значение и роль демократии, не умеют развивать у молодежи лидерские качества и демократические идеалы.

Кроме того, отсутствие в Молдове (особенно в Приднестровье) педагогической литературы, содержащей современные методики проактивного обучения учащихся правам человека, не дает возможности педагогам в полной мере повышать свой профессионализм и использовать достижения современной педагогической науки.

Все это демонстрирует важность создания ресурсного центра для учителей.

Также в рамках данного проекта Институт демократии организовал визит иностранных лекторов в Тирасполь. 24-25 октября 2017 г. в Тирасполе состоялся семинар «Проактивные методы обучения в гражданском образовании и в образовании в области прав человека».

Семинар был организован для Приднестровских учителей но, учитывая важность данной темы, на нем присутствовали и педагоги из Кишинева, включая Кишиневский государственный педагогический университет им. Крянгэ, учителя молдавских школ и лицеев.

День первый семинара лектором был Евгений Фомин, эксперт в области международного публичного права и прав человека, директор Фонда прав человека (Украина), во второй день лектором был доктор педагогики Анатолий Рапопорт, редактор журнала «Международные общественные исследования» (США) и профессор одного из ведущих университетов мира – Университета Пурдью из США (Университет Пурдью занимает 60 позицию в рейтинге лучших университетов мира «Times Higher Education» и 77 позицию в рейтинге «Academic Ranking of World Universities», где, к примеру, Московский государственный университет им. Ломоносова занимает 93 позицию).

Участники узнали спектр методик обучению правам человека, Е-Адвокацию, узнали о методах защиты прав человека посредством подготовки адвокационной компании. Работа в малых группах и игра «Берлинская стена» очень понравилась участникам своим творческим подходом и огромным потенциалом для использования в обучении школьников. Первый день завершился необычной формой – «минута правды-публичная исповедь»

Во второй день участники подробно обсудили образование в области прав человека, его историю, содержание и цели, узнали самые современные достижения мировой науки в области применения активных методов в гражданском образовании и преподавании

общественных наук, в том числе мозговой штурм, проектная деятельность, кэйс стадии, обсудили методы для развития критического мышления и др.

Было очень полезно участникам обсудить роль системы образования в организации активной работы с учащимися в обучении правам человека.

Завершился семинар обсуждениями и практическими рекомендациями по планированию уроков по гражданскому воспитанию и обучению правам человека.

Участники очень высоко оценили данный семинар, поблагодарив за его проведение организаторов, модераторов и Европейский Союз за поддержку такого важного и полезного мероприятия.

После подведения итогов, участники отметили, что узнали очень много нового, полезного, и теперь смогут применить самые последние достижение мировой педагогической науки теперь и в Молдове.

Уже на следующий день, 26 октября 2017 г.,- в Комрате состоялась конференция «Защита прав человека». Уровень конференции позволяет заключить, что произошло событие не регионального, а скорее общенационального масштаба. Конференция была организована Институтом демократии (г. Комрат) и Комратским государственным университетом в партнерстве с Обществом болгарской культуры «Родолюбец» (Приднестровский регион) и Центром продвижения и защиты прав молодых женщин (г. Кишинев) в рамках проекта «Повышение взаимного доверия между учителями обоих берегов Днестра: Формирование регионального потенциала для непрерывного развития квалификации учителей в сфере современных проактивных методов образования в области прав человека» при финансовой поддержке Европейского Союза (Программа мер по укреплению доверия).

Участниками конференции были руководители и педагоги школ, лицеев, колледжей и университетов Гагаузии, Кишинева, Приднестровского региона, руководители неправительственным организаций двух берегов Днестра, чиновники и др.

Почетным гостем конференции стал Глава Делегации Европейского Союза в Молдове Посол Петер Михалко, который констатировал значимость проведения данного мероприятия. В своем приветственном слове к участникам конференции Посол Петер Михалко отметил, что он не мог не прийти и не поздравить, так как для него это приятная возможность, ибо он первый раз находится официально в Комрате в этой должности.

Посол заметил, что первый раз в нашу страну он приезжал 22 года тому назад и всегда рад был последующим визитам. Петер Михалко отметил важность демократических ценностей, на которых основывается ЕС, напомнив, что Европейский Союз оформил эти ценности как свою базу, основу существования, и права человека являются фундаментальным элементом того общества, в котором мы живём.

Посол отметил, что он очень рад, что приезжая сейчас в РМ он может работать в должности Главы Делегации Европейского Союза с той правовой базой, которая уже существует между Европейским Союзом и Республикой Молдовой. Договор об ассоциации в своей преамбуле говорит именно о ценностях прав человека, которые являются основой наших отношений и очень важно выполнять всё, что связанно с демократией, правами человека и верховенством права.

Посол Петер Михалко заверил, что Европейский Союз уделяет большое внимание вопросам прав человека и демократии в станах, которые являются партнёрами Европейского Союза, отметив, что это является очень важным моментом в наших отношениях и имеет влияние на все сферы нашего сотрудничества. Европейский Союз предоставляет поддержку партнёрам для того, чтобы стандарты в области защиты прав человека могли повышаться, и в Республике Молдова Делегация ЕС активна в этом направлении.

Посол отметил, что Делегация ЕС заинтересована в том, чтобы быть в контакте со всеми частями общества, для которых эти вопросы важны, для этого она активно продвигает Программу укрепления мер доверия, сотрудничая с партнерами из неправительственного

сектора, так как неправительственный сектор является самой активной частью общества, той частью общества, которая хочет своим трудом, своей активностью помочь сделать ежедневную реальность и жизнь людей лучше и поэтому Делегация ЕС будет продолжать эту поддержку и всегда будет открыты к контактам и дискуссиям для сотрудничества.

Посол заверил, что начиная свой мандат, он будет всегда работать в этом направлении и будет открыт для взаимных контактов.

С приветственным словом к участникам конференции обратились Андрей Боршевский, председатель Консилиума Института демократии, Сергей Захария, ректор Комратского государственного университета и депутат Народного Собрания Гагаузии (который одновременно выступил в роли модератора конференции), Сергей Анастасов, примар муниципия Комрат, Вячеслав Балан, национальный координатор Управления ООН по правам человека.

В частности, Сергей Анастасов, примар муниципия Комрат, поздравил участников с таким важным мероприятием, отметил его значимость, пожелал успехов и заверил участников, что примария Комрата всегда готова к сотрудничеству.

Председатель Правления Института демократии Андрей Боршевский отметил, что такого рода педагогическая конференция, в которой принимают участие эксперты из многих стран, является одной из первых в регионе, учителя двух берегов Днестра узнают много нового, в том числе смогут перенять опыт других стран и использовать его в своей работе в школе. Важность конференции заключается в возможности учителей перенять международный опыт и применить его на практике.

Председатель Общества болгарской культуры «Родолюбец» Андрей Николаев заметил, что тема конференции достаточно амбициозная и новая, но при этом очень необходимая. Формировать гражданственность – очень важная задача и кому это не делать, как преподавателям. Интерактивный метод в образовании заключается в использовании современных педагогических активных форм организации учебного процесса, то есть совмещение теоретических знаний и практических навыков. В игровой форме быстро достигается эффект, когда ученик позиционирует себя в различных ролях.

Анатолий Рапопорт, профессор университета Пурдью (США) отметил, что применение проактивных методов обучения правам человека – не совсем новая тема, но это не легко реализуется в школе. Намного проще стоять перед классом и о чем-то рассказывать, чем занять учеников, дав им возможность самостоятельно реализовать свои возможности в процессе учебной деятельности.

Отметив уровень конференции, профессор отметил, что произошло событие не регионального, а скорее общенационального масштаба.

Светлана Миронова, начальник Представительства Офиса Народного Адвоката в Комрате отметила, что повышение уровня правового самосознания в учебных заведениях несет в себе государственную значимость. Правовое воспитание молодого поколения и защита прав человека – важнейшие аспекты демократического государства. Повышение уровня правовой грамотности, прежде всего педагогов, будет благоприятно отражаться на правосознании учеников. Эти знания смогут стать благодатной почвой для того, чтобы вырастить другое отношение к праву.

Открыл пленарную часть конференции своим докладом «Активные методы в обучении правам человека и демократической гражданственности» ученый мирового уровня в сфере гражданского образования и образования в области прав человека доктор педагогики Анатолий Рапопорт, редактор журнала «Международные общественные исследования» (США) и профессор Университета Пурдью из США. Его выступление произвело большое впечатление на слушателей, которые узнали самые передовые методики обучения правам человека, применяемые на западе.

Огромное впечатление на участников конференции произвело выступление в пленарной части конференции Вячеслава Балана, национального координатора Управления ООН по правам человека, который не только

описал роль ООН в защите прав человека, но и поделился успешными примерами в области обучения правам человека, применяемых ООН в Молдове.

Также выступления в пленарной части конференции Светланы Ходаковой, директора Института демократического развития «Открытое Общество» (Украина), Светланы Мироновой, начальника Представительства Офиса Народного Адвоката в Комрате вызвали большой интерес участников, которые узнали много нового и полезного для себя; педагоги смогут применить данные знания в ходе обучения учащихся, а представители НПО – также и в своей правозащитной деятельности.

Также были очень интересными и полезными доклады других участников конференции. Активное участие на конференции педагогов и руководителей неправительственных организаций Приднестровского региона демонстрирует, что тема прав человека становится все боле значимой для гражданского общества левобережья Днестра.

В ходе конференции педагоги и представители неправительственных организаций двух берегов Днестра обменивались опытом, повысили свой уровень квалификации в области прав человека и современных методах обучения правам человека и демократии.

Как отметили участники, конференция прошла на высоком уровне, педагоги и представители НПО заинтересованно принимали участие во всех обсуждениях и дискуссиях, активно задавали вопросы выступающим коллегам, полученные знания они смогут использовать в своей профессиональной деятельности.

ПРАВОСЛАВНАЯ МОЛДОВА В ПРАВОВОЙ ШКАЛЕ ЕВРОСОЮЗА: АСПЕКТЫ РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Роговая Галина - старший научный сотрудник, Институт юридических и политических исследований Академии наук Молдовы

Acest articol examinează problema respectării drepturilor credincioșilor ortodocși, majoritari în Republica Moldova. Atenția față de factorul religios este considerată un factor de inhibare a procesului de integrare a Republicii Moldova în UE. În același timp, se exprimă îngrijorarea privind respectarea drepturilor cetățenilor ortodocși și păstrarea confortului lor spiritual în cazul aderării Moldovei la Uniunea Europeană. În cele din urmă, toleranța religioasă a ortodocșilor diferă de toleranța religioasă a catolicilor și a protestanților, majoritari în UE.
Cuvinte cheie: Integrarea europeană, factori inerți ai procesului de integrare, credincioși ortodocși, catolici, protestanți, Biblie, toleranță religioasă, intoleranță.

This article explores the problem of observing the rights of Orthodox believers, who in the Republic of Moldova have a majority. Attention is drawn to the religious factor as a factor of inhibition of the process of Moldova's integration into the EU. At the same time, concern is expressed about the observance of the rights of Orthodox citizens and the preservation of their spiritual comfort in case of Moldova joining the European Union. After all, the religious tolerance of the Orthodox differs from the religious tolerance of Catholics and Protestants, of whom the majority in the EU.
Key words: European integration, inertial factors of the integration process, orthodox believers, catholics, protestants, Holy Bible, religious tolerance, intolerance.

В этой статье рассматривается проблема соблюдения прав православных верующих, которых в Республике Молдова большинство. Внимание к религиозному фактору рассматривается как фактор торможения процесса интеграции Молдовы в ЕС. В то же время выражается озабоченность по поводу соблюдения прав православных граждан и сохранения их духовного комфорта в случае присоединения Молдовы к Европейскому союзу. В конце концов, религиозная толерантность православных отличается от религиозной толерантности католиков и протестантов, которых большинство в ЕС.
Ключевые слова: европейская интеграция, инерционные факторы интеграционного процесса, православные верующие, католики, протестанты, Библия, религиозная терпимость, нетерпимость.

Исследование обстоятельств – условий, проблем и успехов - европейской интеграции стран, создавшихся на бывшем советском политическом пространстве, стоит в ряду самых насущных для политиков, ученых, общественности в целом. Идет напряженное обсуждение факторов, содействующих процессу евроинтеграции; факторов,

тормозящих данный процесс. Обсуждаются детали демократических преобразований в странах-претендентах, а именно: процесс реформирование государственного устройства в соответствии с европейскими образцами, эффективность деятельности системы государственного управления, преодоление коррупции, приобщения к европейским ценностям и, обязательно, вопросы защиты прав человека и правовой толерантности. В поле данного активного обсуждения, как видим, попадают аспекты политические, экономические, военные, безопасные, этнические, др., и абсолютно не рассматриваются аспекты вероисповедные. Между тем, этот аспект, по нашему мнению, не менее других нуждается в обсуждении, ведь интеграция предполагает принципиальное сходство участников, их консолидацию, взаимосвязь, всестороннее сотрудничество и согласованность действий. Наличие простой заинтересованности и общих предпосылок вхождения в Европу не является достаточным. Европейское сообщество формируется не по географическим, а по цивилизационным параметрам, что предусматривает наличие у его участников развитой правовой демократии, эффективной экономики и соответствующих им идеологической элиты и массового сознания населения, в котором доминируют общие гуманитарные ценности. Но некоторые страны, вливающиеся в европейскую семью, являются различными по вероисповеданию, а значит, и разными по отношению к европейским ценностям. К таковым относится и Республика Молдова, большинство населения которой является православным. В свете этого, возможно, стоит рассмотреть конфессиональное отличие Молдовы от большинства европейских стран и, в связи с этим, вопросы правового равенства православных граждан.

Прежде всего, следует иметь в виду, что вероисповедное понятие толерантности в Православии значительно отличается от европейского, к примеру, католического, принципом которого является допустимость насилия. Обязанность Католической Церкви «пользоваться принудительной властью государства, чтобы заставить заблудших покориться и воссоединиться с правоверными»[1]. Против иноверцев (как заблудших-Г.Р.) не просто можно, но и должно предпринимать насилие ради спасения «Града Божьего»[2].- Вероисповедным же кредом Православия является учение о терпении как основе духовного совершенствования, что составляет главный принцип Православия в решении проблемы веротерпимости. Отцы Церкви много рассуждали о терпении как основе добродетели, как пути к социальному миру и возможности формирования светской толерантности. «Терпение состоит в перенесении страданий, и терпеливым должен называться тот, кто без ропота переносит все наносимые ему оскорбления». «Терпение служит укреплением всех добродетелей»[3] и т.п. В различии понятий толерантности уже усматривается определенная конфронтация между представителями Православия и Католицизма. В процессе евроинтеграции, очевидно, следует учитывать то обстоятельство, что существует конфронтация понятий толерантности, по-разному трактуемых Православием, Католицизмом и Протестантизмом, распространение которого в Европе чрезвычайно широкое.

Протестантизм вообще возник из конфронтации с традицией Римско-католической церкви. Это религиозное направление противопоставило католическому принципу насилия принцип безграничной свободы совести и индивидуализма. Конечно, протестантизм поделен на множество конгрегаций, но общим для различных учений Протестантизма является принцип либерализма. Уже Дж.Локк в 1689 году опубликовал трактат «Послание о веротерпимости», в котором гражданам предоставлялись права свободы выбора и исповедования, декларировались равноправие религиозных общин и отделение церкви от государства. Протестантизм «запустил» механизм свободомыслия, вдаваясь то в деизм (Дж.Локк), то в идеализм (Г.В.Ф.Гегель),

---

[1] Христианство. Энциклопедический словарь. В 3-х томах. Москва, 1995. С. 24.
[2] Преподобный Иоанн Кассиан Римлянин. Писания. Свято-Троицкая лавра. 1993. С. 506.
[3] Преподобный Петр Дамаскин. Творения. Москва, 2001. С. 229.

то в секуляризацию (французские просветители), то в антропософию (Рудольф Штайнер) пр. Идеология Протестантизма, в разных ее ипостасях, в конце концов, привела к безграничному разнообразию жизненных ценностей и норм поведения членов секуляризованного общества и породила проблему «радикального своекорыстия утилитарного индивидуализма»[4], с его духовной дезинтеграцией и религиозным индифферентизмом - явлениями, с которыми никогда не согласятся адепты Католицизма и Православия. Однако именно идеи Протестантизма вдохновили европейское сообщество на поиски и формирование «общечеловеческих ценностей», господствующих ныне в Европейском Союзе.

Различие в трактовке понятия религиозной толерантности создает трудности в обеспечении реального равноправия для представителей разных конфессий, в частности, для представителей Православия, хотя в демократических европейских государствах и приняты самые продвинутые в плане толерантности правовые акты. «Как только некоторые страны пришли к законам о допущении многих религий, они должны были обязать их проявлять взаимную толерантность…Поэтому целесообразно, чтобы законы об этих различных вероисповеданиях не только способствовали тому, чтобы они не доставляли беспокойство государству, но и чтобы они поддерживали мир в отношениях между собой»[5].

Интеграция в Европейский Союз, напомним, предполагает в странах - участницах данного процесса равноправие, партнерство, сотрудничество, взаимозависимость и ориентацию на общие ценности. Но является ли Православие религией, ориентированной на партнерство, сотрудничество и взаимозависимость? Ведь даже при всем христианском терпении (смирении), декларируемом Православием, обращает на себя внимание то, что в православных вероисповедных программах заметное место занимает антизападничество, панславизм. Известна также направленность православных идеологии и практики против цивилизационных нововведений, что проявляется в выступлениях священнослужителей и прихожан против глобализации, унификации, цифрового кодирования товаров, идентификации (паспортизации) личности. Обращают на себя внимание и различия в оценке общеевропейских ценностей, в том числе и толерантности. Вспомним, как отреагировала Православная Церковь и ее адепты на принятие в Республике Молдова Закона «Об обеспечении равенства» в мае 2012 года. Еще до принятия этого правового акта Церковь активно протестовала против его положений и инициировала массовые протесты верующих. Епископ Белцкий и Фалештский Маркел заявлял, что Правительство, принимая означенный закон «не защищает интересы страны, семейные ценности общества, веру, оно этим платит за обещанный Молдове безвизовый режим и вступление в Евросоюз»[6].

Выступает Православная Церковь против того пункта Закона, который предусматривает предоставление определенных свобод для лиц, принадлежащих к сексуальным меньшинствам. Возникшее в 2012 году противостояние служителей и прихожан Православной Церкви Молдавской митрополии и политической элиты проевропейского толка продолжается доныне, время от времени провоцируемое проводимыми в Кишиневе парадами ЛГБТ-движением. Проблема прав верующих и прав лиц, принадлежащих к сексуальным меньшинствам перешла из области общественно-воспитательной в политическую. На данной правовой проблеме «ломают копья» институты политической власти и институты гражданского общества. Принятые Синодом Православной Церкви Молдовы решения, направленные против либерализации прав представителей ЛГБТ-движения, либерально настроенные круги считают антиевропейскими и объясняют влиянием Москвы. «Митрополия…всегда вынуждена делать то, чего хотела Русская церковь»,-считают вице-председатель НЛП Александра Кан и блоггер Константин Быркэ. Руководители обще-

[4] Белла Р. Религиозный индивидуализм и религиозный плюрализм // Религия и общество. Москва, 1996. С. 691.
[5] C.Herdtle. Th.Leeb Hg.J. Toleranz. Texte zur Theorie und politischen Praxis. Stuttgart. 1987.P.49.
[6] http://dosug.md/ru/news/29260/

ственных Ассоциаций «Про-Ортодоксия» Геннадий Валуца и «Дряпта крединца» Ион Мереуца возражают: «Цель священнослужителей-помочь людям отличить навязанные Евросоюзом истинные ценности от мнимых. Наша цель не останавливать апокалипсис или европейский вектор, а отбирать и фильтровать. Нам не нужен европейский мусор, нам нужны европейские ценности». Либеральные свободы, присущие европейскому обществу, никак не могут быть признаны «истинными» ценностями большинством православного населения Молдовы, ориентирующегося на Священное Писание. «Свобода в христианском понимании — совсем не та, о которой кричит современный мир. Свобода христиан – это, в конечном счете, свобода от греховных страстей, свобода лицезрения Божества. А современный человек, кичащийся своей мнимой свободой, на самом деле часто бывает рабом очень многому, когда душа связана цепями страстей и оковами грехов, а подобия Божии втоптаны в грязь» [2] И догматически, и канонически православные верующие не могут согласиться с присутствием «греха содомии» в их жизни.

Общественная жизнь Молдовы показывает, что поступаться своими вероисповедными убеждениями православные верующие в угоду интеграции в ЕС не собираются в ближайшее время. Православная Церковь уверена в широте своего влиянии. Современные социологические исследования фиксируют динамику общественного сознания относительно степени доверия к институту религии и церкви, высокий уровень религиозной самоидентификации. Данные переписи населения 2014 года показывают, что число приверженцев Православия в Молдове насчитывает 96,8 % 3. Рейтинг Православной церкви как религиозного института по степени доверия на протяжении последних лет находится на довольно высоком уровне, опережая по этому показателю институты власти: Парламент (10%), органы государственного управления (15%), политические партии и общественные организации (10-11%). Православной же церкви, согласно данным ссоциологических исследований, полностью доверяют от 53% до 72,8% граждан Молдовы. Таким образом, есть основания говорить о том, Православная церковь может иметь значительное влияние на общественное сознание. Следует иметь в виду и то обстоятельство, что преимущественное число приходов Православной церкви Молдовы принадлежат РПЦ, в ареале распространения которой также намечаются количественные и качественные подвижки. Во всех государствах, где доминирует Православие, исследователи отмечают рост числа верующих, улучшение качества их религиозности, высокий уровень доверия населения к Церкви как социальному институту.

Таким образом, очевидной становится степень влияния Православия на сознание людей, что, в свою очередь, влияет на отношение граждан Молдовы к процессу интеграции страны в ЕС. По данным Барометра общественного мнения Института общественных политик, осенью 2014 года в Республике Молдова 44% респондентов высказались за вступление в Европейский Союз.

В мае 2016 года в Молдове за евроинтеграционный курс государства высказывались уже 35,6%[7]. Как видно, число приверженцев процесса евроинтеграции в Молдове снижается, и в этом явлении ощутимо влияние Церкви. Президентские выборы в Республике Молдова, в которых победил социалист Игорь Додон, открыто выступающий за православные ценности, укрепление духовных связей с Русской Православной Церковью, и которого открыто поддерживало руководство Молдавской митрополии, указали на яркость присутствия Православия в общественном сознании в Молдове. Ощутимое влияние Православия в Республике Молдова уже само по себе создает инерции на пути движении государства в Европейский Союз; сокращает число приверженцев этого процесса, становится препятствием на пути распространения европейских ценностей. Более того, Православная Церковь активно препятствует распространению этих ценностей. «Мы, православные, пребываем верными апостольскому Преданию и деяниям Церкви – семи Вселенским

[7] https://ok.ru./moldova/topic/66934478634603.

соборам; «в защиту общего достояния –-отеческого сокровища здравой веры – мы стоим, сражаясь», - утверждают вслед за Отцами Церкви современные священнослужители.

Постоянно чувствовать себя «в обороне Веры» православных побуждают ряд обстоятельств. Эти обстоятельства продиктованы уже тем, что среди иных христианских конфессий Православие занимает место меньшинства, если иметь в виду, что католиков в мире насчитывается 1 миллиард 45 тысяч, православных всего 170 миллионов, последователей разных направлений Протестантизма 350 миллионов, а не говоря уже о сравнении с количеством мусульман, которых в мире-1, 6 миллиарда. В этом же ряду индуисты с их количеством в 1 миллиард, буддисты – 500 миллионов.

Особую опасность для вероисповедания Православие усматривает в инициируемом Католической и Протестантской Церквями процессе экуменизма. Процесс Европейской интеграции представляет для Православной Церкви приближающуюся угрозу оживлением экуменических настроений. «Мы понимаем, что экуменизм только отдаляет от нас единство: чем больше видимость его приближения, тем дальше оно отстоит от нас. Мы любим инославных христиан и потому желаем действительного и святого единства с ними. Мы не хотим ни «сосуществования», ни «толерантности», или «множества верований», ибо всё это не является ни любовью Христовой, ни надёжным и прочным единением во Святой Троице. Мы хотим веровать в то, чему причастны, и причащаться тому, во что веруем: Богочеловеку Христу, всецелому во всецелом Его Теле – Церкви. Только всецелый Богочеловек может спасти всего человека. Во имя этого всецелого Богочеловека Христа и всецелого Тела Его – Православия – мы не можем иметь дело «на равных» с «искажёнными Христами» западных христиан - римокатоликов и протестантов. Поэтому мы будем исповедовать Православие до смерти, но не пойдём на уступки. Оправдание дипломатическими целями свидетельствует только об их духовном падении и соглашательстве с духом мира сего; Евангелие же требует от нас «истинствовать в любви»[8] - откровенно высказываются православные теологи[9].

Православная церковь Республики Молдова (Московского Патриархата) движется в этом фарватере. И священнослужители, и прихожане чувствуют, воссоединившись с Европой, православная Молдова окажется лицом к лицу с представителями Католической Церкви и Протестантской Церкви, с которыми у Православия весьма разнящееся понимание толерантности (веротерпимости). Исходя из этого православным прихожанам предоставляется их будущность в «добровольно-принудительном» экуменизме. Но ведь, по их убеждению, устои западных христианских церквей не изменились. Приведем высказывание современного православного богослова Георгия Капсаниса, вдохновленное Отцами Церкви о западном христианстве: «Сравнивая католическую церковь и протестантизм, святой наш отец Нектарий Пентапольский называет общим их свойством индивидуализм. Единственное различие между двумя этими системами следующее: в Западной Церкви индивид, т. е. папа, является средоточием для множества безгласных и несвободных личностей, каждая из которых сообразовывается с решениями и мыслями одного индивида – стоящего впереди всех папы. А в протестантизме церковь сосредоточена в индивиде. Поэтому западная церковь – это не больше чем индивид. Всякий папа судит о том, что правильно, – как ему угодно, и толкует Писание, как хочет, и возвещает то, что считает правильным, – чем же он отличается от многообразных догматистов протестантской церкви? Есть ли различие между одной и другой непогрешимостью? Если в церкви протестантов каждый индивид составляет церковь, то в западной церкви всю церковь образует индивид – каждый новый папа». «Чтобы не обольщаться отношением к нам католиков, стоит послушать, о чем говорят в минуту откровенности самые известные представители папизма», - «открывает глаза» другой совре-

[8] Ефрема 4:15

[9] Архимандрит Георгий (Капсанис) Православие и папизм В: Православие и гуманизм, Православие и папизм. Пермь, 2005. 88 с.

менный богослов: «Так, знаменитый богослов Ив Конгар заявляет, что молитва о единстве «означает для католиков молитву о расширении католической церкви, в которой и находится Церковь Христа и Апостолов», и что «католическая церковь остаётся той, какая она есть, и призывает других прийти к ней». И значит «пусть каждый скажет: Святая Гора Афон никогда не согласится с надуманными православно-католическими «единениями» и «соборами», а значит, никогда не согласится с ними и Православие»[10].

Предпринятое исследование и приведенные в нем данные о настроениях православных верующих в Республике Молдова свидетельствуют о

- важности проявлении со стороны политических элит, ориентированных на евроинтеграцию, уважения к убеждениям (вероисповеданию) собственных граждан, коих немалое количество;
- необходимости признании факта соблюдения прав православных, верующих в их притязаниях на оборону Веры;
- необходимости правового воспитания граждан с включением в курс положений общечеловеческих ценностей;
- возвращение в государственные учебные заведения светского религиозного образования ранее предлагаемым курсом «истории религий».

Только тогда в молдавском обществе можно будет говорить об общепринятой ценности толерантности и о соблюдении прав всех групп граждан Молдовы, и евроинтеграционный курс страны не будет тормозиться вероисповедным фактором.

[10] Калогерос Иоанн. Второй Ватиканский генеральный римокатолический собор и его экуменические усилия с православной точки зрения. Фессалоники, 1965. С. 24.

СТАНОВЛЕНИЕ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ ЧЕРЕЗ УСВОЕНИЕ ОПЫТА ПРОШЛОГО

Болученкова Анна Алексеевна - доктор истории, конференциар университар кафедры педагогических наук Кишинёвского государственного университета им. И. Крянгэ

Articolul se referă la formarea unei conștiințe juridice, care permite educarea unei persoane responsabile, sincere și atente. Autorul consideră această formare prin istoria patriei sale, în care un cetățean analizează, compară, determină locul său demn într-un sistem complex al puterii de stat, ia în considerare experiența socială pozitivă și negativă a generațiilor anterioare. Autorul analizează educația generației tinere pe exemplul atitudinii față de evenimentele din Marele Război Mondial.
Cuvinte cheie: constiinta juridica, Marele Război Mondial, patriotism, pedagogie.

The article deals with the formation of legal consciousness, which allows to educate a thoughtful, sincere, responsible person. The author considers this formation through the history of his fatherland, where a citizen analyzes, compares, determines his worthy place in a complex system of state power, takes into account the positive and negative social experience of previous generations.

The author examines the upbringing of the younger generation on the example of the attitude to the events of the Great Patriotic War.
Keywords: legal consciousness, Great Patriotic War, patriotism, pedagogy.

В статье рассматривается формирование правового сознания, которое позволяет воспитывать вдумчивого, искреннего, ответственного человека. Автор рассматривает данное формирование через историю своего отечества, где гражданин анализирует, сравнивает, определяет своё достойное место в сложной системе государственной власти, учитывает положительный и отрицательный социальный опыт предыдущих поколений.

Автор на примере отношения к событиям Великой Отечественной Войны рассматривает воспитание подрастающего поколения.
Ключевые слова: правовое сознание, Великая Отечественная война, патриотизм, педагогика.

Вступление. Формирование правового сознания – органическая составная часть гражданского воспитания. Его формирование позволяет воспитывать вдумчивого, искреннего, ответственного человека. Личность с такими показателями можно воспитать, если в воспитательный процесс включается активное усвоение опыта прошлого. Через историю своего отечества гражданин анализирует, сравнивает, определяет своё достойное место в сложной системе государственной власти, учитывает положительный и отрицательный социальный опыт предыдущих поколений. И в этом реализуется социальная, культурно-просветительная, воспитательная функция гражданской сознательности.

В истории человечества есть вехи, которые общезначимы для всех людей. К ним от-

носятся события Второй мировой войны. В 2015 г. всё мировое сообщество отпраздновало 70-летие Победы над фашизмом. Это событие всколыхнуло все слои общества. Оно стало индикатором уровня нравственного, гражданского, патриотического воспитания людей в разных странах мира.

Цель статьи. Выявить формирование нравственности молодёжи через отношения к событиям Великой Отечественной Войны.

Основной материал. В Молдове празднование 70-летия Победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. стало наиболее ярким и светлым событием в общественно-политической жизни республики 2015 года.

Все мероприятия в стране базировались на нравственной категории «память». Самым существенным в этом понятии является процесс организации и сохранения прошлого. Память связывает нас с настоящим и будущим. Она нас обязательно научает, т.к. опирается на уже имеющийся опыт.

В годы Великой Отечественной войны всё человечество сдавало экзамен на чувство патриотизма. Это чувство преданности и любви к своему отечеству, к своему народу. Современная педагогическая наука констатирует, что именно оно является единственным положительным качеством, даже если все остальные нравственные чувства отрицательные. Оно сохраняется даже у отъявленного преступника. Это тот последний бастион, который сохраняет в личности человеческое достоинство, там ещё теплится любовь.

Если проанализировать все исторические события, значимые для всего молдавского народа, то можно сказать, что это уникальный случай, когда празднование Победы объединило весь многонациональный народ Молдавии. В те далёкие годы все сплотились в борьбе за выживание и здесь не важен был политический строй, классовые убеждения, взгляды. Все народы поднялись и объединились против раковой опухоли, коричневой чумы, человеконенавистнической идеологии, которая давала право на существование в этом мире только одной нации – арийской.

Если говорить о плодотворной работе в деле воспитания патриотизма, то необходимо опираться на следующую триаду: я должен, я благодарен, я помню. Пусть каждый научится долженствовать, благодарить и помнить. Именно таким образом человек формирует моральную ответственность, которая является стержневым качеством личности. Это своеобразный контролёр всех других нравственных качеств. Опираясь на чувство долга, она приводит в соответствие слово и дело, намерение и поступок.

Формирование любого качества личности может быть сформировано только в действии. Этот процесс включает в себя потребность в качестве; знание о сущности формируемого качества; практическое формирование умений, навыков и привычек поведения, связанных с этим качеством; развитие способности к проявлению волевых усилий, связанных с соблюдением норм поведения в соответствии с качеством[1].

Вместе с тем весь комплекс воспитательных мероприятий доложен отражать очень важный подход: они основываются на организации общественной и личностно-значимой, созидательной полезной деятельности её участников. Здесь достигается очень важное положение, установившееся в педагогической науке: воспитание, развитие личности зависит не только от внешних факторов воздействия, но главным образом от внутренней активности личности, её положительного отношения к внешнему воздействию и возникшего под его влиянием активного стремления к собственному изменению, развитию определённых нравственных качеств, изменения к лучшему[2].

Празднование эпохального события в Молдавии потребовало широкого применения различных форм воспитания, которые имели свою специфику и логику.

Прежде всего Республика Молдова объявила 2015 год – годом Ветеранов Великой

[1] Харламов И.Ф. Педагогика. Учебное пособие. М., 2003. С. 299.

[2] Завадская Ж.И., Артёменко З.В. Формы воспитательной работы с учащейся молодежью: методика подготовки и проведения. Учебно-методическое пособие. Минск, 20010. С. 12.

Отечественной войны, разработало национальный план действий, образец памятной медали в честь 70-летия Победы. Народы Молдовы считали своим долгом почтить тех, кто погиб, поклониться всем тем ветеранам, которые принесли мир всей Европе. Молдова тоже внесла свой вклад в победу над фашизмом: 400 тысяч граждан Молдавии воевали, подвиги 250 тысяч из них были отмечены наградами, а 19 уроженцев Молдовы стали Героями Советского Союза.

На территории республики целенаправленно была создана нравственная атмосфера, которая позволила каждому гражданину откликнуться на это историческое событие.- В стране был организован процесс гражданского воспитания и сохранения прошлого опыта. Весь этот опыт гражданского участия можно обозначить как «Дорога памяти». Она включала большой комплекс образовательных, культурно-просветительных, художественно-творческих, информационных мероприятий, многочисленных ремонтно-реставрационных работ, благоустройство памятных мест, мемориальных комплексов и мест воинских захоронений.

Хроника самых значительных акций включала награждение ветеранов юбилейными медалями «70 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг.», присутствие их в числе гостей Парада Победы на Красной площади (г. Москва), выступление на международном форуме «Великая Победа добытая единством», участие в V- ом международном историческо-культурном форуме «Великая Победа» (27 – 29 апреля 2015 г.,- г. Москва).

В честь юбилея Великой Победы в Молдове прошли международные конференции, «круглые столы», презентации. В мае 2015 г. в Кишинёве при участии делегаций из семи субъектов РФ и Молдовы была проведена международная научно-практическая конференция «70 лет Победы в судьбах народов и государств-участников СНГ». В ней приняло участие 400 человек. В Тирасполе прошла международная культурно-патриотическая конференция «Великая Победа – одна на всех».

Были проведены «круглые столы» «О характере войны 1941 – 1945 гг. для молдавского народа» (г. Кишинёв), «Их подвиг бессмертен: вклад приднестровцев в Великую Победу- (г. Тирасполь), презентации книг « Они сражались против фашизма» (Н. Гуцул), «Генезис, ход и итоги Второй мировой войны: факты и мифология» (С. Назария), «Кошницкий плацдарм. 1941 – 1944гг.» (Г. Ватава), книга воспоминаний 40 участников Великой Отечественной войны «Люди, которые спасли мир» (составители В. Коваленко и Д. Николаев).

Среди акций, приуроченных к годовщине Победы, одной из самых масштабных стало зажжение Вечных огней на восстановленных мемориальных комплексах в городах Бельцы, Комрат, Кагул, Сороки.

Были завершены три проекта реконструкции памятников (с. Кунича Флорештского райна, с. Киркэешты Каушанского района, с. Пырлица Унгенского района), состоялось торжественное открытие мемориала «Застав трёх героев» в с. Стояновка.

В рамках проекта «Вахта Памяти» были организованы экспедиции поисковых отрядов по установлению мест захоронения павших советских воинов, эксгумации и перезахоронению останков советских воинов. Только в в 2015 г. клуб горного туризма «Траверс» совместно с поисковыми организациями «Русский историко-патриотический клуб» и «Август» провели три похода школьников по местам боевой славы в апреле – по Дубоссарскому району, территории боёв 1941 г. и Кошницкому плацдарму, в мае – по Новоаненскому району и Шерпенскому плацдарму, в июне – по Хычештскому району, местам боёв 95-ой стрелковой дивизии.

В акциях по перезахоронению останков 18 воинов Советской армии на мемориальном комплексе «Шерпенский плацдарм» приняли участие школьники кишинёвских лицеев- им. М. Спэтару, М. Греку, студенты молдавских вузов (ULIM, Политехнический университет, Государственный университет). Акция была поддержана Министерством обороны РМ.

В знак памяти и уважения к героям и жертвам Великой Отечественной войны по

всей территории Молдавии, как и во многих городах разных стран прошло одно из самых массовых мероприятий в рамках Великой Памяти – акция «Георгиевская ленточка».

6 мая 2015 г. в Кишинёве впервые состоялась массовая акция «Бессмертный полк Молдовы», организованная Координационным советом российских соотечественников РМ. Тысячи горожан разных национальностей, в основном молодёжь, прошли по улицам столицы с портретами участников войны.

Ещё один исторический « Марш Бельского» организовал в Кишинёве общественный совет « За Родину!». Участники марша прошли по маршруту штурмового батальона под командованием капитана А.И. Бельского, водрузившего победное знамя в освобождённом Кишинёве. Кульминацией акции стал сеанс видео-связи с Международной космической станцией с поздравлением космонавтов и « Вальс Победы», в котором приняли участие школьники кишинёвских лицеев и танцевальных студий республики.

Большой интерес вызвал традиционный фестиваль патриотической песни «Вера. Надежда, Любовь, Виктория», многие годы проводимый Советом ветеранов в РМ.

В столице Молдавии, на центральной площади Кишинёва 7 мая прошёл «Вальс Победы» с участием 60 пар из различных танцевальных коллективов.

В 2015 г. в церквах Молдавской митрополии РПЦ впервые была проведена акция «Колокола Победы». В честь памяти павших в Великой Отечественной войне раздался колокольный звон местных храмов. Он разливался 9 мая в течение 15 минут и напоминал всем о жертвах войны.

В праздновании Дня Победы и сопутствующих памятных мероприятиях по всей стране приняли участие сотни тысяч человек. В одном Кишинёве по данным МВД республики, только в праздновании 9 мая приняли участие до 65 тысяч граждан[3].

Все мероприятия сопровождались личной заинтересованностью, материальной поддержкой, бескорыстным участием. Они, как колокол, звенели и отражались в сердцах участников: мы не забыли, мы вам благодарны, и поэтому ответственны. Вся хроника юбилейного года отражена в книге «Дорогами памяти» /Под ред. Ф.М. Мухаметшина. Она буквально «дышит» энергией всех слоёв общества, наполнена трогательными переживаниями, наполнена глубоким уважением к ветеранам. Это поистине чистый родник, который питает Человечность и звучит предупреждающим сигналом всем гражданам планеты: люди, будьте бдительны!

Выводы. Празднование событий, связанных с Победой, могут быть использованы воспитателями в формировании правового сознания – создавать нравственно-правовые и политические чувства. Это составной компонент личности -гражданина своего отечества, который дорожит своим государством, уважает его законы и строит свои отношения с сообществом на ценностях, одинаково дорогих всему человечеству.

[3] Дорогами памяти: К празднованию 70-летия Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов в Республике Молдова / Под ред. Ф.М. Мухаметшина. М., 2017. С. 17.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ПРИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЩОДО БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ Й ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА СТОСОВНО ВИРОБЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ ТА ЇЇ УВІДПОВІДНЕННЯ СТАНУ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Веклич Владислав Олександрович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права Навчально-наукового Інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

УДК 343.35:35.08(477)

Articolul descrie caracteristicile de aplicare a legii în cooperarea organelor de stat cu societatea civilă privind dezvoltarea strategiei anti-corupţie şi aducerea statutului său public.Sunt identificate caracteristici specifice ale interacţiunii eficiente între organele de stat si societatea civilă în condiţia de parteneriat. Sunt luate in considerare necesitatea definirii legale a societăţii civile ca subiect înzestrat cu capacitate juridică şi competenţă în domeniul activităţilor anti-corupţie din cadrul politicii publice relevante.

Cuvinte cheie: cooperare, autorităţi publice, societatea civilă, reglementarea juridică, lupta împotriva corupţiei.

В статье рассмотрены особенности правоприменения при сотрудничестве государственных органов с гражданским обществом относительно выработки антикоррупционной стратегии и приведения ее состояния общественных отношений. Определены особенности эффективного взаимодействия между органами государства и гражданским обществом при условии партнерских отношений. Рассмотрена необходимость правового определения гражданского общества в качестве субъекта, наделенного правовыми возможностями и компетенцией в сфере антикоррупционной деятельности в пределах соответствующей публичной политики.

Ключевые слова: взаимодействие, органы государственной власти, гражданское общество, правовое регулирование, борьба с коррупцией.

Peculiarities of state bodies' cooperation with civil society in the preparation of an anti-corruption strategy and bringing it into line regarding the state of the public relations still have to be revised considering legal-administrative approach. In this research it is emphasized that effective interaction between state bodies and civil society is possible in an atmosphere of mutual trust only, yet absolute partnership relations, and it turns impossible when one side becomes oppressive, and another one resistant. Still special legal definition necessity of a civil society as a subject that has legal capabilities and competence in the anti-corruption activity field within the limits of the relevant public policy is considered and scientifically revised.

Key words: civil society, corruption, cooperation, law, public authorities.

Сьогодні минуле упало з паркану.
Дощило словами. Гриміли салюти.
А люди ходили нитками-кругами,
Цитуючи вірші, рахуючи руки.

Сьогодні метро розбивало бар'єри,
І натовпи несли вогні у долонях.
І кроком неспинним тривожили сквери,
Гамуючи віддальну болість у скронях

Софія Костицька *(«Демос») [1, с. 85]*

Постановка проблеми. Через низьку ефективність публічна політика щодо запобігання і боротьби з корупцією потребує концептуального ремоделювання зі зміною засадничого концепту з державоцентричного на людиноцентричний. Останнє визначає потребу в науковому опрацюванні правової актуалізації громадянського суспільства як суб'єкта такої політики.

Метою статті є опрацювання специфіки правозастосування при взаємодії органів державної влади України щодо боротьби з корупцією й громадянського суспільства та виробленні й увідповідненні стану суспільних відносин антикорупційної стратегії з урахуванням функціонального підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із взаємодією інститутів громадянського суспільства і органами державної влади, ґрунтовно розглядали у своїх роботах В. Б. Авер'янов, О. І. Гук, Я. О. Кагляк, А. Ф. Колодій, О. Л. Косенчук, О. С. Лотюк, О. М. Семьоркіної, С. М. Третяк, В. Л. Федоренко та ін. Однак, питання безпосередньої співпраці громадських утворень і органів держави у напрямку вироблення національної антикорупційної стратегії та її увідповіднення стану суспільних відносин у вітчизняній правовій науці майже не досліджено.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдання щодо теоретичного обґрунтування застосування органами державної влади новітніх адміністративно-правового підходів до процесів підготовки та прийняття державних рішень у аспекті взаємодії цих органів з громадянським суспільством при виробленні антикорупційної стратегії та її увідповіднення стану суспільних відносин є багатоаспектним. Тому тут розглянуто передусім особливості правозастосування щодо такої взаємодії.

Так, під суб'єктами взаємодії ми розуміємо передусім державні органи і громадянське суспільство. Останнім пакетом антикорупційних законів було створено законодавче поле для здійснення такої взаємодії. Однак, досі законодавчо не врегульовано якісну і прозору співпрацю в цьому напрямку. Масштабність антикорупційних інституційних і структурних реформ з дотриманням встановлених графіків потребує компетентних державних службовців, які за наявних ресурсів здатні професійно реалізовувати завдання з формування нових інституцій, запровадження нових процедур і стандартів, а також розвитку нових умінь у співробітників, відповідальних за боротьбу з корупцією. Щодо цього дослідники системи державної служби стверджують: «Державна служба поки не стала тією професійною ланкою, яка задумувалася у 1993 році із прийняттям Закону України «Про державну службу» та в подальші роки в низці стратегічних документів щодо її реформування. Прийняття Парламентом законів має гарантувати їх реалізацію на практиці, і саме спроможність державної служби є тут ключовою передумовою»- [2, с. 196].

У зв'язку з існуванням у суспільстві запиту на демократичну, прозору й ефективну модель державної влади, як наголошує Л.В. Левицька, перед владою у контексті реалізації антикорупційної стратегії постала низка невідкладних завдань, а зокрема: «посилення механізмів впливу громадян на владу, прозорості й підзвітності влади перед громадянами, забезпечення дієвих гарантій дотримання владними інституціями, їх посадовими особами обов'язків і меж компетенції; обмеження посадових імунітетів, запровадження санкцій за порушення державними органами конституційних приписів; забезпечення балансу повноважень між парламентом як єдиним законодавчим органом, Президентом як всенародно обраним Главою держави, та урядом як вищим органом виконавчої влади; здійснення децентралізації влади шляхом передачі частини повноважень державних органів органам місцевого самоврядування з одночасним забезпеченням їх ресурсної та функціональної спроможності; запровадження механізму зміни суб'єктів влади в разі їх нездатності ефективно реалізувати свої повноваження; забезпечення реалізації права на рівний, справедливий, фінансово можливий доступ до правосуддя всіх громадян і зміцнення незалежності суддів та самостійності судів на державному, інституційному та індивідуальному рівнях у спосіб забезпечення їх захисту від незаконного дер-

жавного, приватного чи політичного впливу» [3, с. 38].

Досвід успішного вирішення перелічених завдань уже напрацьовано і апробовано міжнародною спільнотою. Насамперед, це відкритість влади, прозорість та зрозумілість процедур прийняття рішень, дієві механізми контролю за діяльністю державних органів з боку громадянського суспільства, свобода слова, свобода та незалежність засобів масової інформації. За умов масштабної корупції акцент має робитися передусім на усуненні причин, а не на боротьбі з проявами. Для правових систем окремих країн узагалі не є характерним використання у законодавстві терміну «боротьба» – законодавці закладають у нормативно-правовому акті принципи попередження правопорушень, які стосуються певної сфери діяльності. Натомість, в Україні державна служба, а також існуюча модель державної влади не є зорієнтованою подібним чином, що є гальмуючим фактором у боротьбі з корупцією, не відповідаючи сподіванням суспільства щодо її ефективності.

М. В. Романов зазначає: «Сьогодні громадськість має цілу низку способів для участі у формуванні і реалізації державної антикорупційної політики: створено консультаційно-дорадчі органи, до складу яких увійшли представники громадськості; громадськість широко взаємодіє з донорами, які надають кошти на впровадження реформ і здатні певним чином тиснути на українську владу тощо. Законом України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» № 1699-VII від 14 жовтня 2014 року законодавець охопив і з-поміж усього виділив необхідність забезпечення імплементації «міжнародних стандартів співпраці влади та громадськості у прийнятті рішень у сфері антикорупційної політики, зокрема закріплених у Кодексі кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, ухваленому конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи 1 жовтня 2009 року, та перейти до нових форм співпраці, таких як діалог та партнерство; проводити на постійній основі інформаційні кампанії, орієнтовані на різні соціальні групи та спрямовані на усунення толерантного ставлення до корупції, підвищення рівня співпраці влади та громадян у протидії корупції» [4, с. 6-7].

Стимулювати громадськість у цьому напрямку має і Указ Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 про затвердження Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки. В ньому проголошується: «Активне, впливове й розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці й реалізації ефективної державної політики у різних сферах, утвердженні відповідальної перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем» [5].

Однак, у суспільстві й державі існують завищені очікування щодо залучення громадян до заходів стосовно запобігання корупції. Як стверджує А.В. Білецький, «громадяни лише заявляють про свої наміри протидіяти корупції, але утримуються при цьому від активних дій, пояснюючи це відсутністю бажання втручатись в антикорупційну діяльність держави» [6, с. 234]. Громадяни виявляють бажання лише пасивно чи опосередковано сприяти запобіжній діяльності інших суб'єктів у розглядуваній сфері. Так, «громадян навряд чи можна розглядати як окремих суб'єктів запобігання корупції. Лише об'єднавшись у громадські організації, діючи, таким чином, як колективний суб'єкт, вони здатні розширити власні можливості у процесі запобігання корупції» [6, с. 234]. Серед перешкод, що заважають громадськості ефективно впроваджувати процес запобігання корупції в державі, є «опір влади і відсутність взаєморозуміння з нею, недовіра до представників правоохоронних органів та недосконалість законодавства (зокрема, відсутність більш широких повноважень громадськості, недостатня захищеність викривачів корупції)» [6, с. 234]. Тому подальші дослідження слід спрямувати на пошук способів дебюрократизації в державі, аби забезпечити економію часу

і ресурсів громадян без їх долучення до корупційних діянь.

Ефективна взаємодія між органами держави і громадянським суспільством можлива лише у разі законодавчо забезпеченої взаємодовіри і партнерських стосунків. У цьому контексті для визначення особливостей правозастосування щодо вироблення національної антикорупційної стратегії та її увідповіднення стану суспільних відносин питання формування взаємодовіри та базових партнерських суспільних відносин має ключове значення.

У тлумачних мовних і спеціальних юридичних словниках «стратегія» може визначатися як «мистецтво», «система», «керівництво масами з визначеним головним напрямком дій», «спосіб дій», «державотворення», «правотворення» [7, с. 1202; 8, с. 658]. Тож стратегію слід розуміти як законодавчо унормовану державну «управлінську діяльність щодо опрацювання і реалізації рішень, спрямованих на повне і ефективне використання наявних ресурсів з метою виконання завдань, поставлених на перспективу» [9, с. 96] перед громадянським суспільством й органами держави.

Співпраця з вироблення національної антикорупційної стратегії і її увідповіднення стану суспільних відносин має базуватися на засадах довірчих і партнерських суспільних відносин, починаючи з етапу підготовки і опрацювання відповідних рішень. Натомість, у Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» № 1699-VII від 14 жовтня 2014 року констатовано: «Відсутність механізму моніторингу та оцінки її виконання – не передбачено, яким чином мала виконуватися відповідна робота Національним антикорупційним комітетом та в який спосіб повинна залучатися до цих процесів громадськість» [10]. На це звертає увагу і В.Ф. Нестерович:- «В Україні не виконані також вимоги міжнародно-правових інструментів щодо партнерства влади та громадянського суспільства у сфері антикорупційної політики – залучення громадськості до процесу прийняття суспільно важливих рішень у сфері протидії корупції відбувається здебільшого у формі недієвих консультацій для формального виконання вимог законодавства. Таким чином, в Україні фактично відсутня чітка законодавча та інституційна основа для формування та реалізації антикорупційної політики на основі співпраці державних органів та громадськості» [11, с. 9].

Тому публічна політика щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні тенденційно продовжує розглядатися у якості такої, що повинна розроблятися і реалізовуватися суто органами державної влади. Натомість, оскільки держава з радянських часів продовжує лишатися продуцентом корупції, актуалізується практична потреба щодо зміни концептуального підходу з державоцентричного (притаманного тоталітарній радянській державі) на людиноцентричний. Останнє вимагає правового окреслення громадянського суспільства у якості суб'єкта, наділеного правовими можливостями і компетенцією у сфері антикорупційної діяльності в межах зазначеної політики. Так, фахівці Організації з безпеки та співробітництва в Європі у спеціальному звіті (далі – Звіт ОБСЄ) зазначають: «Вважається, що роль громадянського суспільства у процесах проведення реформ має декілька аспектів: громадські організації розглядають як ініціаторів реформ, як силу, що повинна чинити тиск на державні інститути для здійснення реформ, відстежувати впровадження реформ та інформувати громадськість про їх перебіг» [12, с. 9].

Сутнісно проблема корупції пов'язана з перерозподілом ресурсів, прибутків, а відповідно – власності у суспільстві, що викликатиме спротив антикорупційній діяльності вже сучасної пострадянської «еліти», яка утвердилася на вищому рівні: «якщо раніше основним власником була держава в особі російсько-радянської партійної номенклатури, то сьогодні це олігархи, які «по-різному» здобували для себе власність, зокрема і кримінальним шляхом, та пов'язані з російськими олігархами і ментально, і активами та специфічними «способами бізнесування» [13, с. 31]. Блокування актуалізації громадянського суспільства як суб'єкта публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні має бути подоланим передусім у правовому полі з наданням дієвих правових інструментів для моніторингу ризикованих у корупційному аспекті

соціальних процесів з доступом до державних засобів масової інформації задля поширення відповідних відомостей і з метою спричинення тиску на органи державної влади як такі, що значною мірою уражені цим явищем (за поточної ситуації з наукової точки зору видається доцільним презюмувати саме таку ситуацію, оскільки «українська владна еліта копіювала не Польщу, яка швидко та ефективно здійснила трансформацію без олігархів, а знову Росію, де влада олігархів встановилася із середини 90-х років минулого століття і швидко утвердилася» [13, с. 31].

Громадянське суспільство має здійснювати свою діяльність не лише в антикорупційній сфері, аби спричинити правовий вплив на суспільні відносини, але й на суміжних напрямках. Так, у Звіті ОБСЄ відзначено: «Напрямки, за якими наразі працюють громадські організації, охоплюють децентралізацію, люстрацію, боротьбу з корупцією, правові реформи, виборчий процес і процес прийняття рішень за участю громадськості» [12, с. 9].

Важливо підкреслити, що масове використання корупційних інструментів є можливим у суспільстві з фактично невисоким освітнім рівнем (це спричиняється завдяки поширенню корупції в освітній сфері), що дозволяє маніпулювати громадянами з метою накопичення матеріальних благ і уникнення юридичної відповідальності (прикладом чого є невисока якість процесуального супроводу справ співробітниками Національного антикорупційного бюро України). Так, Міністр освіти і науки України Л. Гриневич зазначає: «Компетентності – це ядро знань, вміння використовувати їх для вирішення життєвих і професійних проблем та цінності. Нам потрібно оновити зміст освіти, створити нове освітнє середовище і, головне, нові методики навчання й моделі поведінки педагога» [14, с. 143].

Тож актуалізація громадянського суспільства в контексті публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні має відбуватися з чітким правовим окресленням можливостей для впливу громадянського суспільства в антикорупційній сфері з правовими інструментами для унеможливлення ухилення представників антикорупційних органів від належного нормативно-правового і процесуального супроводу антикорупційної діяльності, а у разі виявлення подібних випадків – притягнення керівників відповідних органів державної влади, а також безпосередніх виконавців до юридичної відповідальності. Це вимагає внесення змін до законодавства. Актуалізація ефективної антикорупційної діяльності лишатиметься низькою за умови компетентнісних проблем і фактичного посереднього рівня поінформованості щодо неї самого суспільства.

Досвід антикорупційної діяльності свідчить, що успішно завадити корупції може лише цілеспрямоване утвердження інститутів громадянського суспільства, посилення взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування з об'єднаннями громадян, запровадження громадського контролю за діяльністю влади. Для цього необхідно проаналізувати та визначити форми взаємодії, що сприятимуть розвитку відносин влади з громадськістю, а також методи, що активно використовуються у практиці іноземних держав і є придатними для адаптації за сучасних українських умов.

Висновки. Щодо розуміння особливостей правозастосування при взаємодії органів державної влади щодо боротьби з корупцію в Україні й громадянського суспільства стосовно вироблення національної антикорупційної стратегії та її увідповіднення стану суспільних відносин доцільно підкреслити те, що у цьому питанні найважливішим завданням є відновлення єдності українського народу та довіри з боку громадян до влади. Основним концептом формування нової правової дійсності за допомогою норм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин має бути чітке розуміння, що відновлення довіри – це переосмислення сенсу існування Української держави з правовим визнанням у якості головних потенційних загроз її існуванню суспільного розколу, бідності, порушення прав громадян, узурпацію влади і зміну сенсу системи врядування в Україні. Серед завдань державної влади має бути передбачено забезпечення єдності народу, умов для процвітання, об-

слуговування правових інтересів громадян, запровадження стандартів суспільних відносин у сфері державного управління з їх правовим гарантуванням, без чого розробка згаданої стратегії зазнає ускладнень.

Література

1. Костицька С. Лабіринти метаморфоз: поезії / Софія Костицька. – Обране і нове. – Дрогобич: Коло, 2016. – 256 с.

2. Мороз О. Б. Стратегія розвитку державної служби / Оксана Богданівна Мороз// Наукове видання «Наукові виклики». Економіко-правові виклики 2017 року. – Львів: НАНР, 2017. – №8. – Том 2 – С. 196-199.

3. Левицька Л. В. Антикорупційна експертиза як засіб протидії корупції в Україні / Антикорупційна політика України: актуальні проблеми забезпечення ефективності: збірник матеріалів інтернет-конференції (Київ, 29 травня 2015 року). – К.: Національна академія прокуратури України, 2015. – 225 с.

4. Романов М. В. Основні засади запобігання корупції / М. В. Романов; ГО «Харківська правозахисна група». – Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2017. – 176 с.

5. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 18. – Ст. 716.

6. Білецький А. В. Досвід участі громадськості у заходах щодо запобігання корупційній злочинності в Україні / А.В. Білецький // Проблеми законності. – 2017. – Вип. 136. – С. 225-235.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

8. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 5: П-С. – 2003. – 736 с.

9. Енциклопедичний словник економіста-міжнародника: концептуальні підходи, терміни, визначення, неологізми / За ред. д.е.н., проф. Гуткевич С.О., д.е.н., проф. Пугачова М.І., д.політ.н., проф. Оніщенко І.Г. – К.: НУХТ, 2016. – 312 с.

10. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 46. – С. 2047.

11. Нестерович В.Ф. Роль громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики в Україні / В.Ф. Нестерович // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2016. – № 3. – С. 5-13.

12. Тематичний звіт «Громадянське суспільство та криза в Україні» від 11 лютого 2015 року : Спеціальна моніторингова місія в Україні // Організація з безпеки та співробітництва в Європі. – К. : ОБСЄ, 2015. – 10 с.

13. Мельничук В. Творча руйнація: спецпроект / Віталій Мельничук // Український тиждень. – 2016. – № 34. – С. 27-42

14. Гриневич Л. Освіта як безпека / Лілія Гриневич // Світ у 2018: Український випуск. Гол. ред. Даніель Франклін (англ.), Дмитро Кропивенко (укр.). – К.: ТОВ «Український тиждень», 2017. – С. 142-143.

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В РЕГІОНІ

Сокуренко Валерій Васильович - доктор юридичних наук, доцент, ректор Харківського національного університету внутрішніх справ, генерал поліції третього рангу

У статті розглянуті основні заходи з удосконалення системи забезпечення публічної безпеки та порядку в Харківській області, превенції правопорушень, координація у цьому напрямі дій органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, територіальних правоохоронних та контролюючих органів, громадських інститутів та населення з метою захисту конституційних прав і свобод громадян, дітей, інших малозахищених верств населення, зниження тиску злочинного середовища на громадян, недопущення загострення криміногенної ситуації в регіоні, підвищення захищеності інфраструктури області, проведення інформаційно-просвітницьких заходів серед населення регіону, підвищення його правової свідомості та заохочення до участі у заходах із забезпечення публічної безпеки і порядку, створення умов для продуктивного та ефективного розвитку економічного, промислового, культурного, науково-технічного потенціалу Харківщини.

Ключові слова: протидія злочинності, публічна безпека, порядок, програма, правоохоронні органи, правопорядок, профілактичні заходи.

В статье рассмотрены основные меры по совершенствованию системы обеспечения общественной безопасности и порядка в Харьковской области, превенции правонарушений, координация в этом направлении действий органов государственной власти, органов местного самоуправления, территориальных правоохранительных и контролирующих органов, общественных институтов и населения с целью защиты конституционных прав и свобод граждан, детей, других малообеспеченных слоев населения, снижение давления преступной среды на граждан, недопущения обострения криминогенной ситуации в регионе, повышение защищенности инфраструктуры области, проведение информационно-просветительских мероприятий среди населения региона, повышение его правового сознания и поощрение участия в мероприятиях по обеспечению общественной безопасности и порядка, создание условий для продуктивного и эффективного развития экономического, промышленного, культурного, научно-технического потенциала Харьковщины.

Ключевые слова: противодействие преступности, публичная безопасность, порядок, программа, правоохранительные органы, правопорядок, профилактические мероприятия.

The article deals with the main measures to improve the system of ensuring public security and order in the Kharkiv region, prevention of offenses, coordination in this area of action of state executive authorities, local authorities, territorial law enforcement and controlling bodies, public institutions and the population in order to protect constitutional rights and the freedoms of citizens, children, other vulnerable groups of the population, reducing the pressure of the criminal environment on citizens, preventing the aggravation of a criminalized sieve in the region, enhancement of the infrastructure's security in the region, information and education measures among the population of the region, increase of its legal consciousness and encouragement to take part in public safety and order measures, creation of conditions for productive and effective development of economic, industrial, cultural, scientific-technical potential of the Kharkiv region.

Key words: crime counteraction, public security, order, program, law enforcement, law enforcement, preventive measures.

Вступ. Забезпечення публічної безпеки і порядку та протидія злочинності Законом України «Про національну поліцію»[1] визначені як головні завдання органів поліції. Особливого значення набуває забезпечення публічної безпеки і протидія злочинності в конкретному місті, селі, селищі, в конкретному регіоні, саме там, де живуть і працюють люди.

Забезпеченню публічної безпеки і порядку та протидія злочинності на території Харківської області органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування і правоохоронні органи приділяють постійну увагу, розробляючи спільні заходи, організовуючи їх виконання та здійснюючи відповідний контроль.

Мета і завдання статті полягають у тому, щоб на прикладі Харківської області розглянути проблеми забезпечення публічної безпеки і протидії злочинності в регіоні в сучасних умовах.

Наукова розробленість тематики статті знайшла своє відображення в наукових працях О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, С.М. Гусарова, Р.С. Веприцького, О.І. Беспалової, А.Т. Комзюка, Р.А. Калюжного, С.М. Алфьорова, інших вчених, але вони розглядали проблеми забезпечення громадської безпеки і протидії злочинності в інших умовах і в масштабах всієї країни.

Забезпечення публічної безпеки і порядку та протидія злочинності на території Харківської області є одними із найбільш актуальних проблем, що мають вирішуватися державними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Особлива увага органів виконавчої влади до зазначених питань приділяється, враховуючи демографічні, культурні, економічні, адміністративно- територіальні особливості регіону, у тому числі наявність спільного кордону з Російською Федерацією, наближеність до захоплених незаконними військовими формуваннями окремих районів Луганської та Донецької областей, де проводиться антитерористична операція.

Серед основних факторів, які впливають на загальний стан публічної безпеки і порядку в області, а також сприяють вчиненню правопорушень та інших суспільно небезпечних діянь, правоохоронними органами області виділяються такі:

— ***суспільно-політичні:*** продовження військових дій в окремих районах Луганської та Донецької областей; вивезення із району проведення АТО до інших областей значної кількості озброєння та його використання у злочинній діяльності; діяльність окремих політичних сил, які використовують фінансово-економічні проблеми держави для критики влади з метою формування протестних настроїв серед населення та невдоволення діяльністю урядових структур;

— ***економічні:*** корупційні процеси; недостатньо ефективні заходи щодо розвитку виробництва та промисловості; зменшення обсягів капітальних інвестицій; велика частка збиткових підприємств; девальвація гривні, знецінення доходів населення, зростання цін на всі види товарів та послуг;

— ***соціальні:*** низький рівень заробітної плати; безробіття; недостатня кількість робочих місць для працездатного населення; тіньовий ринок праці; суттєве зростання цін на комунальні послуги; бездоглядність дітей; низький показник ефективності системи заходів щодо соціальної адаптації раніше засуджених осіб, які повернулися з місць позбавлення волі; активні процеси внутрішньої міграції населення: в області офіційно зареєстровано понад 121 тис. внутрішніх переселенців із району проведення АТО; вказані громадяни є найменш соціально захищеними, часто стають жертвами вчинення протиправних дій; дехто з цих громадян, не маючи законного фінансового джерела для існування, стає на шлях вчинення злочинів;

— ***культурні:*** недостатній рівень культури та правової свідомості громадян, що, поряд з іншими факторами, сприяє поширенню алкоголізму, наркоманії, насильства в сім'ї, побутових конфліктів; низький показник впливу на громадян громадських та релігійних інституцій щодо підвищення їх правової свідомості, культурного та освітнього рівня.

Пріоритетним напрямом діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів є захист конституційних прав і свобод громадян, забез-

печення публічної безпеки та порядку, протидія злочинним та терористичним проявам шляхом визначення та реалізації комплексних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, що сприяють правопорушенням, координації спільних зусиль діяльності у цьому напрямі, широкого залучення до цієї роботи представників громадського суспільства.

Ефективність реалізації державними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, територіальними правоохоронними органами та представниками громадського суспільства заходів щодо забезпечення публічної безпеки та порядку, протидії злочинності на території Харківської області обумовлена системністю їх проведення на основі детального аналізу криміногенної ситуації та застосування комплексних підходів до вирішення проблемних питань шляхом планування дієвих превентивних та примусових заходів у рамках виконання попередніх регіональних програм.

Системна реалізація заходів, передбачених у регіональній Програмі забезпечення публічної безпеки та порядку в Харківській області на 2016-2017 роки[2], дозволила, навіть у складних умовах, обумовлених продовженням проявів сепаратизму, діяльності незаконних злочинних угруповань, незаконної контрабанди зброї, вибухових засобів, наркотичних речовин, у цілому не допустити загострення криміногенної ситуації та гарантувати населенню належний рівень безпеки у регіоні.

Слід відмітити, що впродовж 12 місяців 2017 року в Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано 73 144 кримінальних правопорушень, що на 13,6% менше ніж за аналогічний період минулого року (84 614).

Загалом у 2017 році відбулося (без урахування закритих з реабілітуючих підстав) 34 986 кримінальних правопорушень (проти 50 563 у попередньому році, або на 30,8% менше). Відбулося зменшення кількості особливо тяжких правопорушень (із 1036 до 854, або менше на 17,6%), їх питома вага становить 2,4%. Крім того, відмічається зменшення частки тяжких кримінальних правопорушень на 12,3% (із 16 389 до 14 371).

Спостерігається зменшення, у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, фактів смерті та зникнення без вісті (335 проти 442, або -24,2%). Крім того, зменшилось число скоєних очевидних умисних вбивств (141 проти 152, або -7,2%).

У структурі кримінальних правопорушень більшу половину становлять правопорушення проти власності (24 239 з 34986, або 69,3%). Число злочинів цієї категорії зменшилось у порівнянні з минулим роком на 35,6% (24 239 проти 37 617). Відбулося зменшення шахрайств (2 423 проти 4 407, або -45,0%), та зменшення привласнень, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (422 проти 542, або -22,1%).

Досягнуто зменшення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності у порівнянні з аналогічним періодом минулого року (269 проти 609, або -55,8%).

Кримінальні правопорушення, вчинені у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, складають 2,4% (831) від загальної кількості. Тобто їх кількість у порівнянні з аналогічним періодом минулого року також зменшилась (831 проти 960, або -13,4%).

Підсумовуючи, слід виділити такі позитивні тенденції щодо стану злочинності в регіоні:

- за остаточними результатами досудового розслідування відсоток розкриття кримінальних правопорушень, облікованих у звітному періоді, складає 41,3% (по Україні 39,6%);
- відсоток розкриття кримінальних правопорушень, у яких особам повідомлено про підозру, складає 43,9% (по (Україні 42,1%);

<u>відмічається зменшення:</u>

- кількості особливо тяжких правопорушень (із 1 036 до 854, або -17,6%);
- показника тяжких кримінальних правопорушень на 12,3% (із 16 389 до 14 371); фактів смерті та зникнення безвісті (335 проти 442, або -24,2%);
- кількості скоєних очевидних умисних вбивств (141 проти 152, або -7,2%); показника злочинів проти власності на 35,6% (24 239 проти 37 617);

У сфері протидії організованій злочинності збільшилася кількість виявлених стійких злочинних угруповань (10 проти 8, або +25%) [3].

З метою недопущення потрапляння зброї у кримінальне середовище правоохоронними органами постійно проводяться заходи, спрямовані на протидію її незаконному обігу, перекриття каналів постачання зброї, передусім із району проведення АТО. На території області системно проводяться профілактичні заходи «Зброя та вибухівка», місячники добровільної здачі зброї, цільові оперативно-профілактичні заходи з перекриття міжнародних каналів поставки зброї.

За участі Харківського національного університету внутрішніх справ постійно проводиться робота, спрямована на створення належних умов для проживання та виховання дітей у сім'ях та усунення негативного впливу на виховання дітей неблагополучного побутового оточення. Забезпечується своєчасне виявлення проблемних сімей, їх облік та постійний моніторинг умов утримання та виховання у них дітей, з метою запобігання негативним проявам серед дітей. Головним управлінням Національної поліції в області здійснюється індивідуальна профілактична робота з сім'ями, які опинилася в складних життєвих обставинах, а також з дітьми, які вчинили правопорушення, та їх батьками. Також з метою запобігання безпритульності та бездоглядності серед дітей, протидії поширенню соціально-негативних явищ у молодіжному середовищі проводяться рейди з виявлення дітей, які жебракують, вчиняють правопорушення або стали жертвами протиправної діяльності дорослих. У 2016-2017 роках проведено профілактичні заходи під час шкільних канікул, перевірки закладів торгівлі, розташованих у місцях масового відпочинку молоді, поблизу навчальних закладів, з метою виявлення та документування фактів продажу дітям та підліткам алкогольних напоїв та тютюнових виробів, а також продажу їх без відповідних документів.

Заходи щодо забезпечення публічної безпеки і порядку в області здійснюються на комплексній основі. Значна частина особового складу підрозділів поліції області продовжує виконувати функції забезпечення громадського порядку у районі проведення АТО, залучається до заходів із забезпечення оборони та охорони області, зокрема до:

- несення служби на стаціонарних та додаткових постах поліції, які працюють на кордонах області;
- до роботи у складі пересувних мобільних груп, які діють у прикордонних регіонах і на територіях між стаціонарними та додатковими постами поліції, а також у складі мобільних нарядів на автошляхах області з метою виявлення та вилучення з незаконного обігу засобів озброєння, передусім, які вивозиться із району проведення антитерористичної операції, викриття осіб, які виношують наміри дестабілізації обстановки на Харківщині чи організації масових безладів;
- до функцій охорони об'єктів забезпечення життєдіяльності населених пунктів, транспортної інфраструктури та інших особливо важливих об'єктів.

Постійно вживається заходів щодо удосконалення системи забезпечення публічної безпеки на вулицях та в інших громадських місцях шляхом збільшення, за участі персоналу Харківського національного університету внутрішніх справ, нарядів поліції на вулицях, коригування планів їх розстановки, оперативного переміщення до місця вчинення правопорушень та надзвичайних подій.

Разом з тим слід відмітити й наявні проблеми у сфері протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки та порядку.

Показник умисних тяжких тілесних ушкоджень, у порівнянні з минулим роком, збільшився на 14,7% (187 проти 163). Також збільшився показник тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, — на 33,3% (60 проти 45). На 44,5% збільшився показник кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин (1 6'47 проти 1 140).

Значно збільшилась (у 4,4 рази) кількість правопорушень щодо незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (із 77 до 338). Також збільшилась

(+23,0%) кількість правопорушень щодо незаконного виробництва, виготовлення, перевезення чи пересилання наркотичних засобів або їх аналогів без мети збуту у порівнянні з аналогічним періодом минулого року (1 092 проти 888).

В області відмічається збільшення злочинів проти основ національної безпеки України (23 проти 19, або +21,1%) та злочинів проти громадської безпеки (523 проти 488 у минулому році).

Правоохоронні органи регіону відмічають, що заходи щодо забезпечення публічної безпеки на вулицях потребують удосконалення шляхом упровадження новітніх технологій, обладнання вуличної мережі засобами відеоспостереження, оснащення патрульних нарядів планшетами з метою підключення до електронних баз, залучення до забезпечення публічної безпеки членів громадських формувань, перш за все, в населених пунктах, де відсутні штатні працівники поліції (на сьогодні в області 1300 таких населених пунктів), передусім, залучення осіб, які отримують дозволи на зброю як члени громадського формування.

У той же час викликає занепокоєння тенденція до *зменшення* чисельності громадських формувань, що діють на території області. На цей час у місті та області діє лише 34 (торік 59) громадських формувань із забезпечення публічної безпеки та порядку в складі 695 (торік 1026) осіб. Зокрема, за останній рік припинено діяльність 40 формувань, що пов'язано з недостатньою увагою органів місцевого самоврядування до виконання вимог Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» в частині підтримки діяльності громадських формувань та виділення коштів на заохочення членів таких формувань. Слід зазначити, що рівень аварійності на автошляхах області залишається високим, що вимагає продовження реалізації заходів щодо капітального ремонту дорожнього покриття, встановлення технічних засобів регулювання дорожнього руху та інших заходів з метою ліквідації аварійно-небезпечних ділянок, а також проведення з використанням засобів масової інформації широкої роз'яснювальної роботи з учасниками дорожнього руху з питань дотримання Правил дорожнього руху заради власної безпеки; вжиття додаткових заходів, спрямованих на засвоєння та дотримання дітьми правил поведінки на автошляхах, з метою забезпечення особистої безпеки.

Продовжуються негативні криміногенні процеси у дитячому середовищі, що потребує удосконалення методів профілактичної роботи серед підлітків, попередження бездоглядності та безпритульності дітей, вжиття скоординованих заходів *щодо* соціального захисту дітей, їх охоплення заходами правового виховання та організованого дозвілля, засвоєння правил безпечної поведінки, більш активної пропаганди серед підлітків здорового способу життя.

З метою зниження рецидивної злочинності певної уваги потребують питання соціальної адаптації осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, та осіб, які раніше притягувалися до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, якими сьогодні вчиняється кожний третій злочин в області. Необхідно удосконалювати роботу з попередження правопорушень на побутовому грунті, фактів насильства та жорстокого поводження в сім'ї.

Координації зусиль потребують проблеми наркотизації населення. Необхідно активізувати роботу з виявлення та припинення злочинної діяльності організаторів наркотрафіків, осіб, які збувають наркотики, організовують притони для їх вживання та виробництва, залучають інших осіб з метою вживання наркотиків, у тому числі дітей. Більш активними мають бути заходи щодо недопущення використання розважальних та навчальних закладів для розповсюдження наркотичних, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Необхідно посилити контроль на об'єктах легального обігу наркотиків.

Потребує продовження робота з установлення засобів розгалуженої системи відеоспостереження, основним призначенням якої має стати постійний моніторинг обстановки, зокрема в місцях масових скупчень громадян, забезпечення негайного реагування на виявлені у ході моніторингу правопорушення.

Правоохоронні органи області та вчені Харківського національного університету внутрішніх справ здійснюють постійне співробітництво з міжнародними організаціями: Консультативною місією Європейського Союзу, Спеціальною моніторинговою місією ОБСЄ в Україні, міжнародними організаціями з питань захисту прав людини, у тому числі Моніторинговою місією ООН з прав людини. За останні 2 роки впроваджено декілька проектів за підтримки міжнародних організацій, серед них:

- «кущовий» принцип роботи територіальних відділів і відділень поліції, що дозволяє сконцентрувати у «кущовому» підрозділі організацію матеріально-технічного забезпечення, кадрове ядро, навчальну та методичну бази, забезпечити збільшення штатної чисельності підрозділів превенції для безпосереднього виконання функцій захисту населення;
- нові форми і методи роботи у відділах та відділеннях поліції, що обслуговують райони області, що полягають у запровадженні функціональної штатної структури підрозділів, створенні 87 штатних груп реагування патрульної поліції (ГРПП), які цілодобово патрулюють територію та реагують на звернення громадян; розподілу функцій між підрозділами реагування та слідчо-оперативними групами;
- «скандинавська модель» попередження правопорушень під час проведення заходів за участі значної кількості громадян. Модель передбачає роботу «груп комунікації» (перемовників) для проведення бесід, роз'яснювальної роботи серед організаторів та учасників акцій з метою попередження застосування сили під час проведення заходів, доведення до їх відома порядку проведення масових заходів; а також передбаченої законом відповідальності за порушення законодавства та інше;

— створення Центру координації поліції та інформаційної підтримки, що дозволить управляти силами та засобами з одного центру, направляти на місце найближчий наряд поліції, у тому числі із суміжних районів; запровадження системи керування нарядами з використанням систем геопозиціювання; використання програмного забезпечення, що дозволяє здійснювати електронний інтелектуальний аналіз, у тому числі в реальному часі, динаміки та структури злочинності, прогнозування можливого розвитку криміногенної ситуації та визначення превентивних заходів.

При спільній участі всіх правоохоронних органів регіону і Харківського національного університету внутрішніх справ та підтримки Консультативної місії Європейського союзу розроблено Стратегічні напрями забезпечення публічної безпеки і порядку на території Харківської області на 2018-2019 роки[4]. Зокрема, до вказаних Стратегічних напрямів віднесено:

1) забезпечення громадського порядку та протидія злочинності в громадських місцях;
2) зменшення майнових злочинів;
3) розвиток ювенальної юстиції;
4) боротьба з корупцією та дотримання прав людини правоохоронними органами;
5) забезпечення безпеки дорожнього руху;
6) швидкість реагування.

Розробка заходів Програми забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018-2019 роки здійснювалася на підставі оцінки громадськістю роботи правоохоронних органів області, висловлених зауважень та пропозицій щодо покращення криміногенної обстановки в окремих регіонах Харкова та Харківської області. За даними соціологічного опитування громадської думки мешканців м. Харкова та Харківської області щодо публічної безпеки та довіри до правоохоронних органів, проведеного у 2017 році науково-дослідною лабораторією з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ спільно з ГУНП в області та за підтримки Консультативної місії Європейського Союзу, 21% опитаних повністю довіряють поліції, певною мірою довіряють 45% (торік 36%), певною мірою не довіряють 11% (торік 15%), зовсім не довіряють 8% (торік 9%), не змогли відповісти 15%.

Ґрунтуючись на отриманих результатах, виділяємо такі пріоритетні напрями вдосконалення роботи правоохоронних органів Харківської області:

1. *Інформування та взаємодія.* Мешканці міста та області відчувають зростання рівня злочинності, занепокоєні цим і відповідають зміною своєї поведінки на це зростання (здебільшого вживають різні заходи особистої безпеки та безпеки власного майна). Переважна більшість громадян готова допомагати правоохоронцям (80 %) та довіряє їм (55-65 *%)* Спираючись на це, слід спрямувати зусилля правоохоронних органів на взаємодію із громадськістю та її інформування про кримінальні ризики й необхідні заходи безпеки. Слід спонукати мешканців регіону на добровільне повідомлення про злочини та правопорушення у місцях проживання, а також спростити шляхи повідомлення про кримінальні та інші загрози публічній безпеці (або розширити такі можливості).

2. *Професійний імідж та довіра до правоохоронців.* Зменшення задоволеності населення регіону від спілкуванні працівниками поліції, зростання неправомірних дій з боку поліцейських, негативна оцінки боротьби з корупцією та наголос на незадовільному рівні професійної майстерності самих правоохоронців, поряд із очікуваними громадянами такими чеснотами, як чесність, ввічливість та небайдуже ставлення до своїх обов'язків — усе це потребує вжиття заходів, спрямованих на покращення професійного іміджу працівників та підвищення рівня довіри до всієї системи правоохоронних органів.

На перший план в цьому аспекті виходить потреба у запровадженні таких норм, як етичне, ввічливе та небайдуже ставлення поліцейських та інших працівників правоохоронних органів до проблем мешканців, які обслуговуються ними Швидке та своєчасне реагування на звернення громадян є одним із базових компонентів довіри до правоохоронних органів (поряд з виконанням інших правоохоронних функцій). Це формує у громадян відчуття, що на їх звернення буде безумовна відповідь, що правоохоронцям не байдужі їх проблеми та ін.

3. *Покращення рівня публічної безпеки та порядку.* Громадська думка та довіра є прямим наслідком того, наскільки успішно виконують свої прямі завдання правоохоронні органи. Найбільшу увагу слід приділяти профілактиці та протидії правопорушенням, які найбільше турбують мешканців конкретних населених пунктів.

Слід відзначити, що серед проблем респонденти найчастіше називають майнові злочини (крадіжки, грабежі, розбої, зустрічається навіть бандитизм), порушення публічного порядку (хуліганство та вандалізм, бійки та дебоші), вживання наркотиків та алкоголю, корупцію, проституцію, злочинність серед дітей, а також проблеми дорожнього руху.

Серед очікувань від правоохоронних органів переважають очікування захисту, порядку, допомоги та охорони, роботи та якісного виконання своїх обов'язків; громадяни очікують також справедливості та правосуддя від правоохоронних органів взагалі та належного ставлення (чесності, поваги і ввічливості) від самих правоохоронців. Серед конкретних очікувань слід виділити бажання налагодження патрулювання в темний час (особливо в територіальних підрозділах поліції області) та очікування швидкого реагування на виклики громадян (головним чином серед мешканців м. Харкова).

Отже, з урахуванням позитивного ефекту від реалізації заходів Програми, доцільно зберегти та продовжити напрацьовану систему аналізу стану правопорядку в області, виявлення проблемних питань, які негативно впливають на стан оперативної обстановки, та визначення комплексних заходів, спрямованих на їх вирішення, особливо, враховуючи те, що, криміногенна ситуація на території Харківської області залишається складною, незважаючи на заходи, що вживаються з метою якісного удосконалення системи охорони публічної безпеки та порядку.

Висновок. *Для вирішення проблем забезпечення публічної безпеки та протидії злочинності в Харківському регіоні пропонується здійснювати:*

- безперервний моніторинг криміногенної ситуації в області, в т.ч. за рахунок соціологічних технологій та забезпечення своєчасного реагування на негативні зміни;

— вивчити міжнародний досвід превенції правопорушень, протидії злочинності та впро-

вадження його у практичну діяльність правоохоронних органів;

— удосконалювати взаємодію органів державної влади, місцевого самоврядування та правоохоронних органів з питань забезпечення публічної безпеки та порядку, превенції правопорушень;

— залучати до організації системи забезпечення публічної безпеки та публічного порядку науковців, представників громадських інститутів, підтримання ініціативи громадян з цих питань;

— проводити профілактичну роботу з керівниками громадських об'єднань з метою попередження радикальних та екстремістських проявів, усунення причин і умов, що сприяють екстремізму, роз'яснення руйнівних та негативних наслідків цих проявів;

— виконати системні заходи, спрямовані на вилучення зброї, боєприпасів, вибухових речовин, що перебувають у незаконному обігу;

— протидіяти незаконному обігу наркотичних, психотропних, сильнодіючих речовин, їх аналогів та прекурсорів;

— здійснювати заходи поліцейського піклування, запобігання насильству в сім'ї, превенція правопорушень на побутовому ґрунті, на ґрунті зловживання алкогольними напоями;

— реалізувати системні заходи захисту дітей від протиправних посягань, ювенальної превенції, попередження втягнення підлітків у протиправну діяльність, попередження бездоглядності, безпритульності, жебракування серед дітей;

— підвищити рівень залучення громадськості до практичних заходів із забезпечення публічної безпеки і порядку в області;

— вжити заходи щодо підвищення правової культури населення, рівня обізнаності, щодо особистої безпеки та запобігання правопорушенням;

- запровадити комплексні заходи, спрямовані на формування довіри населення до органів державної влади, правоохоронних органів, у тому числі з питань побудови правового суспільства та розбудови Харківщини як безпечного місця для життя людей.

— удосконалити науково-методичне, матеріально-технічне та інформаційне забезпечення правоохоронних та інших органів, що беруть участь у забезпеченні публічної безпеки та порядку;

- підвищити рівень залучення громадськості до практичних заходів із забезпечення публічної безпеки і порядку в області.

Література

1. Закон України «Про національну поліцію». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379).
2. Програма забезпечення публічної безпеки та порядку в Харківській області на 2016-2017 роки, затверджена рішенням Харківської обласної ради від 14 квітня 2016 року № 106-VII.
3. Регіональна програма забезпечення публічної безпеки та порядку та протидії злочинності на території Харківській області на 2018-2019 роки, затверджена рішенням Харківської обласної ради від 01 березня 2018 року № 656-VII.
4. Стратегічні напрями забезпечення публічної безпеки і порядку на території Харківської області на 2018-2019 роки, затверджені рішенням Харківської обласної ради від 07 грудня № 557-VII.

МІНІМІЗАЦІЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Шатрава Сергій Олександрович - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративної діяльності поліції, Харківський національний університет внутрішніх справ

УДК 351.743 (477)

У статті наголошується на існуванні ризиків, що впливають на ефективність діяльності органів поліції, а саме, кадровий ризик, оскільки він безпосередньо пов'язаний з особовим складом органу поліції. Доведено, що управління кадровими ризиками – це складний процес, оскільки не всі кадрові ризики можна ідентифікувати й оцінити, багато з них мають вірогідницький характер. Виокремлено та досліджено основні корупційні ризики під час проходження служби в органах Національної поліції. Запропоновано шляхи щодо мінімізації (усунення) потенційних корупційних ризиків під час проходження служби в органах Національної поліції.

Ключові слова: органи Національної поліції, корупція, корупційні ризики, корупціогенний фактор, кадрове забезпечення, проходження служби, мінімізація корупційних ризиків.

The article emphasizes the existence of risks affecting the effectiveness of the police authorities, namely, the personnel risk, as it is directly related to the personnel of the police body. Human resource management is proved to be a complex process, since not all human resources risks can be identified and evaluated, many of them are of a plausible nature. The main corruption risks during the service of the National Police are identified and investigated. The ways of minimization (elimination) of potential corruption risks during service in the bodies of the National Police are

Key words: the National Police agencies, corruption, corruption risks, corruptogenic factor, staffing, service, administrative services, minimization of corruption risks.

В статье отмечается существование рисков, влияющих на эффективность деятельности органов полиции, а именно, кадровый риск, поскольку он непосредственно связан с личным составом органа полиции. Доказано, что управление кадровыми рисками – это сложный процесс, поскольку не все кадровые риски можно идентифицировать и оценить, многие из них имеют скрытый характер. Выделены и исследованы основные коррупционные риски во время прохождения службы в органах Национальной полиции. Предложены пути по минимизации (устранению) потенциальных коррупционных рисков во время прохождения службы в органах Национальной полиции.

Ключевые слова: органы Национальной полиции, коррупция, коррупционные риски, коррупциогенный фактор, кадровое обеспечение, прохождения службы, минимизация коррупционных рисков.

Постановка проблеми. Проблема мінімізації корупційних ризиків у діяльності органів Національної поліції є актуальною, оскільки корупція досягла значного розвитку, впливає на вирішення політичних, економічних, соціальних проблем. Одним із таких впливових напрямків запобігання з цим негативним явищем є кадрова політика відомства, яка стосується всіх сторін суспільної діяльності, визначає основні принципи роботи з персоналом, управління ними, професійну підготовку, шляхи підвищення за-

гальної і управлінської культури та використання кадрового потенціалу. Органи поліції у повсякденній діяльності буруть участь у підготовці та виконанні управлінських рішень, за допомогою яких відбувається реалізація державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Специфіка діяльності органів поліції створює можливості для існування суперечливих інтересів – індивіда, соціальних груп, суспільства та самої держави, зіткнення яких в управлінському процесі спричиняє до виникнення різноманітних ризиків. Специфічним видом ризиків у діяльності органів поліції є кадрові ризики, що мають місце під час прийняття управлінських (кадрових) рішень.

Стан дослідження. На важливість дослідження мінімізації корупційних ризиків під час проходження служби в правоохоронних органах, звертали увагу у свої працях О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, О.В. Джафарова, С. Д. Дубенко, В. В. Конопльов, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюк, Ю. В. Корнєєв, О. В. Кузьменко, О. І. Миколенко, О. П. Рябченко, М. М. Тищенко та ін. У той же час, питання протидії корупції в діяльності правоохоронних органів розглядалися такими вченими, як С. М. Алфьоровим, М. Ю. Бездольним, К. В. Берднікововю, О. Г. Боднарчуком, О. І. Добровольським, І. А. Дьоміним, М. І. Мельником, О. П. Мусієнко, Є. В Невмержицьким, О. В. Ткаченком тощо.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення головною проблемою під час проходження служби в органах поліції є те, що недостатньою мірою застосовуються сучасні технології управління роботи з персоналом, щодо яких провідна роль належить кадровим підрозділам. Упровадження ефективної системи управління роботи з персоналом в органах поліції створить передумови для подальшого здійснення заходів, спрямованих на модернізацію управління на основі демократичних цінностей і принципів урядування [1, с. 270]. У цьому контексті варто говорити про існування ризиків, що впливають на ефективність діяльності органів поліції, а саме, кадровий ризик, оскільки він безпоседньо пов'язаний з персоналом.

Звернення до наукових праць на предмет визначення кадрових ризиків дозволило виявити декілька найбільш поширених підходів до тлумачення цього поняття. Так, О. В. Хитра та Л. М. Андрушко визначають, що кадрові ризики являють собою групу ризиків, джерелом або об'єктом яких є персонал організації або окремий працівник. Як і будь-які ризики, вони бувають об'єктивними та суб'єктивними. Об'єктивні виникають незалежно від діяльності та всупереч волі персоналу організації. У випадку із суб'єктивними кадровими ризиками, настання негативних подій та наслідків залежить від дій конкретного працівника чи групи працівників [2, с. 165]; К. П. Москвітін трактує кадрові ризики досить широко – як будь-яку діяльність чи бездіяльність з боку персоналу [3, с. 92]; Є. В. Гончаров вважає, що кадрові ризики пов'язані з відсутністю кваліфікованого персоналу і є невдалим результатом у процесі діяльності під впливом негативних чинників зовнішнього середовища, у зв'язку з непродуманою, неефективною діяльністю, через недосконалу кадрову політику [4, с. 62]; І. В. Проніна кадрові ризики ототожнює з ризиками компетенцій персоналу, під якими розуміється можливість втрат або негативних наслідків прийнятих рішень внаслідок низького рівня компетенцій і недостатньо конструктивної поведінки персоналу, який бере участь у підготовці, прийнятті та реалізації рішень [5, с. 24]; А. М. Смагулов виокремлює наступні кадрові ризики: пов'язані з підбором персоналу; ризики, що з'являються в результаті неефективної мотивації персоналу; ризики, пов'язані з інформаційною безпекою і захистом комерційної таємниці; ризики, викликані наявністю в організації так званих груп ризику; ризики, пов'язані із звільненням працівників [6]; Є. Н. Буланова ототожнює кадровий ризик зі ступенем небезпеки відхилення фактично реалізованого рівня функціонування персоналу від рівня, адекватного встановленій цілі організації, внаслідок неефективної роботи з управління персоналом [7, с 18].

У зв'язку із зазначеним, кадрові ризики виникають внаслідок проявів професійних,

ділових і особистісних якостей персоналу й містять у собі такі види, як психофізіологічні, особистісні, комунікативні, моральні, освітні, професійно-кваліфікаційні ризики й ризики неблагонадійності [8].

Отже, управління кадровими ризиками – це складний процес, оскільки не всі кадрові ризики можна ідентифікувати й оцінити, багато з них мають вірогідницький характер [8].

У той же час, під час прийняття кадрових рішень у діяльності Національної поліції можуть мати місце такі корупційні ризики, як: недотримання обмеження щодо роботи близьких; недоброчесність поведінки; виникнення конфлікту інтересів в підрозділах поліції; безконтрольність з боку керівництва поліції; недотримання обмеження щодо використання службового становища; недотримання обмеження щодо одержання; недотримання обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; недотримання обмеження щодо розголошення або використання в інший спосіб у своїх інтересах інформації, яка стала відома у зв'язку з виконанням службових повноважень.

У той же час, варто виокремити основні корупційні ризики під час проходження служби в органах Національної поліції та запропонувати заходи на їх реагування: 1) привілейоване чи завідомо упереджене ставлення до окремих працівників поліції; 2) застосування репресивних заходів впливу (переведення, атестація, зміна умов праці тощо) до викривачів фактів корупції; 3) приховування корупційної поведінки підлеглих; 4) провокування підлеглих з боку керівника на корупційні дії; 5) зговір працівників щодо здійснення корупційних дій; 6) приймання керівником або пропонування підлеглими подарунків або послуг; 7) лобіювання та просування по службі окремих співробітників [9, с. 52-53].

Стосовно заходів реагування на виявленні ризики під час проходження служби в органах Національної поліції, то постає необхідним: 1) створити збірник положень про персонал з чітким описом прав і обов'язків співробітників і керівників, процедур оцінки результатів їх роботи, просування по службі, переведення на нижчу посаду або звільнення з роботи тощо; проводити регулярні тренінги для персоналу; 2) впровадити систему щоденної фіксації працівниками своєї роботи у табелі обліку робочого часу; проводити вибіркові або щоденні перевірки; 3) переглянути положення про структурні підрозділи, а також посадові інструкції керівників на предмет закріплення в них повноважень з управління персоналом, аби жоден співробітник не залишився поза контролем, за необхідності внести відповідні зміни; 4) забезпечити наявність та дієвість каналів для інформування посадовими особами про відомі їм факти правопорушень;- 5) забезпечити здійснення контролю за підпорядкованим персоналом (у тому числі запровадження відео спостереження, коли це дозволено законом, чи доступу до документів, електронних ресурсів); 6) проводити навчання та підвищення кваліфікації керівників з питань управлінської діяльності; 7) запобігати перевантаженню керівників завданнями, які не дають можливості забезпечувати належний контроль за підлеглими; 8) розміщувати робоче місце керівника таким чином, аби забезпечити можливість безпосереднього контролю підлеглих (в одному кабінеті, в кабінеті поруч тощо); 9) періодично проводити ротацію кадрів з метою уникнення формування занадто близьких чи незалежних стосунків між керівником і підлеглими; 10) забезпечити посилений контроль щодо співробітників, діяльність яких пов'язана з підвищеним корупційним ризиком; 11) проводити періодичні анонімні опитування (анкетування) серед співробітників з метою вивчення рівня задоволеності роботою та загального рівня етики поведінки- [9, с. 52-53].

У той же час, варто звернути на неврегульованість процедури укладання контракту про проходження служби з керівництвом. У даному випадку нерегламентовані дискреційні повноваження з процедур укладення контракту, підстав його припинення, і це створює можливості для зловживань та спричиняє ймовірність помилок з боку заявників, що може породжувати корупційні правопорушення чи правопорушення, пов'язані з корупцією, у самій установі на етапі перевірки документів.

Відповідно до ст. 63 Закону України «Про Національну поліцію» [10] контракт про проходження служби в поліції – це письмовий договір, що укладається між громадянином України та державою, від імені якої виступає поліція, для визначення правових відносин між сторонами. В той же час, контракт про проходження служби в поліції укладається на підставах і в порядку, визначених Міністерством внутрішніх справ України. Типову форму контракту затверджує Міністерство внутрішніх справ України.

В умовах сьогодення постає необхідним на виконання ст. 63 Закону України «Про Національну поліцію» та з метою впорядкування умов і підстав укладання контракту про проходження служби в поліції прийняття відомчих нормативно-правових актів МВС України затвердження Типової форми контракту про проходження служби в поліції та Порядку укладання контракту про проходження служби в поліції.

Ведучи мову про Порядок укладання контракту про проходження служби в поліції, то він повинен бути спрямований на визначення процедури укладення Контракту з особами молодшого складу поліції, які вперше прийняті на службу в поліції, із заступниками керівників територіальних органів поліції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах, міжрегіональних територіальних органів, науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та керівниками структурних підрозділів зазначених органів, закладів та установ, із заступниками керівника поліції та керівниками територіальних органів поліції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, науково-дослідних установ, ректорами (керівниками) вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та прирівняними до них керівниками, з керівником поліції [10].

У той же час, контракт є підставою для видання наказу про прийняття особи на службу в поліції або призначення її на відповідну посаду. Наказ видається не пізніше дня набрання чинності Контрактом.

Варто звернути увагу, що право на укладення Контракту надається посадовим особам, визначеним ст. 63 Закону України «Про Національну поліцію».

Керівник поліції укладає Контракт з особами, які згідно із законом та іншими нормативно-правовими актами призначаються на посади його наказами, крім осіб, право на підписання Контракту з якими належить Міністру внутрішніх справ України. Укладення Контрактів керівником поліції з керівниками територіальних органів поліції, з керівниками та заступниками керівників структурних підрозділів апарату центрального органу управління поліцією здійснюється за наявності погодження міністра внутрішніх справ України про призначення особи на відповідну посаду [10].

Особливо, на що варто звернути увагу, що в контракті з керівником поліції, керівниками територіальних органів (підрозділів) поліції повинно бути передбачено обов’язок забезпечувати зростання рівня довіри населення до поліції, що відповідно до ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. В той же час, припинення служби в поліції з підстав, передбачених ст. 77 Закону України «Про Національну поліцію», є підставою для припинення Контракту.

Слід звернути увагу, що рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Київської та Севастопольської міських, обласних, районних та міських рад про прийняття резолюції недовіри керівнику відповідного органу (підрозділу) поліції, з яким укладено Контракт, за результатами оцінки діяльності органу (підрозділу) поліції на території відповідно Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя, відповідної області, району або міста відповідно до ст. 87 Закону України «Про Національну поліцію» [10] є підставою для звільнення його із займаної посади та розірвання Контракту.

Контракт з керівником поліції припиняється на підставі наказу міністра внутрішніх справ України про звільнення з посади, вида-

ного на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України щодо його звільнення з відповідної посади.

Контракт із заступниками керівника поліції припиняється у зв'язку із закінченням строку його дії, а також до закінчення строку дії Контракту – на підставі наказу міністра внутрішніх справ України про звільнення особи з відповідної посади з підстав, визначених Законом України «Про Національну поліцію».

Контракт із керівниками територіальних органів поліції, з керівниками та заступниками керівників структурних підрозділів центрального органу управління поліції припиняється у зв'язку із закінченням строку дії Контракту, а також до закінчення строку його дії – на підставі наказу керівника поліції про звільнення особи з відповідної посади з підстав, визначених Законом України «Про Національну поліцію», погодженого Міністром внутрішніх справ України.

Днем припинення дії Контракту є: 1) день видання наказу про звільнення зі служби в поліції у порядку та з підстав, визначених Законом України «Про Національну поліцію», або дата, зазначена в наказі про звільнення зі служби; 2) день видання наказу про звільнення з посади у зв'язку з переміщенням відповідно до вимог статті 65 Закону України «Про Національну поліцію» або дата, зазначена в наказі про звільнення з посади; 3) день смерті (загибелі) поліцейського, а також визнання його судом безвісно відсутнім або оголошення померлим чи недієздатним.

У разі припинення дії Контракту в примірнику Контракту, який зберігається в особовій справі поліцейського, робиться запис про підставу та дату припинення його дії. Поліцейський може подати свій примірник Контракту до підрозділу кадрового забезпечення відповідного органу поліції, у якому дублюється запис з примірника, що зберігається в його особовій справі. Якщо законодавством України передбачено право продовження Контракту з особами, які обіймають відповідні посади, продовження Контракту здійснюється шляхом укладання нового Контракту, в тексті якого зазначається, що він укладений на продовження попереднього Контракту, та вказуються його реквізити. Новий Контракт за згодою Сторін укладається за два місяці до закінчення строку дії попереднього Контракту і набирає чинності з дня його підписання Сторонами.

Ведення обліку укладених Контрактів, обчислення їх строків, своєчасне видання наказів про прийняття на службу та/або призначення на посаду, а також наказів про звільнення зі служби або з посади, переведення на інші посади, забезпечення укладання Контрактів покладаються на підрозділи кадрового забезпечення відповідного органу (підрозділу), закладу, установи поліції.

Враховуючи викладене, слід констатувати, що дійсно необхідним є прийняття відповідних наказів МВС України «Про затвердження Типової форми контракту про проходження служби в поліції та Порядку укладання контракту про проходження служби в поліції». Це, у свою чергу, сприятиме дотриманню процедури укладання контракту про проходження служби в поліції та позитивно вплине на усунення потенційних корупційних ризиків під час проходження служби в органах Національної поліції.

Крім того, з метою мінімізації корупційних ризиків та забезпечення підвищення якості керівних кадрів Національної поліції на умовах демократичності, відкритості, об'єктивності та прозорості постає необхідним затвердження порядку проведення конкурсу на заміщення вакантної посади середнього та вищого складу Національної поліції України.

Варто наголосити, що перелік посад середнього та вищого складу Національної поліції, які заміщуються за результатами конкурсу, визначається ст. 52 Закону України «Про Національну поліцію». Цей перелік не є вичерпним. Рішення щодо заміщення за результатами конкурсного відбору посад середнього та вищого складу, які не регламентовані Законом України «Про Національну поліцію», приймається керівником Національної поліції, його заступником або керівником відповідного органу (підрозділу), який має право призначати на посаду, що підлягає заміщенню за поданням керівника органу (підрозділу), у підпорядкуванні якого перебуває посада.

Отже, процедура проведення конкурсу на заміщення вакантної посади середнього та вищого складу Національної поліції України з метою мінімізації корупційних ризиків повинна складатися з таких етапів:

1) Оголошення конкурсу. Інформація про проведення конкурсу оприлюднюється на офіційному веб-порталі центрального органу управління Національної поліції або відповідного органу (підрозділу) Національної поліції. Також можливе розміщення відповідних оголошень на спеціальних сайтах пошуку роботи, у друкованих засобах масової інформації, на відповідних стендах (дошках оголошень) органів (підрозділів) та доведення до відома персоналу на службових нарадах та інструктажах. Також на офіційному веб-сайті органу (підрозділу) Національної поліції, керівник якого має право призначення на посаду, на яку оголошено конкурс, ведеться окрема сторінка, присвячена конкурсу. На ній, зокрема, розміщуються списки претендентів, із зазначенням усіх рішень, прийнятих щодо них (отримання документів, їх повнота та відповідність вимогам, допуск до складання кваліфікаційного іспиту, його результати, рішення поліцейської комісії щодо результатів конкурсу тощо). Зазначена інформація має бути розміщеною протягом доби з дня прийняття відповідного рішення [11].

2) Прийом документів від претендентів на посаду середнього та вищого складу, їх опрацювання та вивчення. Прийом документів претендентів здійснюється підрозділом кадрового забезпечення органу (підрозділу) Національної поліції протягом одного місяця з дня публікації оголошення про проведення конкурсу. У разі надіслання документів поштою датою подання документів вважається дата, зазначена на поштовому штемпелі. Документи, подані претендентами після закінчення встановленого строку, не розглядаються та повертаються особам, які їх подали. Підрозділом кадрового забезпечення здійснюється опрацювання наданих претендентом матеріалів та вивчення його особової справи. Підрозділ кадрового забезпечення в місячний термін з дня завершення прийому документів вносить до поліцейської комісії висновок про результати їх опрацювання, вивчення особових справ, психологічне вивчення та, у разі необхідності, – додаткового медичного обстеження та перевірки рівня фізичної підготовленості. Поліцейська комісія розглядає подані матеріали та ухвалює рішення про допуск претендента до іспиту [11].

3) Кваліфікаційний іспит. Для приймання іспиту створюється комісія, до складу якої входять два представники поліцейської комісії, представники юридичної служби та підрозділу кадрового забезпечення та заступник керівника органу (підрозділу) у якому проводиться конкурс, який і очолює комісію, а також представники громадських організацій за умови, що їх фахова підготовка відповідає змісту іспиту [11].

Варто зазначити, що перелік питань на перевірку знання законодавства з урахуванням специфіки функціональних повноважень органу (підрозділу) та посади, по якій оголошено конкурс, повинен бути затверджений керівником цього органу (підрозділу), і ці питання повинні бути опублікованими на сайті органу (підрозділу) Національної поліції, яким оголошено конкурс.

4) Співбесіда з кандидатами. Співбесіда проводиться з метою уточнення результатів вивчення документів, іспиту та формування у членів комісії повної і об'єктивної думки про особистість претендента, його професійну компетентність та фахові якості. Під час проведення співбесіди поліцейській комісії необхідно оцінити якості претендентів за наступними параметрами: лідерські здібності; організаторські здібності; професійна компетентність; морально-етичні погляди, стандарти і переконання (патріотизм, самокритичність, чесність, почуття власної гідності, культура спілкування, тактовність, принциповість, неупередженість, відповідальність, прагнення дотримуватися норм професійної та службової етики тощо); аналітичні здібності; комунікативні здібності; стресостійкість (спроможність ефективно діяти і керувати як у штатних, так і екстремальних ситуаціях, спроможність у разі нагальної потреби брати на себе додаткові завдання, готовність докладати зусиль для досягнення професійної мети) [11].

5) Прийняття рішення за результатами конкурсу, його оголошення та реалізація. Обговорення результатів конкурсу та ухвала рішення повинно здійснюватися поліцейською комісією негайно після завершення співбесіди. Рішення повинно бути прийнятим шляхом голосування, яке може бути як відкритим, так і таємним. Результати конкурсу повинні бути оприлюднені протягом 24 годин після складення протоколу шляхом розміщення у друкованому вигляді відповідної інформації на інформаційних стендах у доступних для загального огляду місцях, розташованих у приміщеннях органу (підрозділу) Національної поліції, а також на офіційному веб-сайті органу (підрозділу) Національної поліції та веб-сайті Національної поліції [11].

На підставі викладеного можна дійти висновку, що процес управління корупційними ризиками під час підбору, підготовки кадрів та проходження служби в органах Національної поліції складається із п'яти ключових взаємопов'язаних етапів: 1) підготовки та планування оцінки корупційних ризиків. Даний етап підготовки до проведення оцінки корупційних ризиків включає в себе вирішення наступних заходів: 1) прийняття рішення керівництвом органу Національної поліції про проведення оцінки ризиків; 2) визначення формату процесу оцінки (у формі самооцінки, тобто самостійно органами поліції без залучення сторонніх експертів; спільно з залученими незалежними експертами, обізнаними з методикою оцінки корупційних ризиків; або повним аутсорсингом незалежним експертам); 3) формування робочої групи; 4) навчання робочої групи; 5) розробку плану проведення оцінки ризиків (у якому повинно бути передбачено заходи та завдання, які мають бути виконані на кожному етапі, відповідальні за здійснення завдань особи та визначені строки) [9, с. 10-13]; 2) проведення оцінки корупційних ризиків. Корупція найчастіше пов'язана з прийняттям управлінських (кадрових) рішень і виникає через уразливість до корупції процесів та обставин, які оточують процес прийняття управлінських (кадрових) рішень. Тому необхідно детально проаналізувати процеси, через які органи Національної поліції реалізують свої основні та допоміжні функції, з метою виявлення їхньої уразливості до корупції. Для визначення чинників та загроз корупційних вчинків кожен процес має бути ідентифіковано, змодельовано та проаналізовано [9, с. 17]. Аналіз ризику включає оцінку ймовірності та наслідків загроз корупційного вчинку з урахуванням наявності та ефективності існуючих заходів контролю та запобігання корупції. Зіставлення ймовірності, наслідків та існуючого контролю дає можливість визначити рівень і, через це, пріоритетність ризиків [9, с. 23]; 3) розробки плану реагування на корупційні ризики. Цей етап передбачає вибір варіантів реагування, визначення залишкових ризиків, визначення необхідних ресурсів для запровадження заходів, мету та показники вимірювання результатів, а також відповідальних за впровадження, строки впровадження та план моніторингу виконання плану. Вся ця інформація має бути узагальненою в плані запобігання корупції [9, с. 27]. В цілому варто вказати, що заходи реагування на корупційні ризики можна поділити на три загальних типи: превентивні, правозастосовні, просвітницькі; 4) інформування (усвідомлення важливості участі особового складу в процесі та сприяння досягненню мети виявлення та оцінки ризиків та розробки плану запобігання корупції). Працівників органів поліції має бути поінформовано про проведення заходів з оцінки корупційних ризиків на стадії планування через проведення загальних зборів, інформаційне повідомлення через Інтранет, або іншими засобами. Інформування на стадії планування має за мету заохотити працівників поліції брати активну участь у заходах по проведенню оцінки ризиків. Поліцейські також мають усвідомити не лише важливість, але й корисність заходу [9, с. 33]; 5) моніторингу та перегляду.

Висновки. Таким чином, першочерговими заходами, необхідними для мінімізації корупційних ризиків під час проходження служби в органах Національної поліції слід назвати: 1) проведення всебічного відбору кадрів, при якому не допускається прийом на роботу осіб, що мають серйозні особисті недоліки, соціальні зв'язки, які порочать їх, або факти біографії, які свідчать про наявність у них моральних де-

фектів; 2) забезпечення належного документування конкурсної процедури, фіксацію стадій та результатів конкурсу на спеціальних бланках або в протоколах, що одразу підписуються членами комісії; 3) встановлення процедури розкриття інформації стосовно конфлікту інтересів членами конкурсної комісії та відмови у включенні до складу членів цієї комісії; 4) попереджати претендентів на посаду щодо відповідальності за подання недостовірних відомостей про себе; 5) забезпечення перевірки достовірності наданих претендентом на посаду відомостей щодо себе з оригіналами або завіреними копіями відповідних документів, а також його відповідності кваліфікаційним вимогам (у випадку, якщо не проводиться спеціальна перевірка); 6) поширення інформації про вакантні посади та оголошені конкурси, аби забезпечити відповідність претендентів встановленим критеріям та залучення до конкурсу більшого кола осіб, що сприятиме змагальності цієї процедури; 7) запобігання залученню внутрішніх претендентів на посаду (осіб які вже працюють в органі), до будь-яких заходів з організації добору кадрів, конкурсу; 8) відображення у документації за результатами проведення конкурсу мотивів ухваленого рішення; 9) запровадження прогресивної системи матеріального та інших видів стимулювання; 10) забезпечення змішаного стилю керівництва; 11) проведення організаційних заходів, що сприяють збереженню службової таємниці.

Література

1. Сурай І. Кадрові служби органів державної влади в контексті модернізації законодавства України про державну службу. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2015. Вип. 2 (25). С. 267-277.
2. Хитра О. В. Поняття, фактори і наслідки кадрових ризиків на підприємстві. *Вісник соціально-економічних досліджень.* 2013. Вип. 1 (48). С. 163-167.
3. Москвитин К. П. Управление кадровыми рисками предприятия / К. П. Москвитин, А. Г. Бадалова. *Российское предпринимательство.* 2005. № 7. С. 92-98.
4. Гончаров Є. В. Кадрові ризики та рівень освіти: інноваційні напрямки в умовах глобалізації. *Проблеми економіки та управління.* Л.: Львів, політехніка, 2008. С. 60-63.
5. Пронина И. В. Оценка компетенций персонала промышленного предприятия при принятии управленческих решений: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Ижевск, 2005. 169 с.
6. Смагулов А. М. Воздействие кадровых рисков на стратегию управления персоналом. URL: www.erudition.ru.
7. Буланова Е. Н. Определение понятия кадрового риска. *Управление персоналом.* Ученые записки. Книга V / под ред. В. К. Потемкина. СПб., 2007. 334 с.
8. Кравченко В. О. Кадрові ризики в системі управління персоналом організації. *Економіка і Фінанси.* 2016. № 3. С. 15–23.
9. Посібник з оцінки корупційних ризиків та розробки планів протидії корупції / С. Вінборн, В. Сисоєв, В. Ткаченко. К.: USAID/FINREP-II, 2015. 72 с.
10. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL: http ://zakon.rada.gov.ua/go/580-19.
11. Положення про порядок проведення конкурсу на заміщення вакантної посади середнього та вищого складу Національної поліції України: Національна громадська платформа «Реформуємо МВС: прозорість та відповідальність» URL: http://www.politican.com.ua/1/0/0/140233.htm.

ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЯКЕ РЕГЛАМЕНТУЄ ДІЯЛЬНІСТЬ АПАРАТУ СУДУ В УКРАЇНІ

Макаровець Алла Миколаївна - суддя Верховного Суду у Касаційному кримінальному суді

УДК 342.9 (477)

Articolul subliniază importanța îmbunătățirii legislației administrative care reglementează activitățile aparatului judiciar din Ucraina. Este analizată starea sa actuală și sunt relevate principalele neajunsuri. Sunt sugerate căile de îmbunătățire a legislației administrative care reglementează activitatea aparatului judecătoresc în Ucraina.

Cuvinte cheie: instanță, aparat judecătoresc, funcție, poziție, șeful aparatului judecătoresc, judecătorul asistent, legislația administrativă.

В статье обоснована значимость совершенствования административного законодательства, регламентирующего деятельность аппарата суда в Украине. Проанализировано его современное состояние, выявлены основные недостатки. Предложены пути совершенствования административного законодательства, регламентирующего деятельность аппарата суда в Украине.

Ключевые слова: суд, аппарат суда, должность, положение, руководитель аппарата суда, помощник судьи, административное законодательство.

The article substantiates the significance of the improvement of administrative legislation, which regulates the activity of the court apparatus in Ukraine. There is the analysis of its current state the main drawbacks are revealed. The ways of improvement of the administrative legislation, which regulates the activity of the court apparatus in Ukraine, are offered.

Key words: court, court apparatus, position, position, head of the court, assistant judge, administrative law.

Постановка проблеми. У процесі забезпечення фактичного здійснення правосуддя значимість діяльності апарату суду, безумовно, є очевидною, оскільки саме від своєчасної, оптимальної та якісної роботи працівників апарату суду залежить, у тому числі, й рівень ефективності праці суддів і судочинства в цілому. Проте, незважаючи на важливу роль апарату суду в повсякденній діяльності суддів і судів, адміністративно-правовий статус працівників апарату суду та особливості їх діяльності й наразі законодавчо не врегульовані належним чином. Сучасне адміністративне законодавство України в повній мірі не охоплює всіх аспектів діяльності апарату суду й специфічних адміністративно-правових відносин, які виникають за його участі. Тому зазначене вище обумовлює актуальність удосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує діяльність апарату суду в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання діяльності судів і суддів неодноразово підіймали в численних наукових працях вітчизняні та зарубіжні правознавці (Є. В. Авдєєнко, Р. М. Аюпова, В. М. Бевзенко, С. О. Бондар, А. Л. Борко, В. А. Гомада, М. К. Гримич, Д. В. Кірєєв, Р. С. Мельник, О. М. Музичук, Г. Я. Наконечна, І. В. Петренко, І. Л. Петрухін, С. С. Рєзніко-

ва, В В. Рунова, А. В. Сагун, М. І. Шатерніков, Д. Ю. Шпенов та ін.).

Не вирішені раніше проблеми. Проте, незважаючи на значний науковий доробок, незадовільний стан адміністративного законодавства, яке регламентує діяльність апарату суду в Україні, вимагає його вдосконалення й відповідно подальших теоретичних і прикладних досліджень у цьому напрямку.

Метою даної статті є дослідження стану та шляхів удосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує діяльність апарату суду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що загалом на сьогодні в Україні констатується низький рівень довіри суспільства до судової гілки влади. Зокрема, на засіданні XII позачергового з'їзду суддів України Президентом України Петром Порошенком цей показник був визнаний на рівні 7% (за даними опитування), що свідчить про вкрай негативний стан правосуддя в Україні, особливо з огляду на те, що сьогодні судова реформа є не тільки обов'язком держави перед українським суспільством, але й одним із зобов'язань України в рамках Угоди про асоціацію з Євросоюзом [1]. Натомість, результати ж опитування, проведеного фахівцями громадської організації «Відкрита Україна» (Проект «Відкритий Суд»), є більш оптимістичними та свідчать, що 37% громадян, які беруть участь у судових процесах, довіряють судовій системі. Проте, рівень довіри був виявлений на основі аналізу 3947 анкет респондентів, із яких 559 осіб, або 14% повністю довіряють суду; 895 осіб, або 23% більше довіряють, ніж не довіряють суду; 1236 осіб, або 3%, більше, не довіряють, ніж довіряють суду; 1257 осіб, або 32%, не довіряють суду. Об'єднавши результати, які свідчили про довіру та переважну довіру, а також ті, що свідчили про недовіру і переважну недовіру, фахівці дійшли висновку, що зона довіри до суду серед користувачів судових послуг складає 37%, а зона недовіри – 63% [2]. У будь-якому випадку, показник суспільної довіри до суду і суддів є низьким, що потребує, передусім, удосконалення чинного законодавства, роботі над приведенням законодавства про судоустрій і статус суддів до європейських стандартів при тісній співпраці законодавчої та судової гілок влади.

З цього приводу Я.С. Золотарьова підкреслює, що актуальним є дослідження проблем регулювання адміністративно-правового статусу державних службовців судових органів, що, на думку автора, ускладнюється недосконалістю не тільки законодавчої та нормативно-правової бази, а й науково-обґрунтованих концепцій щодо його змісту в умовах перетворення судових органів у відомство європейського зразка [3, с.81]. А.Л. Борко слушно зазначає, що узгодженість і цілісність адміністративно-правового забезпечення виступає необхідним компонентом належного функціонування судової системи України, її динамічного розвитку й попереджає фрагментарність, неточність, колізійність та суперечливість адміністративно-правових засад [4, с.170].

В.Ю. Мащук також наголошує на тому, що в умовах реформування вітчизняної судової системи, розвитку та оновлення національної законодавчої бази стан нормативно-правового забезпечення функціонування судів загальної юрисдикції України, зокрема, питання адміністративно-правового регулювання діяльності апаратів судів щодо належного забезпечення діяльності судів, суддів та судового процесу, потребує постійного перегляду та аналізу з метою визначення можливих шляхів його удосконалення та оптимізації [5, с.125].

Цілком погоджуємося з автором, що наразі в Україні в цілому забезпечено правове регулювання функціонування апаратів судів, проте сучасне українське законодавство, яке регулює адміністративні відносини у даній сфері, знаходиться у недосконалому стані і потребує оновлення, належного узгодження та систематизації; для більшості нормативно-правових актів, які стосуються питань забезпечення функціонування апаратів судів, усе ще характерні суперечливість, неоднозначність тлумачень, а також наявність цілої низки прогалин у регулюванні діяльності апаратів суду, організації їх структури та відносин їх працівників з іншими учасниками процесу забезпечення організаційної діяльності судів [5, с.126-127].

Враховуючи вищесказане, вважаємо доцільним зупинитися на основних недоліках

адміністративного законодавства, яке регулює діяльність апарату суду в Україні. Так, недостатньо повно визначений і закріплений адміністративно-правовий статус апарату суду на законодавчому рівні як у цілому так і щодо окремих категорій працівників апарату суду. В основному правове регулювання базується на підзаконних нормативно-правових актах, при чому також не в повній мірі. Зокрема,- у п. 1 ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. №1402-VIII зазначається, що організаційне забезпечення роботи суду здійснює його апарат, який очолює керівник апарату [6], проте не закріплено визначення апарату суду, яке б, на нашу думку, мало бути б покладено в основу позиціювання особливого адміністративно-правового статусу апарату суду. Аналогічний недолік стосується й окремих категорій працівників суду, посади яких термінологічно залишаються невизначеними законодавчо (ст.157 «Помічник суддів», ст. 159 «Служба судових розпорядників» тощо), як і на рівні Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів, затвердженого Наказом Державної судової адміністрації України від 28 вересня 2012 року № 115 [7], що вважаємо некоректним при врегулюванні державою діяльності апарату суду та правового статусу працівників суду.

Більш того, як справедливо відзначає В.Ю. Мащук, жоден чинний закон в Україні напряму не визначає структурну побудову суду як органу державної влади, що містить у собі, окрім суддівського корпусу, й апарат суду, який очолюється його керівником та складається з відповідних структурних підрозділів [5, с.127]. В п.7 ст. 155 Закону закріплено, що структура і штатна чисельність апаратів місцевих судів за погодженням із головою суду затверджуються відповідним територіальним управлінням Державної судової адміністрації України, апаратів апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів – Державною судовою адміністрацією України за погодженням з головою суду в межах видатків на утримання відповідного суду [6]. У той же час власне структура апарату суду законодавчо залишається невизначеною.

При цьому в п.п. 10-11 ст. 155 прописано, що в апараті суду утворюється канцелярія, до штату апарату судів входять секретарі судового засідання, наукові консультанти та судові розпорядники тоді, як про інші структурні підрозділи (управління, відділи і т.п.) мова не йде. І хоча було прийнято Типове положення про апарат місцевого, апеляційного судів, затверджене Наказом Державної судової адміністрації України від 28 вересня 2012 року № 115 [7], а також ряд Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду, затверджених Наказом Державної судової адміністрації від 20 липня 2005 р. №86 [8], належної чіткості в цьому питанні не було досягнуто.

Загалом Глава 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. №1402-VIII «Апарат суду, служби організаційного забезпечення роботи та охорони суду» [6] містить лише фрагментарні вказівки на завдання, функції та повноваження апарату суду та його працівників, керівника апарату суду. На нашу думку, незважаючи на те, що загалом у Типовому положенні про апарат місцевого, апеляційного судів [7] та ряду Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду [8], де дублюються відповідні норми Закону, більш широко розкриваються завдання, функції та повноваження як апарату суду та його складових, так і окремих посад працівників суду, невизначеність даного аспекту на рівні закону призводить досить часто до неузгодженості та колізійності.

Наприклад, керівник апарату суду, відповідно до ч. 2 ст. 149 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», інформує збори суддів про свою діяльність [6], а згідно з п. 17 Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів, керівник апарату суду звітує перед зборами суддів про діяльність апарату суду [7]. Законодавець не зовсім доречно використовує поняття «інформування», оскільки в етимологічному значенні «інформувати» означає «повідомляти про що-небудь; доводити до відома», а «звітувати» означає «письмово чи усно давати звіт про свою роботу, діяльність про стан чого-небудь» [9, с.70]. І подібні випадки неузгодженостей у підзаконних нормативно-правових актах є непоодинокими.

Далі зауважимо, що в п.6 ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вказано, що правовий статус працівників апарату суду визначається Законом України «Про державну службу» (від 10.12.2015 р. № 889-VIII [10]) з урахуванням особливостей, визначених цим Законом [6], проте фактично конкретного переліку прописаних особливостей правового статусу саме працівників апарату суду не міститься в Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

Аналогічна ситуація й із Законом України «Про державну службу», де закріплено класифікацію посад державних службовців, у т.ч. й деяких працівників суду (зокрема, керівників апаратів судів). Належним чином неврегульованим наразі залишається правовий статус державних службовців – працівників суду, питання віднесення до посад державної служби інших працівників апаратів Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, апеляційних судів та судів першої інстанції залишається відкритим, оскільки не міститься прямої вказівки на групи/підгрупи, до якої потрібно відносити ту чи іншу посаду в апараті того чи іншого суду.

Ця проблема вже неодноразово підіймалася на рівні законопроектів. Так, метою законопроекту про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо правового статусу працівників апарату Верховного Суду України) № 2741 від 05.04.2013 р. було узгодження Закону з Конституцією та іншими законами України, а також врегулювання питань щодо правового статусу та матеріального забезпечення працівників апарату Верховного Суду України [11]. Інший проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державну службу» (щодо правового статусу працівників апаратів вищих спеціалізованих, апеляційних та місцевих судів) № 2455а від 02.07.2013 р. був націлений на узгодження Закону України «Про державну службу» з Конституцією та іншими законами України, а також врегулювання питань щодо правового статусу та матеріального забезпечення працівників апаратів вищих спеціалізованих, апеляційних та місцевих судів [12].

У відповідь на зазначений законопроект і, у тому числі, у зв'язку з появою багатьох однотипних проектів стосовно даної проблематики, Головне науково-експертне управління у своєму Висновку наголосило на наступному. Зокрема, прийняття Закону України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 року № 4050-VI потягло за собою виникнення правової прогалини щодо класифікації посад працівників судів усіх рівнів. Головне управління у своїх висновках вже наголошувало на необхідності комплексного вирішення вказаної проблеми. Проблема комплексного врегулювання правового статусу працівників судів усіх рівнів залишається актуальною [13]. Тому доцільним вважаємо внести відповідні зміни до Закону України «Про державну службу» задля чіткого законодавчого врегулювання приналежності працівників апаратів судів до категорій (груп/підгруп) державних службовців і відповідно до їх правового статусу.

У контексті вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює діяльність апарату суду, О. Кононенко наголошує й на проблемі приведення Положення про помічника судді суду загальної юрисдикції, Типової інструкції керівника апарату місцевого загального суду у відповідність із законами «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу», Кодексом законів про працю України, Бюджетним кодексом України та іншими нормативно-правовими актам [14]. Суперечливим є питання прийняття/звільнення помічника судді на посаду, адже, по-перше, законодавчий обов'язок здійснювати добір помічника покладає на суддю не властиві йому функції. Суддя самостійно здійснює добір помічників, і лише за його поданням помічник може бути звільнений з посади. Тоді виникає питання: як діяти керівникові апарату, коли, для прикладу, помічник вчиняє прогули, а суддя не вносить подання про його звільнення [15]? У той же час на працівників апарату суду, у тому числі на помічників судді, поширюється дія Закону України «Про державну службу», і прийом на роботу має здійснюватися через конкурсний відбір.

Не менш важливою проблемою, яка потребує вдосконалення адміністративно-правово-

го законодавства, яке регулює діяльність апарату суду, на наш погляд, є аспект відповідальності. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 149 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6] та п. 16 Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів [7] керівник апарату суду несе персональну відповідальність за належне організаційне забезпечення діяльності суду, суддів та судового процесу, функціонування автоматизованої системи документообігу суду, однак ні у законі, ні у положенні не зазначено, перед ким «керівник апарату суду несе персональну відповідальність...». Тому вважаємо доцільним доповнити цю статтю закону для уникнення неоднозначного тлумачення його норм.

Виходячи з чинного законодавства, на керівника апарату суду можуть певною мірою впливати голова суду, збори суддів та Голова Державної судової адміністрації України (чи начальник відповідного територіального управління Державної судової адміністрації України). Голова відповідного суду бере участь у призначенні та звільненні керівника апарату суду та його заступника через внесення подання, контролює ефективність діяльності апарату суду і відповідно його керівника (і його заступника) шляхом внесення подання керівникові територіального управління Державної судової адміністрації України, або, залежно від рівня суду, Голові Державної судової адміністрації України про застосування до них заохочення або накладення дисциплінарного стягнення. У той же час види дисциплінарних правопорушень та стягнень, порядок і процедуру розслідування, прийняття рішення про накладення дисциплінарного стягнення, оскарження такого рішення та захист прав керівника апарату і його заступника Законом «Про судоустрій і статус суддів» не визначено, але оскільки зазначені особи є державними службовцями, на яких поширюється дія Закону України «Про державну службу», то до них застосовуються принципи щодо відповідальності державного службовця [9, с.68-69]. Крім того, згідно зі ст. 47 Закону України «Про державну службу» керівник апарату суду є керівником державної служби в державному органі, на якого покладені обов'язки щодо преміювання та встановлення інших видів заохочень державних службовців. Незважаючи на це, вважаємо доцільним прямо в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» вказати на види дисциплінарних правопорушень, підстави прийняття рішення про дисциплінарне стягнення, його види, а також підстави та види заохочень, та інші аспекти відповідальності працівників апарату суду.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищесказане, вбачаємо основні недоліки чинного адміністративного законодавства, яке регулює діяльність апарату суду в Україні, в наступному: 1) у повній мірі не охоплює всіх аспектів діяльності апарату суду й специфічних адміністративно-правових відносин, які виникають за його участі; 2) відсутність узгодженості й цілісності адміністративно-правового забезпечення в даній сфері на користь термінологічної невизначеності, неоднозначності тлумачення, наявній фрагментарності, колізійності, неточності та суперечливості адміністративно-правових норм; 3) правовий статус апарату суду та окремих категорій працівників суду врегульовано переважно на рівні підзаконних нормативно-правових актів, і при цьому фрагментарно; 4) суперечливим і чітко невизначеним залишається адміністративно-правовий статус державних службовців судових органів; 5) подвійне підпорядкування керівника апарату – голові суду та начальнику територіального управління Державної судової адміністрації України, а працівників апарату суду – голові суду та керівнику апарату суду або суддям;- 6) немає чіткого законодавчого визначення варіантів реагування голови суду на дії і рішення керівника апарату суду під час виконання першим контрольної функції щодо ефективності роботи апарату суду; 7) неврегульованим залишається інститут відповідальності апарату суду – як керівника апарату, так і окремих працівників (перед ким відповідальні, види відповідальності, види та підстави застосування дисциплінарних стягнень і заохочень і т.п.) тощо.

У зв'язку з цим пропонуємо наступні напрямки вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює діяльність апарату суду: 1) у п. 1 ст. 155 Закону України «Про су-

доустрій і статус суддів» закріпити чітке визначення апарату суду, позиціонуючи його при цьому як складову суду, що в підсумку сприятиме закріпленню та реалізації особливого адміністративно-правового статусу апарату суду; 2) установити термінологічну визначеність стосовно посад працівників апарату суду, вносячи зміни до ст.ст. 155, 157-159 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Типового положення про апарат суду, Типових посадових інструкцій працівників апарату суду тощо; 3) у п.7 ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріпити структуру апарату суду, яку доцільно встановити на законодавчому рівні; 4) чітко розмежувати функції і повноваження голови суду та керівника апарату суду, суддів і помічників суддів, керівників судового апарату та керівників його структурних підрозділів; 5) до Глави 3 Закону України «Про судоустрій і статус судів» внести доповнення щодо висвітлення адміністративно-правового статусу апарату суду в цілому і, зокрема, окремих категорій працівників апарату суду, який доцільно закріпити на законодавчому рівні; 6) узгодити положення Закону «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу», Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів та ряду Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду; 7) у п. 6 ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вказати на конкретні особливості правового статусу працівників апарату суду; 8) внести відповідні зміни до Закону України «Про державну службу» щодо врегулювання правового статусу державних службовців – працівників суду, віднесення їх до посад державної служби, оскільки не міститься прямої вказівки на групи/підгрупи, до яких потрібно відносити ту чи іншу посаду в апараті того чи іншого суду; 9) законодавчо закріпити перевагу помічників перед іншими кандидатами в судді, спрощену процедуру прийняття на посаду судді, врегулювати питання прийняття/звільнення помічника судді, зокрема, позбавити суддів права добирати собі помічників особисто й передати ці повноваження керівнику апарату суду; 10) у ч. 2 ст. 149 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та п. 16 Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів закріпити конкретні аспекти відповідальності керівника апарату суду та інших працівників (відповідальний перед ким, межі і види відповідальності, підстави та види стягнень і заохочень тощо).

Література

1. Романюк Р. Реформування судової системи сьогодні є одним з першочергових завдань нашої держави. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.klichko.org/team/blogs/?id=28588#

2. Фурман І.М. Рівень довіри до суду – 37%. Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://protokol.com.ua/ua/riven_doviri_do_sudu_37/

3. Золотарьова Я.С. Адміністративно-правовий статус державних службовців судових органів: теоретичний аспект // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Серія Право. Випуск 34. Том 2. – С. 80-83.

4. Борко А.Л. Сутність та особливості сучасного адміністративно-правового регулювання функціонування судової системи України / А.Л. Борко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2013. – № 26. – С. 169–176.

5. Мащук В.Ю. Адміністративно-правове забезпечення функціонування апаратів судів загальної юрисдикції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В.Ю. Мащук; ДВНЗ «Запоріз. нац. ун-т». – Запоріжжя, 2014. – 218 с.

6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. №1402-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 31. – Ст.545.

7. Наказ Державної судової адміністрації України від 28 вересня 2012 року № 115 «Про затвердження Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів» зі змін. і доп. (наказ від 05.01.2014 р. №1). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rsu.court.gov.ua/userfiles/tipove-polozh-pro-aparat.pdf

8. Наказ Державної судової адміністрації від 20 липня 2005 р. №86 «Про затвердження Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду». [Елек-

тронний ресурс]. – Режим доступу: http://od.court.gov.ua/tu16/info_suddi/posad

9. Керівник апарату суду: Вступ до професії. Кол. авторів. Серія «Управління судом». Книга 1. Електронне видання. Київ, 2013. – 142 с.

10. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 4. – Ст.43.

11. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо правового статусу працівників апарату Верховного Суду України)» № 2741 від 05.04.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46463

12. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про державну службу» (щодо правового статусу працівників апаратів вищих спеціалізованих, апеляційних та місцевих судів)» № 2455а від 02.07.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47673

13. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про державну службу» (щодо правового статусу працівників апаратів вищих спеціалізованих, апеляційних та місцевих судів) (реєстр. № 2455а від 02.07.2013р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47673

14. Кононенко О. Актуалізація проблеми вдосконалення нормативних актів щодо правового статусу деяких працівників апарату суду // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2011. – №3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://adm.dp.court.gov.ua/sud0470/publik/st6

15. Черновський О. Високі вимоги – малі гарантії. За умов нового статусу оклад помічника повинен становити не менше від половини окладу судді / Черновський О. Гордєєв В. // Закон і бізнес. – 2011. – №45 (1032). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/6012-visoki_vimogi_-_mali_garantii.html

ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРЫ

Клочко Иван Алексеевич - начальник Территориального управления государственной судебной администрации Украины в Полтавской области, заслуженный юрист Украины, соискатель Университета современных знаний

УДК 342.5

Articolul examinează experiența unor țări europene în domeniul activitățil anti-corupție ale procuraturii; se analizează actele legislației administrative ale acestor state, care reglementează competențele autorităților de urmărire penală în domeniul combaterii corupției; sunt determinate caracteristicile specifice ale activităților organelor procuraturii europene în domeniul combaterii corupției; pe baza studiului experienței europene pozitive în acest domeniu, au fost elaborate propuneri de îmbunătățire a legislației relevante în Ucraina.

Cuvinte cheie: corupție, opoziție, procurori, experiență europeană

The article examines the experience of some European countries in the field of anti-corruption activities of the prosecution authorities; to analyze the acts of the administrative legislation of these states that regulate the powers of the prosecution authorities in the field of combating corruption; identify the specific features of the activities of the prosecution authorities of European countries in the field of combating corruption; based on the study of the positive European experience in this field, proposals have been developed for the improvement of relevant legislation in Ukraine.

Key words: corruption, opposition, prosecutors, European experience.

В статье исследуется опыт некоторых европейских стран в сфере антикоррупционной деятельности органов прокуратуры; производиться анализ актов административного законодательства этих государств, регулирующих полномочия органов прокуратуры в сфере противодействия коррупции; определяются особенности деятельности органов прокуратуры европейских стран в сфере противодействия коррупции; на основании изучения положительного европейского опыта в данной сфере разработаны предложения относительно усовершенствования соответствующего законодательства в Украине.

Ключевые слова: коррупция, противодействие, органы прокуратуры, европейский опыт.

Постановка проблемы. С целью усовершенствования административно-правового обеспечения деятельности органов прокуратуры по противодействию коррупции в Украине необходимо исследовать зарубежный опыт некоторых европейских стран в этой сфере. Применение положительного европейского опыта будет способствовать достижению более быстрых положительных результатов, а также позволит избежать ряда ошибок на пути к формированию эффективного механизма предотвращения коррупции в Украине и определении в этом механизме места органов прокуратуры.

Актуальность темы исследования подтверждается тем, что, на сегодняшний день, научные труды, посвящённые исследованию европейского опыта противодействия кор-

рупции органами прокуратуры, отсутствуют, что подчёркивает важность и своевременность данной статьи.

Состояние исследования. Некоторые вопросы, посвящённые изучению зарубежного опыта противодействия коррупции, исследовали такие ученые, как: Н. Ю. Задирака,- Т. В. Ильенок, И. В. Коруля, А. В. Солонар, К.И. Хромова, И. В. Чемерис, В. Чепелюк и другие. Тем не менее, отсутствуют актуальные исследования, посвященные изучению европейского опыта деятельности органов прокуратуры по противодействию коррупции, что также обуславливает актуальность предложенной темы.

Цель и задачи исследования. Целью статьи является разработка рекомендаций по усовершенствованию деятельности органов прокуратуры Украины по противодействию и предупреждению коррупции на основании исследования положительного европейского опыта в данной сфере. Для достижения поставленной цели необходимо выполнить следующие задачи: произвести анализ актов административного законодательства отдельных европейских государств, которое регулирует полномочия органов прокуратуры в сфере противодействия коррупции; выявить особенности деятельности органов прокуратуры европейских стран по противодействию коррупции; на основании изучения положительного европейского опыта в данной сфере разработать предложения относительно усовершенствования соответствующего законодательства в Украине.

Изложение основного материала. Исследуя вопрос применения зарубежного опыта административно-правового обеспечения деятельности органов прокуратуры по противодействию коррупции, необходимо прежде всего отметить, что во многих странах Европы сложилась довольно эффективная система противодействия коррупции, центральное место в которой отведено специально уполномоченным органам предотвращения и противодействия коррупции, а также институтам гражданского общества, которые всячески способствуют государственным органам в осуществлении соответствующих антикоррупционных мер.

В научной литературе отмечается, что к странам, которые создали эффективный механизм противодействия коррупции, можно отнести: Финляндию, Данию, Новую Зеландию, Исландию, Сингапур, Швецию, Канаду, Нидерланды, Люксембург, Норвегию, Австралию, Швейцарию, Великобританию, Австрию, Израиль, США, Чили, Ирландию, Германию и др. Все они имеют некоторые особенности в организации антикоррупционной деятельности, но общими для них являются: применение существенных усилий по организации активного противодействия коррупционным проявлениям; создание соответствующей правовой базы; привлечения к противодействию коррупционным проявлениям общественных организаций [1, с. 111].

При этом заслуживают внимания особенности организации механизма противодействия коррупции в отдельных европейских государствах, в частности, таких как Нидерланды, Италия, Великобритания, Польша и др.

Для этих государств характерна отлаженная система взаимодействия общественных организаций и органов государственной власти в сфере противодействия коррупции. В частности, в Швеции независимым мониторингом по определению уровня коррумпированности в тех или иных сферах общества занимается созданная в 1994 году общественная организация «Демократический аудит», которая объединяет в себе ведущих шведских политологов, экономистов и других ученых [2].

В Нидерландах правительство направило антикоррупционные меры именно на деятельность государственных органов, при этом уделив особое внимание судебным органам. Именно в этой стране подтвердилась действенность введения института добровольных информаторов. Указанное, в свою очередь, по мнению некоторых учёных, может свидетельствовать об устойчивой гражданской позиции населения Нидерландов. В некоторой степени гражданское общество взяло на себя обязанность искоренения кор-

рупции, чем и способствовало снижению ее уровня [3, с. 242].

В Италии важнейшей из трех ветвей власти в системе механизмов борьбы с коррупцией является судебная система. В Конституции Италии воплощено политическое решение о предоставлении Верховному Совету судей исключительных прав на поощрение и наказание судей. Две трети членов Совета избираются судьями, и одна треть – политическими партиями [1, с. 112].

Таким образом, в Италии и Нидерландах значительную часть полномочий по противодействию коррупции реализуют суды и другие органы судебной системы. Кроме того, противодействию и предотвращению коррупции в судебной системе уделяется больше внимания, что обусловлено тем, что именно судебная система в значительной степени способна влиять на общественные правоотношения в различных сферах и обеспечивать защиту прав и свобод человека и гражданина. Этим в определенной мере можно объяснить такое усиленное внимание противодействию и предотвращению коррупции в судебной системе.

Национальное законодательство Великобритании в сфере противодействия коррупции является достаточно разветвленным, поскольку определенные нормы материального права, касающиеся правоотношений, возникающих вследствие совершения теми или иными должностными лицами коррупционных действий, могут находиться в актах различных отраслей права. Согласно английской правовой доктрины коррупционные деяния объединяются в отдельную группу уголовных преступлений, совершаемых должностными или связанными с их деятельностью лицами. Английское право не содержит четких дефиниций понятий «коррупция», «коррупционное деяние» и т.п. При таких обстоятельствах коррупция и взяточничество практически отождествляются [4, с. 44-45].

Характерно, что такой подход, при котором отсутствует четкое разграничение действий, имеющих признаки коррупции или взяточничества, применяется во многих странах мира и основывается на идее, что проявления коррупции в любой форме является одинаково опасным.

В рассмотренных государствах наказание за коррупционные правонарушения выражаются не только в применении соответствующих мер государственного принуждения (уголовная, административная, гражданско-правовая ответственность), но и в общественном осуждении.

В Польше деятельность в сфере противодействия коррупции регламентируется Законом 2006 г. «О Центральном антикоррупционном управлении». Основной целью работы Центрального антикоррупционного управления является борьба со злоупотреблениями властью и использованием привилегий для достижения личной и имущественной пользы, а также деятельностью, направленной против экономических интересов государства. В сфере противодействия коррупции отдельные полномочия имеют также правоохранительные органы, которые передают полученную в ходе проведения расследования информацию в сфере коррупционных правонарушений в Центральное антикоррупционное управление, осуществляя таким образом взаимодействие с ним [5, с. 171].

Исходя из того, что согласно ст. 26 Закона Республики Польша «О прокуратуре» прокуратор осуществляет надзор за предварительным следствием, которое ведется другим уполномоченным субъектом, в том числе правоохранительным органом [6], то прокурорский надзор распространяется и на сферу деятельности правоохранительных органов по противодействию и предотвращению коррупции.

Таким образом, система организации работы по противодействию и предотвращению коррупции во многих европейских странах возлагается на специально уполномоченные органы, которые в своей деятельности опираются на помощь общественных организаций или добровольных информаторов. Именно налаженное на должном уровне взаимодействие государственных органов и общественных организаций в исследуемой сфере позволяет достичь высоких результатов в сфере предотвращения коррупции.

Что касается роли органов прокуратуры (или других органов, имеющих подобный статус) в осуществлении деятельности по противодействию коррупции, то необходимо отметить, что такая роль в основном обуславливается административно-правовым статусом этих органов.

Так, М. В. Нирода, обобщая статус органов прокуратуры, отмечает, что в пределах своей компетенции прокуратура выполняет такие контролирующие функции:

- надзор (контроль) за законностью проведения предварительного расследования (Австрия, Греция, Литва, Нидерланды, Польша, Португалия, Румыния, Россия, Словения, Венгрия, Украина, Франция, Чехия, Швеция, Эстония и т.д.);
- руководство расследованием уголовных дел (Греция, Дания, Италия, Кипр, Латвия, Литва, Люксембург, Македония, Молдова, Нидерланды, Норвегия, Румыния, Словакия, Словения, Турция, Украина, Франция, Швейцария и т.д.);
- надзор за оперативно-розыскной деятельностью (Австрия, Греция, Латвия, Македония, Россия, Украина, Швеция, Эстония);
- контроль за деятельностью служб судов и трибуналов (Бельгия, Греция) [7, с. 145-146].

Итак, в подавляющем большинстве европейских стран органы прокуратуры в той или иной степени задействованы в осуществлении уголовного производства, в том числе в тех его видах, которые связанны с расследованием и рассмотрением дел о коррупционных правонарушениях. При этом необходимо отметить, что в разных странах административно-правовой статус органов прокуратуры различается в зависимости от места, которое занимают эти органы в системе государственного управления.

В частности, во Франции прокуроры находятся под руководством и контролем вышестоящих руководителей и подотчетны министру юстиции. К отдельной группе относятся страны, где прокуратура входит в состав судебной системы и находится при судах или пользуется в пределах судебной власти административной автономией. К этим странам следует отнести Испанию, Болгарию, Латвию, Германию [8, с. 340].

Например, в Германии при Федеральном суде функции прокуратуры выполняются Генеральным прокурором Федерации (der Generalbundesanwalt) и подчиненными ему прокурорами при Верховных судах земель – Генеральным прокурором земли и подчиненными ему прокурорами при судах первых инстанций – через Главного прокурора (der Oberstaatsanwalt) и подчиненных ему прокуроров (§§ 141, 142 Закона о судоустройстве Германии) [9, с. 39].

Подобный статус имеет прокуратура Франции, где основными задачами прокуроров всех уровней являются: надзор за деятельностью по расследованию и судебному разбирательству уголовных дел. Прокуроры имеют право на возбуждение уголовного преследования, осуществляют контроль за предварительным следствием и поддерживают обвинение в суде. Генеральные прокуроры обязаны осуществлять надзор за применением уголовного закона на всей территории, находящейся в районе компетенции апелляционных судов. При осуществлении своих функций они имеют право непосредственно требовать содействия публичных вооруженных сил [10, с. 8].

Особенности структуры и системы организации органов прокуратуры в отдельных зарубежных странах непосредственно влияют на административно-правовой статус этих органов. Например, к таким государствам относится Польша. В соответствии с Законом Польши «О прокуратуре» в состав польской прокуратуры входят Генеральный прокуратор и подчиненные ему прокураторы общих и военных организационных подразделений прокуратуры и прокураторы Института народной памяти – Комиссии по преследованию преступлений против польского народа [6].

В научной литературе акцентировано внимание на том, что, кроме правовых средств обеспечения независимости прокуратуры, эффективным средством совершенствования и повышения качества ее конституционно-правового и законодательного статуса является внедрение соответствующих орга-

низационно-структурных и организационно-институциональных механизмов, наглядным примером чего является Польша, которая с целью обеспечения независимости прокуратуры дополнительно создала в ее системе Национальную и апелляционную прокуратуры [11, с. 181]. Характерно, что к основным задачам апелляционной прокуратуры Польши относится обеспечение участия прокуратуры в процессах, осуществляемых на основании закона в апелляционном суде и воеводском административном суде, осуществление и надзор за предварительным производством по делам о преследовании организованной преступности и коррупции, осуществление инстанционного и служебного надзора за производствами, осуществляемыми в окружных прокуратурах, а также осуществление визитации окружных и районных прокуратур [6].

Определённые особенности имеет организация и функционирование системы органов государственного обвинения в Великобритании. В системе государственных учреждений этого государства нет органов прокуратуры, но есть службы и должностные лица, осуществляющие отдельные функции, присущие прокурорскому надзору. Так, к числу названных субъектов принадлежат Служба Государственного обвинителя (Crown Prosecution Service) и генерал-атторнея (генерального атторнея). Основными полномочиями Службы государственных обвинителей являются: обеспечение уголовного преследования обвиняемого за совершение тяжких преступлений; изучение обстоятельств дела, консультирование полиции по этому вопросу и поддержания обвинения по уголовным делам в суде; обеспечения надлежащего применения закона, предъявление суду всех соответствующих доказательств; поддержание обвинения в магистратских судах, инструктаж и консультирование адвокатов по уголовным делам в суде Короны и высших судах и т.д. [10, с. 14].

Выводы. Таким образом, согласно своего правового положения в системе государственных органов прокуратура реализует полномочия в сфере противодействия коррупции, осуществляя контроль за деятельностью правоохранительных органов или специально уполномоченных субъектов противодействия и предотвращения коррупции, судебными органами и их служащими и др. То есть, можно констатировать, что органы прокуратуры нельзя отнести к органам, главной функцией которых является противодействие и предотвращение коррупции; основным назначением этих органов является обеспечение законности в деятельности правоохранительных, судебных органов или специально уполномоченных субъектов противодействия коррупции.

Таким образом, на основании проведенного исследования опыта некоторых европейских стран в сфере деятельности органов прокуратуры по противодействию коррупции, можно предложить следующие направления совершенствования административно-правового обеспечения противодействия коррупции органами прокуратуры в Украине: 1) повысить уровень ответственности за любые проявления коррупции; 2) наладить тесное взаимодействие органов прокуратуры с общественными организациями, которые оказывают содействие государственным органам в осуществлении работы по противодействию коррупции; 3) создать межведомственный координационный совет содействия противодействию коррупции во главе с Генеральным прокурором Украины.

Литература

1. Чемерис І. В. Зарубіжний досвід протидії корупції в системі державного управління / І. В. Чемерис // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №3(12). – С. 110-118.

2. Міжнародний досвід щодо запобігання та протидії корупції: Антикорупційний портал. [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу: http://stepup.press/antikor-culture/item/412-mijnarodnij-dosvid-shodo-zapobigannja-ta-protidiji-korypcii.

3. Солонар А. В. Напрямки удосконалення законодавства у сфері запобігання і протидії корупції в органах державної влади / А. В. Солонар, І. І. Зимогляд // Форум права. – 2016. – № 3. – С. 240-244.

4. Ільєнок Т. В. Зарубіжний досвід адміністративно-правової протидії корупції / Т. В.

Ільєнок // Юридична наука. – 2012. – № 12. – С. 42-51.

5. Коруля І. В. Зарубіжний досвід у сфері протидії корупції та можливості його використання в Україні / І. В. Коруля // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 1. – С. 170-173.

6. Про прокуратуру: Закон Республіки Польща від 20 червня 1985 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/Pol_PR_1985.pdf.

7. Нірода М. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання функцій прокуратури в зарубіжних країнах / М. В. Нірода // Visegrad Journal on Human Rights. – 2015. – № 2. – С. 144-149.

8. Наулік Н. С. Правовий статус прокуратури в конституціях зарубіжних країн /- Н. С. Наулік // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 339-342.

9. Плахіна І. В. Особливості органів прокуратури в зарубіжних країнах / І. В. Плахіна // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 7. №4(25). – С. 37-43.

10. Мухамеджанов Э. Б. Прокуратура в зарубежных странах: учебник / Э. Б. Мухамеджанов. – Алматы: «Нур-пресс», 2005. –- 284 с.

11. Чечерський В. І. Конституційно-правовий статус органів прокуратури в Словаччині, Польщі, Чехії та Україні (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Чечерський Віктор Іванович. – К., 2006. – 206 с.

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Подоляка Сергій Анатолійович - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

Articolul este dedicat analizei formelor de contracarare a corupției în organele Procuraturii din Ucraina. Se analizează conceptul teoretic al conținutului formei administrativ-juridice și, pe baza unei analize cuprinzătoare a cercetărilor oamenilor de știință, se dă propria clasificare.
Cuvinte cheie: procuratura, contracararea corupției, formele administrative și juridice, clasificarea, organele de urmărire penală.

Статья посвящена анализу формам противодействия коррупции в органах прокуратуры в Украине. Проанализированы теоретическое понятие содержания административно-правовой формы и на основании комплексного анализа исследований ученых приведена собственная классификация.
Ключевые слова: прокуратура, противодействие коррупции, административно-правовые формы, классификация, органы прокуратуры.

The article is devoted to the administrative-legal forms of counteraction to corruption in the organs of the prosecutor's office in Ukraine. The theoretical concept of the content of the administrative-legal form is analyzed and on the basis of a comprehensive analysis of the researches of scientists, the own classification is given.
Keywords: prosecutor's office, anti-corruption, administrative-legal forms, classification, prosecutor's offices.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлює той факт, що органи прокуратури, самі будучи особливими суб'єктами антикорупційної діяльності і відіграючи в загальнодержавному механізмі протидії корупції особливі, притаманні лише їм специфічні функції, повинні бути забезпеченими такою системою протидії корупції, яка б належним чином дозволяла викорінити корупцію як у самій системі органів прокуратури, так і здійснювати ефективну зовнішню антикорупційну діяльність. При цьому, специфіка функцій органів прокуратури, їх посадових осіб, а також антикорупційного законодавства зумовлює наявність особливих адміністративно-правових зв'язків, які творять систему протидії корупції в органах прокуратури. Ці правовідношення забезпечуються загальними й спеціальними адміністративно-правовими формами протидії корупції, які проявляються в ієрархічній системі органів прокуратури України.

Метою дослідження є визначення адміністративно-правових форм протидії корупції в органах прокуратури в Україні та їх класифікація.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питанням адміністративно-правових форм присвячено багато наукових досліджень. Серед вчених у галузі адміністративного права, які у тій чи іншій мірі торкалися відповідної проблематики, це: М.Ю. Бездольний, І.А. Дьомін,

М.В. Буроменський, А.В. Гайдук, М.В. Грищенко, Д.Г. Заброда, Т.О. Коломоєць, М.І. Мельник,- Ю.П. Мірошник, С.В. Невмержицький, О.О. Онищук, О.В. Сердюк, О.В. Терещук, В.В. Фесенко, Ф.П. Шульженко та багатьох інших. Тези, надані цими дослідниками, становитимуть теоретичну основу досліджень в наведеному напрямі. Таким чином, наявність наукової дискусії щодо таких категорій як адміністративно-правові форми та методи, які використовуються в адміністративному праві, роблять доцільним екстраполювати наведені категорії на систему протидії корупції в органах прокуратури України.

Виклад основного матеріалу. У сфері наукового осмислення протидії корупції в органах прокуратури важливе місце посідає питання адміністративно-правових форм, які використовуються з метою належного забезпечення відповідної діяльності. Це зумовлено тим, що протидія корупції здійснюється у конкретному правовому порядку, в якому правовідношення між суб'єктами існують у межах загальної системи адміністративно-правових зв'язків з відповідним підпорядкуванням відносин між суб'єктами протидії положенням адміністративного законодавства та прийнятих на його основі підзаконних адміністративно-правових актів. Усе це вказує на те, що протидія корупції здійснюється з використанням відповідних форм, що притаманні адміністративно-правовому праву загалом з урахуванням особливостей діяльності з протидії корупції в органах прокуратури.

Адміністративно-правова форма – збірне поняття, яке складається з іменника «форма» та прикметника «адміністративно-правова», яка є означенням форми і дає можливість конкретизувати ту сукупність об'єктів, які описуємо даною дефініцією. Форма – поняття багатозначне і може бути тлумачене у таких значеннях як форма – це будь-яке зовнішнє вираження якого-небудь змісту; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; внутрішня організація змісту; спосіб існування і вираження змісту. З огляду на наведене, можна резюмувати, що формою є зовнішнє вираження певного об'єкту матеріальної чи нематеріальної дійсності. Тому під адміністративно-правовою формою, у першу чергу, слід вважати той зовнішній вияв адміністративних правовідносин, який існує у системі тих чи інших органів публічної адміністрації. При цьому, не слід забувати, що форма як дефініція вказує не лише на зовнішній вияв якого-небуДь предмету, але й передбачає його певну природну структурованість (упорядкованість). Таким чином, під адміністративно-правовою формою також мається на увазі певна упорядкованість адміністративних правовідносин, які відповідають встановленому в законодавстві порядку здійснення тих чи інших дій.

З філософської точки зору «форма» розглядається як спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз. Такий підхід відображений і в багатьох інших довідкових джерелах, де форма розглядається як тип побудови, спосіб організації чого-небудь. Таким чином, ведучи мову про форму, а тим паче адміністративно-правову форму, цим поняттям охоплюється сукупність двох аспектів: 1) зовнішній вираз; 2) певна упорядкованість. Усе це дозволяє описати форми, у межах яких органи прокуратури протидіють корупції в Україні.

Поняття адміністративно-правової форми та їх види є предметом наукових досліджень багатьох науковців у сфері адміністративного права. Наприклад, В.О. Шамрай і В.К. Шкарупа вважають, що адміністративно-правова форма представляє зовні виражену дію виконавчого органу (посадової особи), здійснену в межах його компетенції з метою досягнення поставлених перед ним цілей, яка викликає певні наслідки [1, с. 112]. Таким чином, форма дії – те, що прослідковується ззовні. При цьому, слід підкреслити ту обставину, що зовнішній вияв дії повинен бути здійснений виключно у межах компетенції державного органу, яка встановлюється та виражена в адміністративно-правових нормах. Тобто У правовідносинах щодо протидії корупції в органах прокуратури, адміністративно-правова форма – той структурований вияв діяльності суб'єктів протидії корупції в органах прокуратури, який може бути виявлений будь-яким іншим суб'єктом. Йдеться про вчинення саме юридично-значи-

мих дій, які зазвичай набувають документальної чи електронно-документальної форми вираження. Так, планування, спостереження, дії суб'єктів протидії корупції здійснені у межах оперативно-розшукової діяльності, виявлення адміністративних корупційних правопорушень, визначення планів роботи інших не завжди у повній мірі можуть бути прослідковані ззовні з огляду на це, що частина такої діяльності є внутрішньою інтелектуальною діяльністю суб'єкта протидії корупції, спрямованою на досягнення конкретного результату у сфері антикорупційної діяльності.

Однак ця діяльність у подальшому об'єктивується шляхом прийняття тих чи інших актів суб'єктів протидії корупції, сукупність яких може бути вивченою і проаналізованою іншими суб'єктами. Ці акти як юридично значимі дії чи рішення можуть бути предметом відомчого контролю, предметом оскарження, предметом вивчення й удосконалення. Однак їх характерною рисою є визначеність їх форми, що передбачає процедуру вчення дій та зовнішній вираз документа. В сукупності такі дії, вчинені на підставі норм адміністративного права, творять упорядковану послідовність, у межах якої можна виявити конкретні правовідносини з приводу протидії корупції в органах прокуратури України.

Ю.П. Битяк та В.В. Зуй розглядають адміністративно-правові форми як зовнішнє вираження конкретних дій державного органу, його структурних підрозділів та посадових осіб (службовців), що використовуються у процесі державної виконавчої діяльності і спрямовані на реалізацію функцій управління [2, с. 91]. Як уже зазначалося, дія органу в адміністративних правовідносинах зазвичай має вияв у сукупності актів, які розкривають та фіксують сутність юридично-значимої діяльності органів публічної адміністрації. Так, органи прокуратури з метою виявлення корупційних правопорушень можуть вчинити значну сукупність фактичної діяльності. Однак юридичне значення матимуть саме сукупність актів, у яких зафіксовано відповідну діяльність та її юридичний результат. Саме ці акти є підставою для подальших дій з приводу притягнення винних осіб, які вчинили корупційні правопорушення до відповідальності.

По суті, якщо розглядати адміністративно-правову форму як інформаційний феномен, по суті така форма дозволяє об'єктивізувати антикорупційну діяльність суб'єктів протидії корупції, зробити таку діяльність інформаційно придатною для сприйняття її іншими реципієнтами правовідносин, забезпечити можливість юридичного значення антикорупційної діяльності, на підставі якого уповноважений орган може прийняти те чи інше рішення.

Т.М. Тимчишин, осмислюючи проблематику протидії правопорушення, висловлює тезу, що під формою протидії правопорушенням потрібно розуміти дії органів виконавчої влади і виконавчо-розпорядчих органів місцевого самоврядування, їх системних утворень і посадових осіб, громадських формувань з охорони громадського порядку з видання адміністративно-правових актів і укладення адміністративно-правових договорів, а також інші дії вказаних органів і посадових осіб, що призводять до адміністративно-правових наслідків, у яких проявляються функції протидії правопорушенням [3, с. 169]. Таким чином, під формою слід розуміти певний інституційно визначений процес. При цьому, як випливає із позицій науковців, які наведені вище, ключовим у даному випадку є видання адмінстративно-правових актів, за відсутності яких складно вести мову про певний зовнішній вияв адміністративно-правової діяльності. Такі акти нерозривно пов'язані із функціями й методами, які виконує той чи інший суб'єкт протидії такого негативного явища як корупція в органах прокуратури України. Останні можуть бути реалізовані у строгій відповідності з порядком, що визначений адміністративно-правовим законодавством та на основі компетенції, яка визначена в ньому.

З огляду на вищенаведене, ключовими елементами, які визначають адміністративно-правову форму протидії корупції в органах прокуратури України є, з одного боку, адміністративно-правова норма. У ній визначено компетенцію суб'єкта протидії корупції, порядок реалізації повноважень та чітку послідовність вчинення тих чи інших юридично значи-

мих дій. На підставі цієї норми, суб'єкт протидії корупції вчиняє адміністративно-правовий акт, який, по суті, є зовнішнім вираженням дій суб'єкта, а їх сукупність складає адміністративно-правову й адміністративно-процедурну форму.

Підсумовуючи все вищенаведене, під адміністративно-правовими формами протидії корупції в органах прокуратури України потрібно розуміти зовнішній вияв діяльності суб'єкта протидії корупції, яка здійснюється на підставі, в порядку та в межах компетенції, передбаченої адміністративно-правовими нормами, який об'єктивується у виданні адміністративно-правових актів та їх сукупності у визначеній послідовності й порядку.

По суті, коли ведеться мова про адміністративні правовідносини, такі форми слід розглядати в межах конкретної адміністративно-правової процедури, яка охоплюється поняттям адміністративного процесу. Таким чином, досліджувана форма завжди передбачає дотримання положень матеріального адміністративного законодавства та процедурних норм. Порушення як матеріально-правової складової, так і процесуального порядку, може призвести до визнання незаконними дій суб'єктів протидії корупції в органах прокуратури України, скасування прийнятих рішень, або ж відмова від задоволення судом вимог антикорупційних суб'єктів, які висуваються в порядку проваджень щодо справ про адміністративні корупційні правопорушення чи в порядку кримінального процесуального права. Як наслідок, винна у корупційних діяннях особа може уникнути відповідальності за свої дії, система протидії корупції буде мати суттєві недоліки, а органи прокуратури нестимуть чергові репутаційні ризики в очах громадянського суспільства.

З метою визначення конкретних форм протидії корупції в органах прокуратури, доцільно здійснити дослідження видів адміністративно-правових форм, що виділяються в науці.

Серед науковців у сфері адміністративного права усталеною є позиція про те, що необхідно виділяти правові та не правові форми управлінської діяльності (державного управління). На думку багатьох дослідників, критерієм поділу форм на правові та не правові є настання чи не настання правових наслідків. По суті правильним є те, що форми діяльності органів державної влади, у рівній мірі як і органів прокуратури чи інших суб'єктів протидії корупції в органах прокуратури, можуть мати різні правові наслідки, а в окремих випадках такі наслідки можуть і не настати. Так як антикорупційна діяльність у прокуратурі України, може вважатися однією з функцій державного управління, яка реалізується в даному органі, відповідну тезу можемо справедливо застосувати і до органів відповідної діяльності органів прокуратури України.

Очевидно, окремі аспекти протидії корупції в органах прокуратури матимуть виховні, організаційні чи інші цілі і не стосуватимуться прийняття формально-визначених адміністративно-правових актів. Однак і антикорупційна діяльність, яка передбачена законодавчими актами, не завжди може мати юридичні наслідки. Так, оперативно-розшукова діяльність чи перманентний антикорупційний контроль за відсутності фактів корупційних правопорушень можуть не мати правових наслідків, однак це не є підставою для віднесення такої діяльності до інших «не правових» засобів. При цьому, слід також звернути увагу, що класичні організаційні форми протидії корупції в органах прокуратури також зазвичай здійснюються на підставі адміністративно-правових норм, зокрема положень антикорупційної стратегії, а їх здійснення оформлюється відповідними внутрішніми актами осіб, які здійснюють в прокуратурі організаційно-розпорядчі функції, а така діяльність оформлюється виданням наказу, або ж розпорядження.

Тому більше схиляємось до визначення форм протидії корупції як адміністративно-правові (суто правові) та організаційно-правові. При цьому, підставою поділу таких форм будуть не юридичні наслідки тих чи інших аспектів антикорупційної діяльності, а сама сутність здійснюваних форм та їх конкретне визначення. Тому організаційно-правові форми матимуть такі ознаки, як підвищений рівень дискреції повноважень суб'єктів протидії корупції в органах прокуратури, менший рівень формально визначених адміністративних ра-

мок діяльності, правова гнучкість, доцільність застосування у різних ситуаціях поряд з суто адміністративно-правовими формами. При цьому, в даному випадку варто резюмувати, що адміністративно-правові форми протидії корупції в органах прокуратури є ефективними за умови їх вдалого поєднання з організаційно-правовими. При цьому, реалізація адміністративно-правових форм – прерогатива адміністративної діяльності керівників органів прокуратури, які вирішують внутрішньоорганізаційні питання прокуратури України як ієрархічної системи органів державної влади.

У нашому випадку більш доцільно зосередити дослідницьку увагу на класифікації й конкретних видах адміністративно-правових форм протидії корупції в органах прокуратури України.

Розглядаючи адміністративно-правові форми, необхідно також звертати увагу на загальноприйняту в теорії адміністративного права класифікацію адміністративних процедур на юрисдикційні та не рисдикційні [4, с. 266; 5, с. 55]. Юрисдикційні передбачають прийняття рішення по суті адміністративного спору чи конфліктної ситуації, зокрема у сфері адміністративної відповідальності чи дисциплінарної відповідальності державних службовців, до яких слід віднести і прокурорів. Не юрисдикційні провадження ж передбачають прийняття інших юридично значимих рішень, наприклад, прийняття внутрішніх нормативно-правових актів у сфері протидії корупції в органах прокуратури України. Відповідно, адміністративно-правові форми діяльності з протидії корупції відрізнятимуться в залежності від сфери та напряму діяльності з протидії корупції в органах прокуратури України.

Т.О. Коломоєць серед адміністративно-правових форм виділяє наступні: адміністративну нормотворчість; прийняття адміністративних (індивідуальних) актів; укладення адміністративних договорів; здійснення (учинення) інших юридично значимих дій [6, с. 173]. Наближену думку висловлює Ю.П. Битяк: видання нормативних актів управління; видання індивідуальних (ненормативних, адміністративних) актів управління [7, с. 135]. Наведені адміністративно-правові форми М.І. Риженко зараховує до загальних форм. Натомість науковець виділяє такі спеціальні адміністративно-правові форми, які застосовуються до вузьких сфер адміністративно-правового регулювання. До останніх учений зараховує виконання, дотримання та використання [8, с. 245–246]. Усі ці види адміністративно-правових форм можуть бути підставою для класифікації спеціальних адміністративно-правових форм протидії корупції в органах прокуратури України та служити основою для наведення авторської класифікації, яка, на нашу думку, матиме методологічне й практично-прикладне значення. Така роль виділення адміністративно-правових форм протидії корупції в органах прокуратури України дозволить в подальшому розглядати кожну з наведених форм як окрему сферу діяльності, яка може підлягати оптимізації, організації чи дослідженню.

Слушно зазначає В.І. Литвиненко, що реалізація адміністративно-правових норм, зокрема у сфері протидії корупції, може здійснюватися шляхом поєднання різних адміністративно-правових форм [9, с. 153]. Таким чином, можемо констатувати, що адміністративно-правові форми протидії корупції доцільно наводити у межах певної класифікаційної основи, яка розглядається. Тим не менше, з огляду на певні особливості антикорупційної діяльності, її спеціального нормативно-правового регулювання, доцільно також виділити спеціальні форми протидії корупції.

Як приклад, за аналогією можна навести результати дослідження О. І. Добровольський, який досліджував форми протидії корупції на прикладі Державної фіскальної служби України. Науковець, зокрема, до форм протидії корупції в діяльності ДФСУ відносив: - здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та припинення корупційних діянь як з боку спеціально уповноважених правоохоронних органів, так і з боку громадськості; - видання та реалізація положень ключових нормативно-правових актів досліджуваної проблематики; - звернення громадян до компетентних органів державної влади шляхом подання заяв та скарг; - висвітлення діяльності органів ДФСУ у засобах масової інформації; - активне

залучення до участі в управлінні суспільними справами, що належать до компетенції ДФСУ, інститутів громадянського суспільства [10,- с. 121-122]. Фактично, такі форми діяльності існують у межах кожного з державних органів. Однак ставлячи за мету комплексно розглянути адміністративно-правові форми протидії корупції в органах прокуратури, вважаємо, що слід виділити ті спеціальні форми антикорупційної діяльності, які визначені в актах антикорупційного й іншого законодавства України.

Висновок. Враховуючи все вищенаведене, до адміністративно-правових форм протидії корупції в органах прокуратури відносимо:

1) здійснення провадження щодо притягнення до адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення, складання протоколу тощо;

2) здійснення дисциплінарних проваджень щодо корупційних правопорушень;

3) передача відомостей про корупційні правопорушення компетентним органам;

4) відсторонення чи звільнення з посади за корупційні правопорушення;

5) представництво в суді у порядку кримінального провадження чи провадження щодо адміністративних правопорушень;

6) прийняття нормативно-правових актів щодо протидії корупції в органах прокуратури;

7) здійснення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів;

8) прийняття актів щодо вчинення організаційно-правових заходів з приводу реалізації антикорупційної стратегії у межах прокуратури України;

9) антикорупційна перевірка при прийнятті на роботу та просуванні по службі;

10) протидія корупції в процесі координації діяльності органів досудового розслідування;

11) інші адміністративно-правові форми протидії корупції в органах прокуратури України.

Література

1. Шамрай В.О. Адміністративне право України : конспект лекцій / В.О. Шамрай, В.К. Шкарупа. – К. : НАУ, 2007. – 254 с.

2. Битяк Ю.П. Адміністративне право України : конспект лекцій / Ю.П. Битяк, В.В. Зуй. – Х. : Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого, 1996. – 160 с.

3. Тимчишин Т.М. Адміністративно-правові форми та методи протидії правопорушенням на залізничному транспорті / Т.М. Тимчишин // Митна справа. – 2015. -- № 1(22). – С. 164-170.

4. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : [навчальний посібник] / С.Г. Стеценко. – К. : Атіка, 2008. – 624 с.

5. Галіцина Н.В. Класифікаційний розподіл адміністративних процедур / Н.В. Галіцина // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3. – С. 54–59.

6. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] / Т.О. Коломоєць. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.

7. Битяк Ю.П. Адміністративне право України : [підруч- ник] / Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький. – К. : Право, 2001. – 528 с.

8. Риженко І.М. Форми адміністративно-правового захисту права власності суб'єктів господарювання / І..М. Риженко // Держава і право. Серія «Юрид. і політ. науки» : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 47. – С. 243–246.

9. Литвиненко В.І. Адміністративно-правові форми протидії корупції в Україні / В.І. Литвиненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 3-2. – Том. 1. – 2015. – С. 152-155.

10. Добровольський О.І. Адміністративно-правове регулювання протидії корупції в органах Державної фіскальної служби України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Добровольський Олег Ігорович ; Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». - Київ, 2015. - 201 с.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Легка Оксана Володимирівна - кандидат юридичних наук, докторант Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

УДК 342.5

Articolul este dedicat studiului standardelor internaționale, pe baza cărora se pune în aplicare autoritatea judiciară în procesul administrativ a Ucrainei, precum și reformarea legislației existente, în vederea relansării țării către o politică și o legalitate mai eficientă a statului.
Cuvinte cheie: proces administrativ, standarde internaționale, justiție, administrație publică.

Статья посвящена исследованию международных стандартов, на основе которых происходит реализация судебной власти в административном процессе Украины, а также реформирования существующего законодательства, с целью вывода страны на путь повышения эффективности государственной политики и законности.
Ключевые слова: административный процесс, международные стандарты, судебная власть, государственное управление.

The article is devoted to the study of international standards, on the basis of which the implementation of the judiciary in the administrative process of Ukraine takes place, as well as the reform of the existing legislation, in order to bring the country to the path of increasing the efficiency of state policy and law.
Keywords: administrative process, international standards, judiciary, public administration.

Постановка проблеми. Створення прогресивної, сучасної, продуктивної системи державного управління в Україні є найважливішим чинником на шляху до подальшої демократизації, розвитку суспільства, сталої економіки та міцності державного ладу, в цьому важливе значення відіграє реформування чинного законодавств, з метою виведення країни на шлях підвищення ефективності державної політики та законності. Адже поступова і planомірна інтеграція України в правовий простір Європи, потребує реформування існуючої, пострадянської правової системи на основі міжнародних принципів та стандартів, що сформувалися у розвинених демократичних європейських державах.

Не можна оминути той факт, що особливості розвитку науки адміністративного права обумовлені пострадянським минулим, у період якого регулюванням адміністративного процесу займались переважно органи державного управління, які, у свою чергу, тримали підконтрольними собі всі сфери суспільного життя. Тоталітарний метод управління в державі призвів до того, що в законодавстві радянських часів не виникало нагальної потреби у визначенні адміністративної відповідальності на законодавчому рівні. Відсутніми були й інструменти оскарження рішень органів виконавчої влади.

Тому на сучасному етапі реформування українського адміністративного права управ-

ління з боку держави, яке було домінуючим у правовій системі радянських часів, не є настільки визначальним. Натомість, для обраного шляху необхідно не уклінно враховувати міжнародні та європейські стандарти, доктрини та позитивний практичний досвід зарубіжних держав. Недаремно у Концепції реформи адміністративного права України стверджується, що «у визначенні суспільного призначення адміністративного права треба зробити переважний акцент не на його «управлінській» функції, а на функціях «правозабезпечувальній» і «правозахисній», пов'язаних із забезпеченням реалізації прав і свобод людини та захистом їх у разі порушення» [1].

Як наслідок, розпочата в Україні судово-адміністративна реформа, зокрема, створення системи адміністративних судів, розробка нормативної бази регулювання адміністративного судочинства відбувається із врахуванням міжнародних та європейських стандартів адміністративної юстиції, дотримання яких є передумовою для правової еволюції та інтеграційного розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені питання знаходили своє відображення в дослідженнях В.Б. Авер'янова, Ю. Димитрова, І.Б. Коліушка, Р.О. Куйбіди, Ю.С. Педька, Ю.М. Старилова, А.В. Хворостянкіної та ін. Вказані вчені започаткували дослідження інституту адміністративної юстиції та заклали першооснови для запровадження відповідної моделі в Україні, проте у своїх роботах недостатньо звертали увагу на міжнародні стандарти при реалізації судової влади в адміністративному процесі України. Відтак, актуальність запропонованої тематики зумовлена необхідністю провести науково-теоретичне дослідження процесу здійснення судової влади в адміністративному процесі України на основі європейських та міжнародних стандартів, що надасть змогу визначити напрями реформування цього процесу в Україні.

Мета дослідження – узагальнити міжнародні стандарти, на основі яких відбувається здійснення судової влади в адміністративному процесі України, а також визначити шляхи реформування адміністративної юстиції.

Виклад основного матеріалу. Розвиток адміністративного судочинства як важливого інституту здійснення судової влади, перебуває у тісному взаємозв'язку з проведенням судової реформи яка, у свою чергу, охоплює питання судоустрою та здійснення судочинства. Формування адміністративних судів відповідає потребам побудови правової держави, в якій мають бути встановлені та забезпечені публічні інтереси, що означатиме необхідність піклування держави про судово-правовий захист суб'єктивних публічних прав і свобод громадян і юридичних осіб [2]. Відповідно адаптація законодавчої бази України до законодавства Європейського Союзу та міжнародних стандартів насамперед повинна будуватися, виходячи із сприйняття правових стандартів міжнародної юстиції, серед яких важливе місце займають стандарти в галузі адміністративного судочинства та вироблених світовою практикою принципових засадах функціонування виконавчої влади.

У правових системах європейських країн принципи, що встановлюють стандарти адміністративного права, об'єктивуються по-різному. Вони можуть міститися в розрізненому вигляді в різних нормативно-правових актах (конституціях, парламентських актах, законах і підзаконних актах, судових актах тощо). Такий підхід характерний для таких держав, як Бельгія, Франція, Греція, Ірландія та Велика Британія. Є країни, де вони систематизовані в кодифікаціях адміністративних процедур. До таких належать Австрія (з 1925 року), Болгарія (1979), Данія (1985), Німеччина (1976), Угорщина (1957), Голландія (1994), Польща (1960), Португалія (1991) та Іспанія (1958) [3].

Зрештою, під складовими поняття «європейські принципи адміністративного права» слід розуміти: а) безпосередньо принципи європейського адміністративного права та б) принципи Європейського адміністративного простору (ЄАП), які відображають результати процесів європейської адміністративної конвергенції та поглиблення європейської інтеграції в Європі (сер. XX ст. – поч. XXI ст.),

зокрема щодо уніфікації та стандартизації діяльності публічних адміністрацій країн-членів ЄС.

Галузеві європейські принципи адміністративного права пропонується структурувати за двома групами: 1) європейські принципи адміністративного права щодо організації публічної адміністрації; 2) європейські принципи адміністративного права щодо діяльності публічної адміністрації. До першої групи відносять принципи децентралізації, централізації та деконцентрації. До другої – принципи юридичної визначеності, відкритості і прозорості, відповідальності, ефективності та результативності [3].

Джерелами нормативного закріплення європейських принципів адміністративного права вважають договори про заснування Європейського Союзу та європейських співтовариств; Хартію основних прав Європейського Союзу; рішення Європейського суду справедливості (м. Люксембург); законодавство прав Європейського Союзу; національне право, рішення Європейського суду з прав людини; Європейський кодекс належної адміністративної поведінки.

До нормативних джерел принципів європейського адміністративного права можна також віднести такі джерела: Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї; конвенції, резолюції та рекомендації Ради Європи; міжнародні договори та угоди, зокрема ті з них, які поширюються на інші держави, що не є членами прав Європейського Союзу; загальні принципи права; рішення Європейської Ради (Копенгагенські та Мадридські критерії); документи інших європейських регіональних організацій тощо.

Акцентується увага на засадничому значенні принципу верховенства права щодо сукупності європейських принципів адміністративного права, який закріплено в договорах про створення прав Європейського Союзу, рекомендаціях і резолюціях Ради Європи, правозастосовній практиці Європейського суду з прав людини тощо. Підкреслюється, що нормативне опосередкування його змісту та текстуальне відтворення в актах вітчизняного законодавства має ґрунтуватися на розумінні його сучасного змісту, закріплюватися у преамбулах відповідних актів [4].

Для запровадження у практику публічного адміністрування європейських принципів адміністративного права є:забезпечення прав людини; публічної адміністрації; адміністративних послуг; публічної служби; адміністративної юстиції; громадського контролю тощо.

Європейські стандарти щодо забезпечення прав людини – це загальновизнані принципи і норми міжнародного права, втілені у міжнародно-правових документах (універсальних, регіональних міжнародних договорах, документах не договірного характеру, рішеннях міжнародних судів, зокрема Європейського суду з прав людини) [5].

Втілення європейських стандартів адміністративного права у практичну діяльності публічної адміністрації є гарантією розвитку правової держави, верховенства права і закону, забезпечення ефективного захисту прав людини.

Правові стандарти встановлюються у сферах правового регулювання, в яких необхідно типологізувати поведінку відповідних суб’єктів права з метою усунення юридичних колізій або «підготовки» певної сфери суспільних відносин для більш високого рівня уніфікованого регулювання. У філології термін «стандарт» тлумачиться як загальноприйнятий взірець, типова форма, норма, шаблон чого-небудь; те, що позбавлене індивідуальних особливостей. У сучасних умовах правові стандарти використовуються для адаптації національних правових систем у межах європейського правового простору до європейських міждержавних правових систем. Вони містять принципи та норми права, які визнані державами-учасницями у межах міждержавно-правових систем, зафіксовані у міжнародно-правових актах та документах і сприяють правовій інтеграції національних правових систем у міжнародну спільноту [6, с. 113].

Аналізуючи європейські стандарти адміністративної юстиції, можна зробити наступні **висновки**: адаптація національного законодавства до правових стандартів європейського правового простору вимагає реформування

правової системи країни та приведення її у відповідність до європейських стандартів.

Адаптація законодавства України до міжнародних стандартів – це першочерговий етап планомірного процесу актуалізації та наближення національної правої системи, до системи права Європейського Союзу відповідно до вимог, що висуваються Європейським Союзом щодо держав, які мають на меті приєднатися до прав Європейського Союзу.

Невід'ємною рисою правової держави є адміністративна юстиція, її створення є першочерговим завданням демократичної країни.

Адміністративна юстиція – це особлива, окрема адміністративна галузь правосуддя, якій притаманна система судових органів, до компетенції яких входить розгляд зазначених справ за позовами на рішення, дії чи бездіяльність державних органів у сфері публічної діяльності. Адміністративна юстиція характеризується також наявністю особливих процесуальних дій зазначених справ. Механізм розгляду справ в адміністративних судах побудований на зразок судового процесу в загальних судах і майже цілком відтворює його принципи (гласності, публічності, змагальності). Разом з тим одна зі сторін адміністративно-правового спору – публічний орган або посадова особа, рішення, дії або бездіяльність яких оскаржуються. Кожна система адміністративної юстиції припускає, що розгляд і вирішення адміністративних спорів відбувається з дотриманням судової процесуальної форми, що повинна відповідати принципам так званого «природного правосуддя», серед яких виділяють гласність, змагальність, можливість бути вислуханим, обов'язковість виконання мотивованого рішення, можливість оскарження такого рішення в суді загальної юрисдикції.

Наявність органів адміністративної юстиції – це показник зрілості судової організації і ступеня розвиненості різних форм здійснення правосуддя, необхідний атрибут демократичної правової держави. Тому із законодавчим закріпленням спеціального порядку розгляду адміністративно-правових спорів Україна підтвердила своє прагнення європейської інтеграції та приведення свого законодавства у відповідність до європейських стандартів та норм.- У свою чергу, неухильне додержання стандартів є гарантією судового перегляду адміністративних актів компетентним і незалежним судом, який діє відповідно до міжнародних і регіональних стандартів справедливого судового розгляду, є основоположною умовою захисту прав людини і верховенства права.

Література

1. Концепція адміністративної реформи в Україні Державної комісії з проведення в Україні адміністративної реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/810/98.]
2. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 р. // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 21. – Ст. 943.
3. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// http://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/EU_Standarts_book_web-1.pdf.
4. Пухтецька А.А. Європейські принципи адміністративного права та Європейський адміністративний простір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apdp.in.ua/v35/29.pdf.
5. Колпаков В.К. Роль конвергенції в стандартизації європейського адміністративного простору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-9-2014-jubilee/item/376-yevropeyski-standarty-administratyvnoho-prava-kolpakov-v-k.
6. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): Монографія. – К.: Ін-т держави і права-ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 304 с.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗАХОДІВ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ, ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

П'ятницький Андрій Васильович - здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

УДК 342.5(477)

În articol, pe baza analizei opiniilor științifice și a normelor actualei legislații a Ucrainei, sunt examinate conceptul și tipurile de măsuri pentru executarea hotărârilor judecătorești. Se remarcă faptul că aplicarea fiecăreia dintre măsurile de executare a hotărârilor judecătorești este, în orice caz, o necesitate obligatorie, deoarece numai prin utilizarea lor este posibilă menținerea stabilității în societate prin asigurarea faptului că fiecare persoană respectă o anumită ordine în relațiile publice.

Cuvinte cheie: măsuri, executarea obligatorie a hotărârilor, judecarea, executarea unei hotărâri judecătorești.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины, рассмотрено понятие и виды мер принудительного исполнения судебных решений. Отмечено, что применение каждой из рассмотренных мер принудительного исполнения судебных решений, в любом случае является вынужденной необходимостью, ведь только с их использованием представляется возможным поддержать стабильность в обществе путем обеспечения соблюдения каждым человеком определенного порядка в общественных взаимоотношениях.

Ключевые слова: меры, принудительное исполнение судебных решений, судебное решение, исполнения судебного решения.

In the article, on the basis of the analysis of scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, the concept and types of measures of enforcement of court decisions in Ukraine. It is stressed that the application of each of the measures under consideration to enforce court decisions in any case is a compulsory need, since only with their use it is possible to support stability in society by ensuring that each person follows a certain order in public relations.

Keywords: measures, enforcement of court decisions, judicial decision, enforcement of a court decision.

Постановка проблеми. Ефективна система примусового виконання рішень є необхідною умовою існування сучасної правової держави. На сьогоднішній день в Україні розпочато новий етап розвитку інституту примусового виконання судових рішень. Його початок ознаменувався, у першу чергу, прийняттям кардинально нових нормативно-правових актів, які були покликані врегулювати правовідносини у сфері, що розглядається у даній науковій праці. Втім, повноцінне дослідження вказаного інституту, а також визначення можливих шляхів удосконалення відповідного законодавства є неможливим без розгляду теоретичних конструкцій, а також визначення нових підходів до їх розуміння, які б відповідали реаліям сьогодення.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання реалізації заходів примусового виконання судових рішень в Україні розгляда-

лись у наукових працях: О.Г. Жуковського, А.М. Авторгова, І.В Ніколаєвої, М.П. Омельченка, І.Л. Бородіна, О.П. Печеного, Д.М. Сибильова, О.В. Гетманцева та багатьох інших. Однак, активне реформування зазначеної сфери по-новому обумовило актуальність досліджень, присвячених з'ясуванню сутності поняття та видів заходів примусового виконання судових рішень в Україні.

Саме тому **метою** статті є розглянути поняття та види заходів примусового виконання судових рішень в Україні.

Виклад основного матеріалу. Починаючи виклад основного матеріалу наукового дослідження, в першу чергу слід звернути увагу на те, що чим є поняття «судове рішення». Так, на переконання В.І. Тертишнікова, судове рішення – це найважливіший документ суду, оскільки воно є владним актом. Документ, що постановляється як рішення від імені держави, є наказом, велінням, імперативом, що адресується як учасникам процесу, так і відповідним органам держави (наприклад, органам державної реєстрації актів цивільного стану, житлово-комунальним органам). Веління, наказ суду ґрунтується на встановлених фактах, на підтвердження існування або відсутності між сторонами спірного правовідношення [1, с.249]. Однак, судове рішення – це не тільки акт правосуддя, а й процесуальний документ, оскільки він містить не тільки наказ суду, а й низку даних інформаційного характеру, наприклад відомості про склад суду, секретаря судового засідання, час і місце розгляду справи тощо. Таким чином, підсумовує В.І. Тертишніков, поняття «судове рішення як процесуальний документ» є більш широким та таким, що охоплює наказ суду [1, с.249].

Таким чином, судове рішення – це процесуальний документ, що приймається судом, він є логічним завершенням судового процесу, адже саме у цьому документі міститься результат розгляду справи по суті. А відтак, можна говорити про те, що саме судове рішення є одночасно підсумком, сенсом і метою всього судового процесу. Головною особливістю судового рішення є його обов'язковість, яка передбачає, що веління, наказ суду є обов'язковими для виконання всіма учасниками судового процесу.

Під виконанням судового рішення, на думку А.В. Андрушка, Ю.В. Білоусова, Р.О. Стефанчука, О.І. Угриновської та ін., слід розуміти заключний етап юрисдикційної діяльності. Без реалізації цієї стадії (етапу) юрисдикційної (правозахисної діяльності) втрачається сенс попередньої діяльності суду та інших органів (осіб), які уповноважені на здійснення захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних, юридичних осіб, територіальних громад та держави [2]. Заслуговує на увагу точка зору В.В. Коваленка, який доводить, що виконання судового рішення є завершальною стадією судового провадження. «На цій стадії здійснюється реалізація судового рішення, яке набрало законної сили, а також вирішуються питання, що виникають при зверненні судового рішення до виконання та безпосередньому його виконанні, здійснюється нагляд і контроль за його виконанням. Саме в цій стадії досягається той результат, який бажає мати держава, починаючи з моменту внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. На стадію виконання судових рішень зорієнтовані всі інші стадії судового процесу, всі його інститути» [3]. Отже, виконання судових рішень є одним із ключових індикаторів, за яким ми можемо об'єктивно оцінити ефективність і чесність судової влади в Україні. Однак, на жаль, доводиться констатувати, що не завжди учасники судового процесу (зокрема відповідач), бажають добровільно виконувати судове рішення. У такому випадку особлива роль відводиться спеціальним органам, зокрема державним та приватним виконавцям, які відповідно до норм чинного законодавства України уповноважені здійснювати примусове виконання таких рішень. У свою чергу, під примусовим виконанням судових рішень слід розуміти цілеспрямовану діяльність уповноважених суб'єктів, які за допомогою використання специфічних інструментів сприяють ефективному виконанню судових рішень, що, у свою чергу, дозволяє віднови-

ти особисті немайнові права та суб'єктивні майнові права фізичних і юридичних осіб у спосіб.

В Україні примусове виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) покладається на органи державної виконавчої служби та, у визначених Законом України «Про виконавче провадження» випадках, на приватних виконавців [4]. Державними виконавцями є керівники органів державної виконавчої служби, їхні заступники, головні державні виконавці, старші державні виконавці, державні виконавці органів державної виконавчої служби. Державний виконавець є представником влади, діє від імені держави і перебуває під її захистом та уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, передбаченому законом [5].

Варто відмітити, що реакція на запровадження інституту приватних виконавців серед вітчизняних науковців було неоднозначним. Однак, на нашу думку, зазначене, беззаперечно, можна вважати важливим, а головне - позитивним здобутком. Однак, у Законі України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», на нашу думку, законодавець недостатньо уваги приділив визначенню самого терміна «приватний виконавець», лише визначивши, що приватним виконавцем може бути громадянин України, уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, встановленому законом. Вважаємо, що у Законі потрібно закріпити більш широке визначення вказаного терміну, зокрема визначивши, що «приватний виконавець – це особа, яка володіє всіма необхідними вміннями та навичками, а також відповідно до законодавства України наділена всіма необхідними інструментами для того, щоб забезпечити ефективне та своєчасне виконання судових рішень». Додатково також необхідно уточнити завдання та функції приватного виконавця..

Отже, проаналізувавши положення Закону України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 року, можемо зазначити, що законодавець визначив наступні основні заходи примусового виконання судових рішень [4]:

1) звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у тому числі якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами [4]. Передумовою звернення стягнення на кошти є відкриття виконавчого провадження при надходженні до виконавця письмової заяви від стягувача про примусове виконання рішення, до якої додається оригінал (дублікат) виконавчого документу, який повинен відповідати встановленим вимогам. Розглядаючи вказаний захід примусового виконання судових рішень, у першу чергу, слід звернути увагу на його характерну особливість, яка полягає у тому, щоб у будь-якому випадку спочатку стягнення звертається на «кошти боржника у гривнях та іноземній валюті, інші цінності, у тому числі кошти на рахунках і вкладах боржника у банках та інших фінансових установах...», а вже потім, у випадках, встановлених нормами чинного законодавства України, може бути застосовано таке стягнення на інше майно боржника. Слід також звернути увагу на те, що забороняється звернення стягнення та накладення арешту на кошти на рахунках платників у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, на кошти, що перебувають на поточних рахунках із спеціальним режимом використання [4].

Примусовому стягненню підлягають готівкові кошти, що були виявлені у боржника, вилучаються та зараховуються на відповідні рахунки органів державної виконавчої служби, приватного виконавця не пізніше наступного робочого дня після вилучення, про що складається акт. На кошти та інші цінності боржника, що перебувають на рахунках та на зберіганні у банках чи інших фінансових установах, на рахунках у цінних паперах у депозитарних установах, накладається арешт, про що виноситься постанова виконавця. У

постанові зазначається сума коштів, яка підлягає арешту, з урахуванням вимог за виконавчим документом, стягнення виконавчого збору, витрат виконавчого провадження, штрафів, накладених на боржника під час виконавчого провадження, основної винагороди приватного виконавця та вказуються реквізити рахунку, на якому знаходяться кошти, що підлягають арешту, або зазначається, що арешт поширюється на кошти на всіх рахунках боржника, у тому числі тих, що будуть відкриті після винесення постанови про арешт коштів [6].

Однак, як ми вже зазначили вище, не завжди у боржника є достатньо коштів чи інших цінностей для того, щоб задовольнити вимоги стягувача, у такому випадку стягнення може бути звернене на інше майно. При цьому слід звернути увагу, що навіть у випадку, коли було розпочато процедуру стягнення майна боржника, це не зупиняє звернення щодо стягнення на його грошових кошти.- У загальному вигляді звернення щодо примусового стягнення майна боржника проходить у три етапи: 1) арешт цього майна, 2) його оцінка та вилучення; 3) примусова реалізація.

Завершуючи розгляд зазначеного заходу примусового виконання судових рішень варто відмітити, що він є одним із основних видів відповідних заходів, який найчастіше застосовується як державними, так і приватними виконавцями. Під час реалізації вказаного заходу особлива увага виконавців акцентується, у першу чергу, на вилученні грошових коштів, а також інших цінностей, що можуть бути швидко реалізовані. Із зазначеного слідує, що ефективна реалізація вказаного заходу примусового виконання судових рішень є досить швидким та дієвим способом стягнути грошові кошти із боржника, а головне оперативно й у повному обсязі задовольнити вимоги стягувача. Варто також вказати, що характерною особливістю зазначеного заходу є те, що у даному випадку виконавцям не завжди важливо яке майно стягувати із боржника (звісно, окрім випадків встановлених законом), головним пріоритетом є досягнення кінцевої мети.

2) звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника. Стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника звертається у разі відсутності в боржника коштів на рахунках у банках чи інших фінансових установах, відсутності чи недостатності майна боржника для покриття в повному обсязі належних до стягнення сум, а також у разі виконання рішень про стягнення періодичних платежів. За іншими виконавчими документами, виконавець має право звернути стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника без застосування заходів примусового звернення стягнення на майно боржника - за письмовою заявою стягувача або за виконавчими документами, сума стягнення за якими не перевищує п'яти мінімальних розмірів заробітної плати [4]. Однак, варто зазначити, що законодавець визначив і певні обмеження, встановивши, що стягнення не може бути звернено на такі виплати: вихідну допомогу, що виплачується в разі звільнення працівника; компенсацію працівнику витрат у зв'язку з переведенням, направленням на роботу до іншої місцевості чи службовим відрядженням; польове забезпечення, надбавки до заробітної плати, інші кошти, що виплачуються замість добових і квартирних; матеріальну допомогу особам, які втратили право на допомогу по безробіттю; допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами; тощо [4, ст.73].

Характеризуючи зазначений вид заходів примусового виконання судових рішень, хотілося б зупинитись на його позитивних та негативних моментах, які власне і визначають його особливості. Так, з позитивного боку необхідно відзначити те, що реалізація зазначеного заходу є найбільш вигідною для боржника, адже це дозволяє йому поступово виконати свої обов'язки перед стягувачем, при цьому в нього (боржника) залишатимуться кошти на життя. Однак, суттєвим недоліком вказаного заходу є: по-перше, стягувачу досить тривалий період часу доводиться чекати виконання зобов'язань боржника.- У цьому випадку, на нашу думку, при призначенні суми стягнення необхідно враховувати

принаймні рівень інфляції (адже до моменту останньої виплати, гроші можуть знеціни-тись, а відтак це призведе до втрати коштів стягувачем). По-друге, непоодинокими є випадки, коли боржник приховує свої доходи. До прикладу, отримує заробітну плату у конверті, а офіційно має дохід у розмірі мінімальної заробітної плати. Зазначене, у свою чергу, є суттєвою перепоною для того, щоб призначити адекватну суму стягнення із боржника на користь стягувача. А тому, існує реальна потреба у тому, щоб розробити додатковий механізм розрахунку суми стягнень саме із заробітної плати, адже особам, які отримують кошти за рахунок державного бюджету, свій дохід складно приховати.

По-третє, вилучення в боржника і передача стягувачу предметів, зазначених у рішенні. Зазначений захід примусового виконання судових рішень здійснюється в установлений державним виконавцем строк за участю стягувача і боржника та має певні особливості [7, с.58]. Зміст вказаного заходу примусового виконання судового рішення полягає у тому, що повинні бути задоволені потреби стягувача, які носять майновий характер, тобто предметом судового спору були, до прикладу, які-небудь речі. Так, у разі, якщо боржник не виконав рішення добровільно, то державний виконавець вилучає у нього в присутності понятих предмети, зазначені у виконавчому документі, і передає їх стягувачеві, про що складає акт вилучення у боржника предметів, зазначених у рішенні суду, та акт передачі їх стягувачу. Ці акти складаються у трьох примірниках. Один примірник акта залишається у виконавчому провадженні, інші вручаються стягувачу та боржникові або їх представникам під розписку на першому примірнику акта [4]. Таким чином, слід погодитись із точкою зору І.В. Бондар, яка у своєму науковому дослідженні прийшла до висновку, що вилучення у боржника і передача стягувачеві певних предметів, зазначених у рішенні, - це захід примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), спрямований на вилучення у боржника визначених у виконавчому документі предметів (речей), перевірку державним виконавцем їх належного стану та їх передачу стягувачеві або його представнику [7, с.59].

4) заборона боржнику розпоряджатися та/або користуватися майном, яке належить йому на праві власності, у тому числі коштами, або встановлення боржнику обов'язку користуватися таким майном на умовах, визначених виконавцем [4]. Зазначений захід примусового виконання судових рішень став новелою Закону України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 року. Заборона розпоряджатися майном – це фактичне обмеження права його власника щодо відчуження арештованого майна, яке може мати певні особливості в залежності від виду майна. З метою застосування такого засобу існує Єдиний реєстр для реєстрації заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, до якого нотаріуси вносять відповідні відомості про накладені заборони або арешти майна [8]. Порушення заборони державного виконавця розпоряджатися або користуватися майном, на яке накладено арешт, тягне за собою відповідальність зберігача майна, передбачену законом.

Висновок. Завершуючи наукове дослідження справедливим буде відмітити, що, окрім чотирьох зазначених вище, законодавець передбачив і інші заходи примусового виконання судових рішень, однак їх характер та сфера застосування є досить специфічними, саме тому у межах представленого наукового дослідження ми не будемо зупиняти на них свою увагу. Варто також відмітити, що застосування кожного із розглянутих нами заходів примусового виконання судових рішень у будь-якому випадку є вимушеною необхідністю, адже тільки із їх використанням вбачається можливим підтримати стабільність у суспільстві шляхом забезпечення дотримання кожною людиною певного порядку у суспільних взаємовідносинах. Необхідно також відмітити, що всі вказані заходи неодмінно повинні відповідати положенням чинного законодавства України.

Література

1. Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. 576с.

2. Цивільний процес: навчальний посібник. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов,- Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. / За ред.- Ю.В. Білоусова. К.: Прецедент, 2005. 172 с.

3. Кримінальний процес [текст] : підручник. / За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. К. : «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.

4. Закон України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 №1404-19 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1404-19

5. Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016- № 1403-VIII [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1403-19?info=1

6. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень Наказ Міністерства юстиції України 02.04.2012- № 512/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 29.09.2016 № 2832/5) [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12/conv/print

7. Бондар І. В. Особливості вилучення у боржника і передача стягувачеві певних предметів, зазначених у рішенні / І. В. Бондар // Цивілістична процесуальна думка. 2015. № 1. С. 57-59.

8. Лихацький Д.Ю. Загальний порядок звернення стягнення на майно боржника / Офіційний сайт міністерства юстиції України [Елктронний ресурс] Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_6809

ПРАВО НА ЖИЗНЬ КАК НЕОТЪЕМЛЕМОЕ ПРАВО ГРАЖДАН, ОСУЖДЁННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ В УКРАИНЕ: СОДЕРЖАНИЕ И АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ

Почанская Елена Сергеевна - кандидат юридических наук, доцент кафедры правового обеспечения хозяйственной деятельности факультета № 6 Харьковского национального университета внутренних дел

УДК 342.9

Sunt luate în considerare principalele abordări ale studiului și clasificării drepturilor și libertăților omului. Sunt definite conținutul și specificitatea dreptului la viață al persoanelor condamnate la privare de libertate. Se dă o analiză a stării actuale a sprijinului administrativ și juridic pentru dreptul la viață al cetățenilor care execută o sentință penală sub formă de privare de libertate în Ucraina.

Cuvinte cheie: drepturi și libertăți, drepturi naturale, dreptul la viață, condamnat la privarea de libertate, sprijin administrativ și juridic.

The main scientific approaches to understanding and classification of the natural human rights and freedoms are considered. The content and specific features of Right to Life of a persons condemned to imprisonment are determined. Analyzes of the contemporary situation of administrative-legal ensuring of Right to Life of persons condemned to imprisonment in Ukraine were prepared.

Key words: rights and freedoms, natural human rights, right to life, condemned to imprisonment, administrative-legal ensuring.

Рассмотрены основные подходы к изучению и классификации естественных прав и свобод человека. Определены содержание и специфика права на жизнь лиц, осуждённых к лишению свободы. Дан анализ современного состояния административно-правового обеспечения права на жизнь граждан, отбывающих уголовное наказание в виде лишения свободы в Украине.

Ключевые слова: права и свободы, естественные права, право на жизнь, осуждённый к лишению свободы, административно-правовое обеспечение.

Постановка проблемы. Соблюдение прав и свобод лиц, осуждённых к лишению свободы, их надлежащее административно-правовое обеспечение требуют, прежде всего, чёткого представления о содержании и границах реализации этих прав и свобод, так как применение соответствующих мер государственного принуждения при исполнении уголовного наказания в виде лишения свободы неизбежно приводит к существенному ограничению прав и свобод человека и гражданина, обуславливая специфику их непосредственного осуществления. Как справедливо подчёркивают современные исследователи, мера реальной свободы осуждённого определяет меру несвободы государства по отношению к нему, а права осуждённых, гарантированные и обеспеченные государством материально, политически и организационно, способствуют развитию личности осуждённого, а, в конечном итоге, — его исправлению [1, с.113].

Состояние исследования. Общетеоретические вопросы содержания и защиты прав человека рассматривались в многочисленных работах таких известных отечественных и зарубежных учёных, как В. Аверьянов, М. Баглай, Д. Бахрах, Л. Глухарёва, О. Зайчук, В. Колпаков, Б. Лазарев, Е. Лукашева, Н. Матузов, Л. Рассказов, О. Скакун, Ю. Старилов, Ю. Тодыка и др.

Права и свободы осуждённых, их соблюдение при исполнении уголовного наказания являются предметом научных исследований Е. Бараша, И. Богатырёва, М. Добрыниной, В. Лёвочкина,- Б. Малышева, Э. Мнацаканяна, О. Лысодеда,- Н. Рябых, А. Степанюка, И. Яковец. Однако, несмотря на достаточно большое внимание к данной проблематике, особенности реализации и административно-правового обеспечения естественных (неотъемлемых) прав и свобод лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы, изучены недостаточно, что и определяет актуальность исследования данного вопроса.

Целью статьи является изучение содержания и особенностей административно-правового обеспечения права на жизнь граждан, осуждённых к лишению свободы, что предусматривает общую характеристику естественных прав и свобод человека, определение их специфики применительно к правовому статусу осуждённого, анализ содержания, особенностей реализации и состояния административно-правового обеспечения права на жизнь граждан, осуждённых к лишению свободы в Украине.

Изложение основного материала. В теории государства и права естественные права определяются как совокупность принципов, прав и ценностей, продиктованных самой природой человека и в силу этого не зависящих от законодательного признания или непризнания их в конкретном государстве [2, с.19]. Для человека они являются необходимыми предпосылками обеспечения условий достойного и свободного существования личности, удовлетворения жизненно необходимых материальных и духовных потребностей. Без обеспечения естественных прав человека все другие субъективные права человека лишаются смысла (или же их реализация вообще становится невозможной) [3, с.29]. Л. Рассказов и И. Упоров, выделяя такие черты естественных прав человека, как отражение наиболее важных возможностей развития человека, а также их непосредственный и объективный характер, подчёркивают, что все другие субъективные права (даже если они закреплены на конституционном или международно-правовом уровне) лишь конкретизируют содержание естественных прав человека [4, с.15-17]. Отмечая, что естественные права человека в современном понимании — это предоставленный природой неотъемлемый объём общесоциального и правового статуса человека, Е. Романюк указывает, что естественные права человека основываются на общечеловеческих ценностях, определяются самой природой человека, характеризуются общезначимостью и универсальностью и являются необходимыми для нормального существования человека и развития его личности [5, с.130].

Таким образом, естественные права человека характеризуются такими ключевыми чертами, как неотъемлемость (права не связаны с гражданством и принадлежат человеку с момента рождения, независимо от государства), неотчуждаемость (без этих прав человек лишён возможности полноценно существовать), а также общий (универсальный) характер (права принадлежат всем людям без исключения и связаны с обеспечением жизненно необходимых для человека ценностей). Именно эта группа прав и свобод выступает своего рода показателем степени демократичности общества, характеризует уровень его цивилизованности, отражает меру личной свободы каждого члена общества [6, с.55]. При этом следует отметить, что принципиально важное значение имеет не только провозглашение, формальное закрепление данных прав и свобод человека и гражданина, но и возможность и степень их реализации, обеспечиваемая государством и его соответствующими институтами.

Современные исследователи по-разному подходят к выделению и классификации естественных (неотъемлемых) прав и свобод, связанных с реализацией жизненно важных потребностей индивида. Чаще всего среди многочисленных естественных прав и свобод выделяют права и свободы, направленные на защиту человека от произвола со стороны других лиц, и права и свободы, направленные на защиту человека от произвола государства [7, с.268]. К первой группе относят: право человека на жизнь и уважение к его достоинству, право на свободу и личную неприкосновенность и др. Вторую группу естественных прав и свобод, связанную с защитой человека от произвола со стороны государства и его органов, составляют: неприкосновенность жилья, тайна переписки, телефонных разговоров и корреспонденции, невмешательство в семейную и личную жизнь и пр.

Важнейшим из неотъемлемых прав и свобод человека, безусловно, является право на жизнь, которое выступает главной предпосылкой, основой человеческого достоинства, «гарантирующей неприкосновенность физического существования человека, поскольку жизнь рассматривается как единое и неделимое благо, не подлежащее ограничению» [8, с.287]. Необходимо отметить, что право на жизнь является чрезвычайно широким и многоплановым понятием, связанным с такими вопросами, как сохранение жизни, возможность распоряжаться своей жизнью и др. Некоторые современные исследователи, анализируя содержание данного права, предлагают рассматривать его как совокупность целого ряда элементов, среди которых, в частности, выделяют:

- право на сохранение жизни;
- право на личную неприкосновенность;
- право требовать от государства осуществления мер, направленных на поддержку жизни и здоровья;
- право распоряжаться своей жизнью;
- право на охрану здоровья и медицинскую помощь [8, с.290].

Всеобщность и универсальность этого права, его естественный характер закрепляются во всех основных современных международно-правовых документах в области прав человека. В частности, в ст.3 Всеобщей декларации прав человека закрепляется право каждого человека на жизнь, свободу и личную неприкосновенность [9], ст.6 Международного пакта о гражданских и политических правах устанавливает, что право на жизнь является неотъемлемым правом каждого человека, которое охраняется законом [9], ст.2 Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод подчёркивает, что право каждого человека на жизнь не только провозглашается, но и защищается законом, и никто не может быть лишён этого права [9].

В соответствии с современными международно-правовыми стандартами, право человека на жизнь в Украине обеспечивается, прежде всего, рядом конституционных гарантий. Так, Конституция Украины признаёт человека, его жизнь и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность наивысшей социальной ценностью [10, ст.3]. Ст.27 Основного Закона провозглашает, что каждый человек имеет неотъемлемое право на жизнь, и никто не может быть произвольно лишён жизни [10]. Право на жизнь признаётся правом, непосредственно относящимся к сфере ответственности государства за его осуществление, что предусматривает как обязанность государства уважать это право, так и обязанность защищать и обеспечивать его соответствующими средствами [7, с.269]. Естественное и неотъемлемое право на жизнь гарантируется в Украине запретом смертной казни, непосредственно вытекающим из конституционной нормы, в соответствии с которой обязанностью государства является защита жизни человека [10, ч.2 ст.27]. Конституционное право на жизнь конкретизируется в положениях Конституции о запрете пыток, жестокого, нечеловеческого или унижающего достоинство наказания или обращения; запрете медицинских, научных и других опытов на человеке без его согласия, праве на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду и др.

Содержание права человека на жизнь, закреплённое в Конституции Украины, конкретизируется и в других нормативно-правовых актах действующего законодательства Украины. В частности, согласно ст.281 Гражданского кодекса Украины, элементами права на жизнь выступают: запрет лишения жизни физического лица; защита жизни и здоровья человека от противоправных посягательств; возможность проведения медицинских, научных и других опытов только при добровольном согласии лица; запрет на удовлетворение просьбы физического лица о прекращении его жизни; возможность стерилизации, искусственного прерывания беременности в случаях, установленных законодательством, исключительно по желанию совершеннолетнего лица; проведение по медицинским показаниям лечебных программ вспомогательных репродуктивных технологий в порядке и по условиям, установленным законодательством [11]. Устанавливается также, что лицо имеет право требовать устранения опасности, возникшей в результате предпринимательской или иной деятельности и угрожающей его жизни и здоровью [11, ст.282].

Оценивая содержание, особенности реализации и состояние правового обеспечения естественного права на жизнь граждан, осуждённых к лишению свободы, прежде всего, следует исходить из положения Конституции Украины о возможности осуждённого пользоваться всеми правами человека и гражданина, за исключением ограничений, предусмотренных законом и приговором суда [10, ст.63]. Таким образом, лица, отбывающие уголовное наказание в виде лишения свободы в Украине, сохраняют все основные права человека, но, в силу обусловленной уголовным наказанием изоляции, их права и свободы могут существенно ограничиваться, суживаться или видоизменяться. Итак, признавая неотъемлемое право на жизнь гражданина, осуждённого к лишению свободы, государство законодательно устанавливает систему средств его обеспечения, в частности в Уголовно-исполнительном кодексе Украины, Уголовном процессуальном кодексе Украины, Законе Украины «Об обеспечении безопасности лиц, принимающих участие в уголовном судопроизводстве», других законах, а также в постановлениях Министерства юстиции Украины и других подзаконных нормативно-правовых актах.

Анализ действующего законодательства Украины даёт основания для выделения следующих основных способов правового обеспечения охраны жизни и здоровья лиц, осуждённых к лишению свободы в Украине:

1) надзор за осуждёнными (ст.102 УИК Украины);

2) меры взыскания, применяемые к осуждённым (ст.132 УИК Украины);

3) меры социально-воспитательного влияния на осуждённых (гл.19 УИК Украины, ст.123-137);

4) меры, осуществляемые в пределах ОРД (ст. 104 УИК Украины);

5) меры безопасности в исправительной колонии (гл. 16 УИК Украины);

6) переведение осуждённых в безопасное место (ст.10, 93, 100-101 УИК Украины);

7) меры медицинского характера, направленные на обеспечение охраны здоровья осуждённых (ч.1 ст.8, ст. 116, 117 УИК Украины);

8) прочие меры, предусмотренные ст.10 УИК Украины и другими законами (ст.36-39 УК Украины; ст.42-46 Закона Украины «О Национальной полиции» и др.) [12, с.55].

Важнейшим аспектом обеспечения права на жизнь лиц, отбывающих уголовное наказание в виде лишения свободы, выступает право осуждённых на личную безопасность, под которой понимается гарантированная законодательством защищённость жизни, здоровья, иных жизненно важных и социально-значимых интересов этой категории граждан от причинения вреда, а также предотвращение опасности и угроз, возникающих в процессе отбытия (исполнения) уголовного наказания в виде лишения свободы [13, с.212]. Обеспечение безопасности осуждённых лиц, которые находятся в учреждениях исполнения наказаний, является одной из основных обязанностей должностных и служебных лиц органов и учреждений исполнения наказаний [14, п.8 ст.18]. Обеспечение безопасности лиц, осуждённых к лишению свободы, осуществляется оперативными подразделениями учреждений исполнения наказаний. Согласно действующему законодательству, в случае возникновения опасности для жизни и здоровья осуждённых, отбывающих наказание в виде лишения свободы, они имеют право обратиться с заявлением к любому должностному лицу органа или учреждения исполнения наказаний с просьбой об обеспечении личной безопасности. В этом случае соответствующее должностное лицо обязано принять неотложные меры по обеспечению личной безопасности осуждённого [15, ч.2 ст.10]. В частности, согласно п.3. раздела 3 «Осуществление в следственных изоляторах и учреждениях исполнения наказаний мер безопасности по отношению к осуждённым, не принимающим участие в уголовном судопроизводстве» Приказа Министерства юстиции Украины «Об утверждении Порядка осуществления мер по обеспечению безопасности лиц, содержащихся в учреждениях исполнения наказаний и следственных изоляторах», получив заявление или сообщение об угрозе безопасности осуждённого, начальник следственного изолятора или учреждения исполнения наказаний обязан принять меры по переводу осуждённого в безопасное место и осуществить проверку заявления или сообщения [16]. Безопасность лиц, находящихся в учреждениях исполнения наказаний и принимающих

участие в уголовном судопроизводстве, обеспечивается мерами, указанными в Законе Украины «Об обеспечении безопасности лиц, принимающих участие в уголовном судопроизводстве» (к которым, в частности, относятся личная охрана, охрана жилья и имущества, замена документов, обеспечение конфиденциальности данных о лице, закрытость судебного заседания и др.), с исключениями, обусловленными требованиями режима их содержания [17, ст.8-16]. Дополнительно могут применяться также такие меры, как перевод в другое учреждение исполнения наказаний или следственный изолятор или в другое место со специальным режимом содержания, отдельное содержание [16].

Выводы. Таким образом, система реализации естественных (неотъемлемых) прав и свобод лица, отбывающего уголовное наказание, имеет определённую специфику, проявляющуюся в том, что государство, принимая на себя обязательства по обеспечению безопасности, защите жизни и здоровья осуждённого, вместе с тем в той или иной мере ограничивает свободный выбор его поведения. При этом также следует подчеркнуть, что исполнение уголовного наказания в виде лишения свободы не только определённым образом меняет содержание естественных (неотъемлемых) прав и свобод осуждённого лица, но и возлагает на государство соответствующие обязательства по правовому обеспечению прав каждого осуждённого, содержащегося в уголовно-исполнительном учреждении, и, прежде всего, права на жизнь, надлежащая защита которого становится определяющей предпосылкой, основой реализации всей системы прав и свобод граждан, осуждённых к уголовному наказанию в виде лишения свободы в Украине.

Литература

1. Уголовно-исполнительное право / Под ред. И. В. Шмарова. – М. : БЕК, 1998. – 624 с.
2. Права человека: Учеб. для вузов / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 269 с.
3. Малишев Б. В. Природні права людини: загальнотеоретична характеристика / Б. В. Малишев // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 2. – С. 23-29.
4. Рассказов Л. П. Естественные права человека. Учеб. пособ. / Л. П. Рассказов, И. Л. Упоров. – Спб.: Лексикон, 2001. – 96 с.
5. Романюк Є. О. Природні права людини як відправна ланка визначення сутності правової ідеології / Е. О. Романюк // Правова держава. – 2015. – № 26. – С. 126-133.
6. Добрынина М. Л. Правовой статус осужденных к лишению свободы / М. Л. Добрынина // Российский следователь. – 2006. – № 11. – С.51-54.
7. Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 1999. – 734 с.
8. Стеценко С. Г. Медичне право України: Підручник / С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сенюта; за заг. ред. д. ю. н., проф. С. Г. Стеценка. – К. : Правова єдність, 2008. – 507 с.
9. Международные акты о правах человека. Сборник документов / Сост. и вступ. ст.: Карташкин В.А., Лукашева Е.А. – М. : Норма, Инфра-М, 1998. – 784 с.
10. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
11. Цивільний кодекс України : Закон України : від 16.01.2003 р., № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст.356.
12. Рябих Н. В. Забезпечення в Україні прав засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров’я : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Рябих Наталія Володимирівна ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2016. – 252 с.
13. Кримінально-виконавче право України : підручник / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2010. – 752 с.
14. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України : від 23.06.2005 р., № 2713-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 30. – Ст.409.
15. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України : від 11.07.2003 р.,- № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. –2004. – № 3-4. – Ст. 21.
16. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах : Наказ Мін’юсту України : від 12.02.2014 № 324/5 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 18. – Ст. 565.
17. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України: від 23.12.1993 р., № 3782-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст.51.

НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ АПАРАТУ СУДУ

***Шпенова Поліна Юріївна** - здобувач кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

УДК: 342.56

Articolul analizează problemele formării profesionale a personalului pentru aparatul judecătoresc. Sunt explorate punctele de vedere științifice privind nivelul de educație, ordinea și sarcinile de ridicare a competenței profesionale a personalului aparatului judecătoresc, nivelul eticii profesionale a acestora și domeniul reglementării acestor aspecte. Sunt formulate propuneri privind optimizarea activității Școlii Naționale de Judecători din Ucraina.

Cuvinte cheie: aparatul judecătoresc, șeful aparatului de judecată, organizația activității instanței, furnizarea activităților judiciare.

В статье анализируются проблемные вопросы профессиональной подготовки кадров для аппарата суда. Исследуются научные взгляды на уровень образования, порядок и задачи повышения квалификации работников аппарата суда, уровень их профессиональной этики, объёмы нормативного регулирования указанных вопросов. Формулируются предложения по оптимизации работы Национальной школы судей Украины.

Ключевые слова: суд, аппарат суда, руководитель аппарата суда, организация работы суда, обеспечение судебной деятельности.

In article are analyzed problem questions of vocational training of shots for the court device. Investigated scientific views on an educational level, an order and problems of improvement of professional skill of workers of the device of court, level of their professional etiquette, volumes of standard regulation of the specified questions. Formulated offers on optimisation of work of National school of judges of Ukraine.

Key words: court, the court device, the head of the device of court, the organisation of work of court, maintenance of judicial activity.

Вступ. У наші дні практично немає жодного напряму вдосконалення діяльності будь-якого державного органу без яскраво вираженого навчального характеру. Розвиток професії працівника апарату суду тісно пов'язаний з рівнем освіти й компетентності виконуючих її людей. Сьогодні найбільш серйозна проблема, що стоїть перед судами – це власне кадрове забезпечення й не тільки професійними суддями, але й працівниками апаратів судів. Повсякденна практика з усією очевидністю показує зростаючу невідповідність між завданнями, що вирішують державні органи, і станом їх кадрового корпусу. Особливо негативні наслідки такого положення можуть виявитися при здійсненні правосуддя. У зв'язку із поглибленням економічних і соціальних реформ така невідповідність глибшає й перетворюється в один з основних факторів, що негативно позначаються на ефективності роботи.

Ступінь наукової розробки теми. Зазначимо, що у сфері організаційного забезпечення діяльності судів та формування кадрів

суду працювали такі вчені, як В. Д. Бринцев,- О. Ю. Дудченко, І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров, О. В. Овсяннікова,- В. В. Сердюк, Д. П. Фіолевський, І. В. Юревич та ін. Але у більшості випадків у наукових роботах звертається увага на порядок підготовки суддівських кадрів і вимоги до кандидатів на посаду судді.

Метою ж цієї статті є визначення на підставі аналізу наукових уявлень, нормативних положень законодавчих актів у сфері судоустрою вимог до працівників апарату суду, порядку їх підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації.

Вважаємо, що кадрова робота повинна отримати особливу значимість для забезпечення належного рівня професійної освіти працівників апаратів судів. Для вирішення зазначеної проблеми можна застосовувати загальні засади кадрового менеджменту, у межах якого необхідно враховувати вимоги до компетентності (ступеня обізнаності та кваліфікації), кількісні (чисельність працівників) та якісні параметри (рівень професійної підготовки, досвід роботи), соціальні (комунікабельність, дисциплінованість) та психологічні (рівень моралі, культури) характеристики працівника, що дає змогу розробляти дієву стратегію розвитку персоналу формування кадрового складу в організації» [1, с. 12-13]. Але зрозуміло, що робота працівника апарату суду має суттєву специфіку, яку необхідно визначати і враховувати, а проявом такої роботи стає професіоналізація, що зумовлює необхідність постійного пошуку оптимальної моделі професійного навчання фахівців апарату суду [2, с. 37].

Виклад основного матеріалу. Під професійною підготовкою працівника апарату суду можна розуміти процес навчання професійних знань, умінь і навичок, необхідних для належного виконання посадових функцій і повноважень посади, що заміщається в апараті суду. Професійні знання – це цілісна й систематизована сукупність інформації про діяльність під час реалізації повноважень у межах виконання посадових обов'язків. Ці знання включають розуміння працівником апарату суду своїх завдань, функцій, прав і обов'язків. Уміння ж можна розуміти як похідну категорію, тобто це професійні знання, втілені під час вирішення конкретних службових проблем, що постають під час зайняття конкретної посади. Нарешті, навички – це вміння працівника, що здійснюються ним автоматично в режимі реального часу. Вони дозволяють заощаджувати службовий час, зводити до мінімуму помилки.

Що стосується рівня освіти й спеціальності працівників апарата суду, то відзначимо, що не всі посади в апараті вимагають наявності вищої юридичної освіти. Внаслідок необхідності вирішення можливих організаційних проблем (правового, економічного, технічного й іншого характеру), які можуть стати перед суддівським корпусом конкретного суду при підготовці або під час здійснення правосуддя, в апараті суду необхідні фахівці не тільки з юридичною освітою, але й з економічною або технічною. Якщо ж мова йде про рівень освіти, то, враховуючи складність і важливість завдань, що виконуються судом, а так само його статус, повної загальної середньої освіти для працівників апарату суду буде не достатньо оскільки воно не передбачає отримання професійної підготовки. Відповідно до роботи в апараті суду слід допускати лише кандидатів, що мають вищу освіту. Але при цьому слід ураховувати, що Законом України «Про вищу освіту» [3] передбачено кілька рівнів вищої освіти, перший з яких (початковий рівень) виступає підставою для одержання ступеня молодшого бакалавра й припускає здобуття особою загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, спеціальних умінь і знань, а також певного досвіду їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, що передбачені для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про вищу освіту»). Такий рівень вищої освіти може не дозволити повною мірою виконувати посадові обов'язки, пов'язані із правозастосуванням. У той же час для посад в апараті суду, не пов'язаних з необхідністю мати юридичну освіту, можна допустити можливість допуску осіб з дипломом вищої освіти із ступенем молодшого бакалавра. Для посад, що вимагають

отримання юридичної освіти рівень молодшого бакалавра недостатній, і необхідно мати рівень вищої освіти не менше бакалавра. Поперше, він припускає успішне проходження навчання в обсязі у два рази більшого кредитів, ніж для молодшого бакалавра. По-друге, рівень вищої освіти бакалавра припускає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю, що вже зробить можливим повноцінне виконання покладених на особу обов'язків в апараті суду.

Для працівників апарату суду, уперше прийнятих на роботу в систему судоустрою протягом першого року їх роботи необхідно забезпечити проходження спеціальної підготовки на базі Національної школи суддів з її регіональними підрозділами. На законодавчому рівні така вимога існує тільки щодо державних службовців (п. 9 Положення про систему підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування [4]). Але, враховуючи той факт, що в складі апарату суду є працівники з іншим статусом, на наш погляд, зазначену вимогу слід поширити й на них.

При організації навчання вперше прийнятих на службу в апарат суду є важливим правильно визначити програму та її особливості. Навчальна програма повинна розроблятися з метою підвищення ділової кваліфікації, розширення й поглиблення знань, навичок і вмінь. Програми повинні забезпечити формування у слухачів розуміння концепції державної служби взагалі й специфіки роботи судів під час здійснення правосуддя.

Важливим етапом у процесі підвищення рівня професійної підготовки кадрів є підвищення кваліфікації та професійна перепідготовка працівників апарату суду. Адже одним із способів забезпечення результативності діяльності суду є стале зростання професіоналізму фахівців апарату судів [5, с. 182]. Підвищення й підтримка високого рівня професіоналізму й професійної дисципліни, дотримання традицій професійної культури допоміжного персоналу судових органів та й інших державних службовців апарату суду визнаються одним із напрямів постійного удосконалення судової системи і за кордоном, наприклад у Німеччині [6, с. 246].

Головним органом, відповідальним за забезпечення підготовки та підвищення кваліфікації працівників апарату суду, є Національна школа суддів, що повністю відповідає міжнародним стандартам, відповідно до яких навчання та підготовку (спеціальну підготовку) в органах судової влади бажано доручати навчальним закладам, непідпорядкованим Міністерству освіти, щоб виключити можливість «незбалансованої практики» такого навчання [7].

За інформацією Національної школи суддів, протягом 2015 року підготовку і підвищення власного рівня кваліфікації пройшли 5826 працівників апаратів судів. І з кожним роком робота у цьому напрямку покращується, оскільки у 2016 році підготовку пройшли 5912 осіб, а в 2017 році – 7333 особи [8]. Якщо проаналізувати додаткову інформацію за 2017 рік, то можна констатувати, що Національна школа суддів обрала правильний напрямок концентрації своїх зусиль, оскільки в більшості випадків на підвищення кваліфікації запрошуються працівники апаратів місцевих судів, для яких це особливо актуально (у 2017 році із загальної кількості осіб, які проходили підготовку та підвищення кваліфікації: 3498 – працівники апаратів місцевих загальних судів, 600 – працівники апаратів окружних адміністративних судів, 969 – працівники апаратів місцевих господарських судів).

Звісно, що просте арифметичне збільшення кількості осіб, які проходять підвищення кваліфікації, не свідчить про якість або ефективність відповідного процесу. Тому цілком логічною й обґрунтованою є практика Національної школи суддів щодо виділення категорій слухачів (працівники апаратів усіх видів судів судоустрою України) і розробка для кожної з них окремих програм підготовки і підвищення кваліфікації. Так само, для забезпечення зручності працівникам апаратів судів пропонуються варіанти форми підготовки: очна, дистанційна, навчання в реальному часі ("он-лайн навчання"), зокрема за допомогою

відеоконференцзв'язку (для працівників апаратів судів). А сам процес підготовки працівників апаратів судів включає наступні стадії: а) планування; б) організація; в) проведення підготовки; г) облік і контроль; д) зворотній зв'язок зі слухачами [9].

Але, на жаль, якщо щодо суддів зміст стадій підготовки достатньо детально визначено Національною школою суддів, то щодо працівників апаратів судів конкретизація стадій майже відсутня. Враховуючи той факт, що законодавством України закріплюється обов'язок підвищувати кваліфікацію не лише суддям, а й працівникам апаратів судів і забезпечення реалізації покладається і в першому, і в другому випадку на Національну школу суддів, якість розробки стадій підготовки не повинна значно відрізнятися, а змістовне наповнення враховувати особливості статусу та професійних обов'язків суддів і працівників апаратів судів. Тому зазначене вимагає доповнення Регламенту Національної школи суддів України окремими підрозділами щодо структури стандартизованої програми підготовки та структури календарного плану, програми навчального заходу, порядку формування та функцій робочих груп з розробки проектів стандартизованих програм для працівників апаратів судів та інше. Теж саме зауваження можна зробити і до тексту Стратегії розвитку Національної школи суддів України на 2016-2020 роки [10]. У зазначеному документі визначаються місія, бачення майбутнього та ключові цінності у роботі Національної школи суддів на наступні 5 років. Визначено пріоритетні напрями розвитку Національної школи суддів. Але на жаль, всі напрями розраховані і конкретизуються лише у сфері концентрації зусиль на навчання, підготовку, спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації кандидатів на посаду судді, суддів судів та суддів, які займають адміністративні посади у судах. У контексті працівників апарату суду є лише одна згадка протягом тексту документу – у переліку завдань Національної школи суддів передбачена необхідність проведення підготовки працівників апаратів судів та підвищення рівня їхньої кваліфікації. При цьому у Стратегії не конкретизовано, за допомогою яких заходів планується підвищувати ефективність роботи у цьому контексті в наступні роки. На наш погляд, Стратегія такого характеру повинна містити окремий Розділ і чітку програму розвитку професії судового адміністратора в Україні.

Іншим важливим документом у сфері формування професійно необхідних якостей працівників апаратів судів є Положення про підготовку працівників апаратів судів та підвищення їхньої кваліфікації в Національній школі суддів України [11]. Зазначеним Положенням конкретизується змістовне наповнення стадій підготовки працівників апаратів судів, про які вже згадувалося у Регламенті Національної школи суддів України. Крім того визначаються права та обов'язки слухачів Національної школи суддів України, встановлюється форма підтвердження проходження підготовки та констатується, що фінансування та матеріально-технічне забезпечення підготовки здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. В той же час не вистачає визначення компетенцій та знань, які працівники апарату суду мають можливість і повинні підвищити (отримати) внаслідок проходження підготовки.

Крім вимог до професійних якостей працівників апарату суду, необхідно звертати увагу й на етичну складову служби. Адже практично єдиним регулятором, що визначає конкретну поведінку особистості, стає її моральна спрямованість. Усе це визначає об'єктивну необхідність враховувати поряд із професіоналізмом моральний фактор у роботі з кадрами апаратів судів.

Чесність, принциповість, відповідальність за свої дії – ці та інші моральні якості мають вирішальне значення для працівників апаратів судів в умовах проведення судової реформи, однієї з основних завдань якої виступає необхідність підвищення довіри населення до судової влади й правосуддя [12, с. 200].- Порушення етики поведінки працівника апарата суду може серйозно дискредитувати правосуддя в цілому. Кожен суддя та працівник апарату суду мають прагнути до того, щоб бути законослухняними громадянами, дотримуватись морально-етичних принципів

суспільства у своїй професійній, громадській діяльності та приватному житті заради зміцнення віри громадян у чесність, незалежність, неупередженість суду та судової влади в цілому [13, с. 73-74].

Тому особливо велика роль особистісних вимог до працівників апарата суду: чесність, порядність, справедливість, високе почуття обов'язку, комбінація уважного ставлення до людей з високою вимогливістю, критичність і самокритичність, терпіння й завзятість у досягненні поставленої мети, принциповість, непідкупність і т.п.

Висновки. Отже, при відборі й підвищенні працівників апарату суду необхідно враховувати їх моральні якості; ввести в практику контроль над їх діяльністю й поведінкою; строге покарання за порушення норм суспільної моралі; додати в цій частині роботи апаратів судів більшу демократичність, відкритість, гласність, у тому числі й через засоби масової інформації.

У цьому контексті важливим фактором стало прийняття Правил поведінки працівника суду [14], якими встановлюються загальні вимоги поведінки працівників суду, якими вони мають керуватись під час та поза виконанням своїх службових обов'язків з метою встановлення стандартів моральної цілісності та відповідної поведінки працівників суду, які ґрунтуються на дотриманні особистої, професійної та організаційної етики задля підтримання авторитету, незалежності й ефективності судової влади, підвищення довіри громадськості до суду. Ці Правила поширюються на будь-яку особу, яка працює в суді, крім суддів.

Правила поведінки працівника суду є складовою умов праці, невід'ємною частиною посадових інструкцій, положень та угод, що регулюють працевлаштування працівників суду. Зазначеними правилами встановлюються додаткові вимоги до особистої етики поведінки працівника суду та визначаються основні стандарти їх поведінки під час виконання професійних обов'язків та в побуті (законність, професіоналізм, справедливість та неупередженість, відповідальність перед суспільством, виваженість, конфіденційність, розуміння та допомога, послідовність, запобігання конфлікту інтересів).

Таким чином, високий професіоналізм кожного працівника апарату є умовою ефективної роботи всієї судової системи в цілому. Для того, щоб реалізувати цю умову, а також утримати кваліфіковані кадри, необхідно безперервне вдосконалювання роботи з кадрами, забезпечення їм просування по службі усередині організації. Кошти, які при цьому будуть витрачатися на роботу з кадрами, в остаточному підсумку виявляються незначними у порівнянні з витратами неефективної й некомпетентної роботи.

Література

1. Гавкалова Н. Л. Кадровий потенціал як основа розвитку кадрового менеджменту / Н. Л. Гавкалова // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2014. – № 3. -- С. 4–14.

2. Неліпа Д. В. Розвиток професійної підготовки державних службовців на основі компетентністного підходу / Д. В. Неліпа // Журнал «Держава та регіони». Серія: Державне управління. – 2014. – № 2 (46). – С. 37-42.

3. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII // Офіц. вісн. України. – 2014. – № 63. – Стор. 7. – Ст. 1728.

4. Про систему підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування: Положення, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 07.07.2010 р. N 564 // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 51. – Стор. 43. – Ст. 1701.

5. Оліфіренко Л. Д., Віктор Т. М. Роль кадрового менеджменту в механізмі судового адміністрування в умовах реформування судової системи України // Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. – № 3 (3). -- С. 176-185.

6. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія / І. В. Назаров. – Х: «ФІНН», 2011. – 432 с.

7. Спільний висновок щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: підготовлений Венеціанською комісією та Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної Дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи, ухвалений Венеціанською Комісією 15-16 жовтня 2010 р., № № 588 / 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/visnovki_jevropejskoji_komisiji_za_demokratiju_cherez_pravo_venecianska_komisija.html

8. Підготовка працівників апаратів судів у 2015-2017 роках (осіб). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nsj.gov.ua/pidgotovka-pratsivnikiv-aparativ-sudiv/stat-3/

9. Регламент Національної школи суддів України: затв. наказом Національної школи суддів України 24.06.2016 № 34. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nsj.gov.ua/reglament/#r4g3

10. Стратегії розвитку Національної школи суддів України на 2016-2020 роки: затв. наказом ректора Національної школи суддів України від 01.12.2015 р. № 50. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nsj.gov.ua/ua/science/

11. Про підготовку працівників апаратів судів та підвищення їхньої кваліфікації в Національній школі суддів України: Положення, затв. наказом Національної школи суддів України від 26.01.2016 р. № 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nsj.gov.ua/reglament/#r4g3

12. Овсяннікова О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 8. – С. 196-200.

13. Кадрова політика в суді: сучасний досвід / В. Сергієнко. – Київ: ПП «Р.К. Майстер-принт», 2012. – 368 с.

14. Правила поведінки працівника суду: затв. рішенням Ради суддів України від 06.02.2009 р. N 33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://court.gov.ua/userfiles/PravPovPracSudu.pdf

ПРАВО НА ЗАЩИТУ ОТ ПЫТОК В МОЛДОВЕ

Костаки Георгий Игнатьевич - доктор хабилитат права, профессор, главный научный сотрудник Института правовых и политических исследований Академии наук Молдовы

No one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment (art. 5, Universal Declaration of Human Rights). Torture, according to the United Nations Convention against Torture, is: ...any act by which severe pain or suffering, whether physical or mental, is intentionally inflicted on a person for such purposes as obtaining from him, or a third person, information or a confession, punishing him for an act he or a third person has committed or is suspected of having committed, or intimidating or coercing him or a third person, or for any reason based on discrimination of any kind, when such pain or suffering is inflicted by or at the instigation of or with the consent or acquiescence of a public official or other person acting in an official capacity.

This article was prepared by the Institute for Democracy (Moldova). This article is funded by the European Union (European Instrument for Democracy and Human Rights). Opinions expressed in the article do not necessarily represent those of the European Union.

Keywords: United Nations Convention against Torture, European Court of Human Rights, Moldova, Torture.

В соответствии со ст. 5 Всеобщей декларацией прав человека, никто не должен подвергаться пыткам или жестоким, бесчеловечным или унижающим его достоинство обращению и наказанию.

В соответствии с Конвенцией против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, пытками являются: любое действие, которым какому-либо лицу умышленно причиняется сильная боль или страдание, физическое или нравственное, чтобы получить от него или от третьего лица сведения или признания, наказать его за действие, которое совершило оно или третье лицо или в совершении которого оно подозревается, а также запугать или принудить его или третье лицо, или по любой причине, основанной на дискриминации любого характера, когда такая боль или страдание причиняются государственным должностным лицом или иным лицом, выступающим в официальном качестве, или по их подстрекательству, или с их ведома или молчаливого согласия.

Эта статья была подготовлена Институтом демократии (Молдова). Данная статья финансируется Европейским Союзом в рамках EIDHR. Мнения, выраженные в статье, необязательно отражают точку зрения Европейского Союза.

Ключевые слова: Конвенция Организации Объединенных Наций Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, Европейский суд по правам человека, Молдова, пытки.

Nimeni nu va fi supus torturi, nici la pedepse sau tratament e crude, inumane sau degradante (Art. 5, Declarația Universală a Drepturilor Omului).

În sensul Convenției împotriva torturii și a altor pedepse și tratamente crude, inumane sau degradante, tortura înseamnă: ... orice act prin care se provoaca unei persoane, cu intenție, durere sau suferințe puternice, fizice ori psihice, mai ales cu scopul de a obține de la aceasta persoana sau de la o persoana terță informații sau mărturisiri, de a o pedepsi pentru un act pe care aceasta sau o terță persoana l-a comis ori este bănuită că l-a comis, de a o intimida sau de a face presiuni asupra ei ori de a intimida sau a face presiuni asupra unei terțe persoane, sau pentru oricare alt motiv bazat pe o forma de discriminare oricare ar fi ea, atunci cind o asemenea durere sau astfel de suferințe sunt aplicate de catre un agent al autorității publice sau de orice alta persoana care acționeaza cu titlu oficial sau la instigarea ori cu consimtamintul expres sau tăcit al unor asemenea persoane.

Acest articol a fost pregatit de Institul pentru Democrație (Moldova). Acest articol este finanțat de Uniunea Europeana în cadrul EIDHR. Părerile expuse în acest articol nu prezintă neapărat și parerea Uniunii Europene.

Cuvinte cheie: Convenția Organizației Națiunilor Unite, Convenții împotriva torturilor și a altor pedepse și tratamente crude, inumane sau degradante, Curtea Europeana a Drepturilor Omului, Moldova, torturi.

Постановка проблемы. Проблема преступности, одной из составляющих которой являются пытки и жестокое, бесчеловечное или унижающее достоинство обращение или наказание, характерные для всех регионов мира, в настоящее время приобретает все более глобальный характер. Пытки для нашего государства не новы. На протяжении длительного периода они являлись основным средством получения доказательств, широко использовались в расследовании.

Современное отечественное законодательство восприняло международно-правовые нормы, касающиеся соблюдения прав человека. Конституция закрепила важное положение о том, что никто не может подвергаться пыткам.

Таким образом, недопустимость пыток и других видов жестокого (бесчеловечного) или унижающего достоинство обращения в настоящее время является конституционным принципом.

Однако, к сожалению, отдельные факты применения пыток характерны и для современной действительности. Весьма острой проблемой остается их наличие в правоохранительной системе. Опасность рассматриваемого явления прежде всего состоит в том, что оно формирует отрицательное отношение общества к правоохранительным органам, развращает само общество, приучая его к мысли, что насилие, жестокость и несправедливость - вещи обыденные и естественные, а их применение оправдано эффективным достижением тех или иных целей.

Действительное состояние применения пыток непосредственно отражает реальную ценность личности, ее прав в любой сфере общественных отношений, поскольку никакими, даже самыми благородными мотивами пытки не могут быть оправданы.

Для того, чтобы исключить пытки, нужно воспитать у людей уважение к личности, сформировать правосознание, основанное на гуманистических принципах. Это, разумеется, требует длительного времени. Однако рассматриваемая проблема не может быть отложена, она требует скорейшего решения в силу ее остроты, степени опасности пыток, наконец, в силу обязательств, которые несет Республика Молдова, являясь участницей ряда международных соглашений, предусматривающих запрет подобных деяний и требования по созданию эффективного правового механизма по борьбе с ними. Поэтому уже сегодня необходима реализация соответствующей образовательной, воспитательной, пропагандистской и культурной государственной политики [14, с. 1-4].

Конституция РМ рассматривает человека, его права и свободы в качестве высшей ценности. Признание человека, его прав и свобод высшей ценностью – фундаментальная норма права любого демократического государства, образующая основу правовой защиты общества от попыток создать условия для подавления личности. Принцип признания человека, его прав и свобод высшей ценностью служит ориентиром для дальнейшего совершенствования всей системы основных прав и свобод человека и гражданина в условиях развития демократического общества.

Принцип признания человека, его прав и свобод высшей ценностью должен оказывать

определяющее влияние на всю деятельность демократического государства. Государство в условиях действия этого принципа не вправе в своей деятельности выходить за устанавливаемые им границы взаимоотношений с человеком.

Признание человека, его прав и свобод высшей ценностью касается каждого человека. Для реализации этого принципа важное значение имеют социальные функции каждого человека, его ответственность перед другими людьми, обществом в целом и государством. Только в этом случае принцип признания человека высшей ценностью может быть распространен в равной мере на всех членов общества. В демократическом обществе становление личности происходит в условиях свободы, заключенной в определенные рамки. К ним относится, в частности, правовая надстройка общества. Через нее принцип признания человека высшей ценностью формирует у человека определенные нормативные представления о сущности личности, несущие на себе отпечаток той правовой культуры общества, в условиях которой они возникли. Поставить эти представления на службу человеку и обществу – важная предпосылка реализации конституционного принципа признания человека, его прав и свобод высшей ценностью. Ее создание – важное условие, способствующее превращению граждан из объектов воздействия государства и общества в активно действующих субъектов.

Очевидно, что развитие общества и государства складывается из признания прав и свобод человека высшей ценностью. Одной из важнейших задач уголовного закона является охрана прав и свобод человека и гражданина. Здоровье является неотъемлемым элементом естественных прав человека, охраняемых Конституцией РМ.

Статья 24 Конституции Республики Молдова гласит, что государство гарантирует каждому человеку право на жизнь и на физическую и психическую неприкосновенность; никто не может подвергаться пыткам, жестокому, бесчеловечному либо унижающему его достоинство наказанию или обращению [6].

Уголовно-процессуальное законодательство в развитие этих конституционных положений в числе принципов уголовного судопроизводства называет уважение чести и достоинства личности, подразумевающее в том числе и запрет на применение насилия, пыток, другого жестокого или унижающего человеческое достоинство обращения.

Проблема применения пыток всегда занимала особое место в истории человечества. Осмысление и научный анализ этой проблемы являются объектом исследования многих социальных и гуманитарных наук: истории, философии, социологии, политологии и др.- В рамках юридических наук данная проблема изучается не только уголовным правом, но также конституционным и международным правом.

Проблема преступности, одной из составляющих которой являются пытки и жестокое, бесчеловечное или унижающее достоинство обращение или наказание, характерные для всех регионов мира, в настоящее время приобретает все более глобальный характер. На этом фоне международно-правовое сотрудничество государств является одним из наиболее действенных способов борьбы с этим негативным социальным явлением. И хотя пытки существуют столько же, сколько существует общество, за последние полвека государствами было предпринято немало усилий для их искоренения.

Проблема пыток и для нашего государства не нова. На протяжении длительного периода они являлись средством получения доказательств, широко использовались в расследовании.

Недопустимость пыток и других видов жестокого (бесчеловечного) или унижающего достоинство обращения в настоящее время является конституционным принципом.

Однако, к сожалению, отдельные факты применения пыток характерны и для современной действительности. Весьма острой проблемой остается их наличие в правоохранительной системе. Опасность рассматриваемого явления прежде всего состоит в том, что оно формирует отрицательное отношение общества к правоохранительным органам, развращает само общество, приучая его к мысли, что насилие, жестокость и несправедливость

- вещи обыденные и естественные, а их применение оправдано эффективным достижением тех или иных целей.

Действительное состояние применения пыток непосредственно отражает реальную ценность личности, ее прав в любой сфере общественных отношений, поскольку никакими, даже самыми благородными мотивами пытки не могут быть оправданы.

Если защита человека, его прав и свобод от посягательств со стороны государства является задачей демократически конституированного общества, то защита человека, его прав и свобод от общества с его разнообразными, пользующимися политическим влиянием группами, которое также способно посягать на человека, его права и свободы, – обязанность государства.

Актуальность темы статьи. Пытки являются одним из тяжелейших преступлений, их применение входит в число важнейших препятствий построению в Молдове демократического правового государства. Пытки нарушают фундаментальные права человека, запрещены международным и национальным законодательством. Несмотря на это, они продолжают применяться в большинстве государств.

Пытка – это целенаправленное причинение мучений (как физических, так и психических) с целью получения информации либо с целью наказания. Пытка является разновидностью истязаний – любой процедуры, причиняющей человеку мучения и боль, независимо от обстоятельств и целей, независимо от того, заканчивается ли наказание этой процедурой или за ней следует лишение человека жизни.

От других видов жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания пытки отличаются тем, что боль и страдания причиняются официальными лицами или другими лицами при попустительстве первых с целью получить сведения, наказать, принудить или дискриминировать.

Также актуальность исследования обусловлена также тем обстоятельством, что в настоящее время проблема пыток и жестокого, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания представлена в нескольких аспектах. Наряду с пытками, представляющими собой физическое и психологическое воздействие на человека, для многих государств характерно бесчеловечное обращение с лишенными свободы лицами по причине тяжелых условий их содержания: переполненности мест лишения свободы, отсутствия необходимых санитарно-гигиенических условий, нехватки спальных мест и прочее. Все это делает пребывание в заключении бесчеловечным и унизительным для человеческой личности, тем более, что эта проблема касается не только осужденных, но и лиц, находящихся под следствием, чья вина еще не доказана в судебном порядке. В этой связи проблема предотвращения и пресечения этого вида преступлений по-прежнему остается актуальной и требующей объединения усилий государств для ее разрешения.

В своём Послании, посвященном Международному дню в поддержку жертв пыток, 26 июня 2008 года Генеральный секретарь ООН отметил, что пытки представляют собой одно из самых серьёзных международных преступлений и являются свидетельством ужасающих отклонений в человеческом сознании. «Несмотря на то, что статья 5 Всеобщей Декларации прав человека, которая служит основой международных норм в области прав человека, однозначно запрещает применение пыток при любых обстоятельствах, тем не менее, спустя 60 лет после её принятия пытки продолжают применяться, оказывая разрушающее воздействие на жизнь миллионов жертв и их семей».

Цель статьи. Выявить характеристику и сущность пыток, методы противодействия данному явлению, роль построения правового государства как важнейшего механизма реальной защиты прав человека, в том числе от пыток.

Изложение основного материала. Международно-правовое сотрудничество государств является одним из наиболее действенных способов борьбы с таким негативным социальным явлением, как пытки. И хотя пытки существуют столько же, сколько существует общество, за последние полвека государствами было предпринято немало усилий для их искоренения.

Началом международно-правового сотрудничества в исследуемой сфере послужил Нюрнбергский процесс, в ходе которого вскрылись многочисленные факты массовых пыток и бесчеловечного обращения фашистских преступников с военнопленными и гражданским населением в ходе второй мировой войны. Чуть позднее была принята Всеобщая декларация прав человека, впервые провозгласившая запрет пыток и жестокого, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания и создавшая основу для дальнейшего международно-правового сотрудничества государств в этой сфере. Для его успешного осуществления требовалось выработать определение указанного правонарушения, что и было сделано позднее - в Декларации о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения или наказания, принятой в 1975 г., и затем - в Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания 1984 г.

В Декларации о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания [3] и в Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания содержится запрет применения пыток [5].

Причины принятия специальных международных актов по борьбе с пытками говорят сами за себя, а вот скорость их следования одного за другим с небольшими интервалами указывает на то, что каждый предыдущий не возымел действия, на которое был рассчитан. Особое беспокойство было проявлено мировым сообществом, когда такая участь фактически постигла первый специальный документ, которым стала Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, принятая Генеральной Ассамблеей ООН в 1975 году в качестве рекомендации странам. Через девять лет, в 1984 году, ООН приняла посвященный этой проблеме более действенный документ - Конвенцию против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. От Декларации она отличалась не только объемом (33 статьи, в отличие от 12 в Декларации), но и, главным образом, тем, что все ее положения имели обязательный характер для подписавших ее стран. В частности, Конвенция обязала всех ее участников в рамках их национальной юрисдикции принять эффективные меры по недопущению применения пыток и аналогичных видов обращения и наказания. Для этого они должны были провести криминализацию всех названных в ст. 1 действий по применению пыток и действий, представляющих собой участие, соучастие, подстрекательство или попытку к совершению пытки.

И Декларация 1975 года, и Конвенция 1984 года адресованы, в первую очередь, органам уголовной юстиции и полиции, так как именно они ежедневно занимаются допросами, задержаниями подозреваемых, изобличением виновных, поиском доказательств преступления. В Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания «пытка» означает любое действие, которым какому-либо лицу умышленно причиняется сильная боль или страдание, физическое или нравственное, чтобы получить от него или от третьего лица сведения или признания, наказать его за действие, которое совершило оно или третье лицо или в совершении которого оно подозревается, а также запугать или принудить его или третье лицо, или по любой причине, основанной на дискриминации любого характера, когда такая боль или страдание причиняются государственным должностным лицом или иным лицом, выступающим в официальном качестве, или по их подстрекательству, или с их ведома или молчаливого согласия. В это определение не включаются боль или страдания, которые возникают лишь в результате законных санкций, неотделимы от этих санкций или вызываются ими случайно [5]. В п. 2 ст. 1 Декларации пытка квалифицируется как «усугубленный и преднамеренный вид жестокого, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения и наказания». Объектом таких действий могут стать не только арестованные или

заключенные, но и, как указано в ст. 1 Декларации и ст. 1 Конвенции, третьи лица. Такими «третьими» лицами, пытками которых или другими видами жестокого, бесчеловечного обращения с ними органы уголовного преследования стремятся воздействовать на подозреваемых, обвиняемых и даже свидетелей, могут быть родственники и близкие проходящих по делу лиц [2, с. 21 - 23].

Согласно Римскому статуту Международного уголовного суда пытки являются преступлением против человечности, если они совершаются в рамках широкомасштабного или систематического нападения на любых гражданских лиц (ч. 1 ст. 7), либо военным преступлением, когда они направлены против лиц или имущества, охраняемых согласно положениям соответствующей Женевской конвенции.

Генеральная Ассамблея ООН в 1975 г. приняла специальную Декларацию о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. Но с принятием этой Декларации как документа, не имевшего обязательной силы, антигуманная и преступная практика не была остановлена. 10 декабря 1984 г. Генеральная Ассамблея ООН приняла Конвенцию против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания (Республика Молдова присоединилась к данной конвенции Постановлением Парламента № 473-XIII от 31 мая 1995 г.).

Эта Конвенция стала главным международным актом в области борьбы с пытками.

Ст. 17 Конвенции предусматривает создание Комитета против пыток, который регулярно рассматривает доклады государств-участников Конвенции. В соответствии со ст. 20 Конвенции, Комитет имеет право, с согласия заинтересованного государства-участника, инициировать визит в такое государство. Конвенция разрешает физическим лицам напрямую подавать жалобы в Комитет, при условии, что все прочие средства защиты их прав на национальном уровне были исчерпаны. Это является важным достижением международного права на данный момент, так как позволяет физическому лицу подать жалобу в международный орган на свое правительство. Тем не менее, применение указанного положения зависит от заявленного согласия правительства с данной статьей. На настоящий момент такое заявление было сделано меньшинством государств-участников; это означает, что большинство людей не имеют возможности воспользоваться данной процедурой.

В 2002 г. был принят и в 2006 г. вступил в силу Факультативный протокол к Конвенции (Республика Молдова присоединилась к Протоколу 30.03.2006 г.). Цель этого правового акта заключается в создании системы регулярных посещений, осуществляемых независимыми международными и национальными органами, мест, где находятся лишенные свободы лица, с целью предупреждения пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания.

Ст. 2 Факультативного протокола к Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания предусматривает создание экспертного органа – Подкомитета по предупреждению пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания при Комитете против пыток, осуществляющего проверки мест заключения и передачу конфиденциальных отчетов в соответствующие органы, регулирующие предупреждение применения пыток и жестокого обращения. Протокол также предусматривает создание национальных органов, осуществляющих аналогичные проверки мест заключения (В Республике Молдова создание Национального механизма предупреждения пыток предусмотрено поправками в Закон о парламентских адвокатах от 26.07.2007 г.).

Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод (статья 3) также запрещает пытки, бесчеловечное или унижающее достоинство обращение или наказание [4].

Наличие в Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод запрета применения пыток привело к тому, что огромная роль в предотвращении пыток принадлежит не только национальным судам, но и Европейскому суду по правам человека, ос-

новывающему свою деятельность на данной Конвенции.

Например, по делу Корсаков против Республики Молдова, при рассмотрении ссылок на ст. 3 Конвенции, Суд отметил, в частности, интенсивность ударов, применяемых к заявителю, в результате которых он перенес очень серьезные травмы (истец был около 70 дней в больнице), последствия которых оказали влияние на его здоровье в ранние годы (ему было 17 лет на момент этих событий, что делало его уязвимым перед его агрессором). Однако решающим элементом для определения жестокого обращения является применение так называемой фалака (нанесение ударов по ступням), которому был подвергнут заявитель. При таких обстоятельствах Суд постановил, что примененное полицией насилие в отношении заявителя было особенно тяжким, способным причинить сильную боль и жестокие страдания, которые могут рассматриваться как пытки в соответствии со ст. 3 Конвенции.

Николае Бойченко был арестован 20 мая 2005 г. сотрудниками Центра по борьбе с экономическими преступлениями и коррупцией по подозрению в мошенничестве. Бойченко заявляет, что был избит ими, что впоследствии отрицательно сказалось на его состоянии здоровья. По делу Бойченко против Республики Молдова было отмечено нарушение ст. 3 Европейской конвенции о защите прав человека. Подтверждено также было нарушение ст. 5 (пункта 1) – незаконное содержание под стражей. Суд обязал РМ выплатить Николае Бойченко 40 тыс. евро в качестве компенсации морального ущерба и 6.823 евро на судебные издержки. Также Суд распорядился, чтобы РМ обеспечила немедленный и неограниченный доступ врачей и адвокатов к Бойченко и к его медицинской карте.

Таким образом, Европейский суд по правам человека служит надежным механизмом защиты прав и свобод граждан, содействует уменьшению количества пыток в Молдове.

Комитет ООН против пыток в своих наблюдательных заключениях за 2009 г. в отношении Республики Молдова выразил обеспокоенность в связи с серьезными законодательными и логическими ограничениями, препятствовавшими эффективной работе Национального механизма по предупреждению пыток. Вместе с тем, Подкомитет ООН по предупреждению пыток в своем докладе, составленном после визита в Республику Молдова с 1 по 4 октября 2012 г., отметил отсутствие отдельной структуры и четкой бюджетной линии для финансирования Национального механизма в рамках Центра по правам человека.

В Республике Молдова народный адвокат (омбудсмен) и офис народного адвоката (Центр по правам человека в Молдове) осуществляют свою деятельность с апреля 1998 г.- С 1998 до 2014 гг. омбудсмен в Республике Молдова носил название «Парламентский адвокат». Омбудсмен – важный внесудебный механизм защиты прав человека в Молдове, он обеспечивает соблюдение прав и свобод человека органами публичной власти, организациями и предприятиями, независимо от вида собственности и организационно-правовой формы, некоммерческими организациями, а также должностными лицами всех уровней. Омбудсмен способствует защите прав и свобод человека путем предупреждения их нарушения, а также мониторинга и представления докладов о порядке соблюдения прав и основных свобод человека на национальном уровне через совершенствование законодательства в области защиты прав и свобод человека, через международное сотрудничество в этой области, продвижение прав и свобод человека и механизмы их защиты посредством применения процедур, регулируемых законодательством.

Офис омбудсмена имеет представительства в Бэлць, Кахуле, в Варнице и Комрате.

Согласно Закону о парламентских адвокатах № 1349 от 17.10.1997 г. (отмененному изданием Закона о народом адвокате (омбудсмене) № 52 от 03.04.2014 г.), при Центре по правам человека был создан Консультационный совет, призванный «консультировать и помогать в исполнении полномочий парламентских адвокатов в качестве Национального механизма по предупреждению пыток».

В редакции Закона о народном адвокате (омбудсмене) № 52 от 03.04.2014 г., вступившей в силу 09.05.2014 г., формула Национального механизма по предупреждению пыток была

изменена, а полномочия омбудсмена в области предупреждения пыток были переданы коллегиальному органу: Совету по предупреждению пыток, состоящему из физических лиц – представителей гражданского общества.

В Законе о народном адвокате (омбудсмене) предусмотрено создание Совета по предупреждению пыток, состоящего из физических лиц – представителей гражданского общества. Совет создается при офисе народного адвоката, а народный адвокат должен обеспечить осуществление его членами превентивных и мониторинговых визитов в места, где находятся или могут находиться лица, лишенные свободы. В работе Совета ему должно помогать специализированное подразделение при офисе народного адвоката.

Несмотря на то, что данный закон вступил в силу в мае 2014 г., механизм по предупреждению пыток в соответствии с новыми требованиями закона в течение 2015 г. не был создан, а деятельность по предупреждению пыток осуществлялась сотрудниками офиса народного адвоката. Совет по предупреждению пыток в качестве Национального механизма по предупреждению пыток не был создан.

Глава V Закона о народном адвокате называется «Национальный механизм по предупреждению пыток» и гласит, что, в целях защиты лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, при Офисе народного адвоката создается Совет по предупреждению пыток в качестве Национального механизма по предупреждению пыток в соответствии с Факультативным протоколом к Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания.

В целях обеспечения защиты лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания народный адвокат обеспечивает проведение периодических профилактических и контрольных посещений мест, где лица, лишенные свободы, содержатся или могут содержаться по распоряжению государственного органа или по его указанию, либо с его ведома или молчаливого согласия.

Запрещается предписание, применение, разрешение или дозволение применения любого вида наказания, а также ущемление иным способом лица или организации за сообщение любой информации, достоверной или недостоверной, членам Совета и иным лицам, сопровождающим их при осуществлении полномочий по предупреждению пыток.

Народный адвокат является по должности председателем Совета. В состав Совета входят семь членов. Народный адвокат и народный адвокат по защите прав ребенка являются членами Совета по праву. Остальные члены предлагаются гражданским обществом, отбираются на основе конкурса, организованного Офисом народного адвоката, и назначаются на пятилетний срок без права назначения на новый срок.

Члены Совета самостоятельно выбирают места, подлежащие посещению, и лиц, с которыми желают беседовать. Для осуществления профилактических и контрольных посещений не требуется ни предварительного уведомления, ни разрешения какого бы то ни было органа. По результатам каждого посещения составляется доклад, который должен содержать, по обстоятельствам, предложения и рекомендации по улучшению ситуации.

Пытки, содержание под стражей, болезни, преследования, отсутствие медицинской помощи – все это и многое другое испытывают заключенные приднестровского региона. Этого не скрывают и представители данной территории [15].

В отчете Международной федерации за права человека (FIDH) указано несколько уголовных дел, в которых присутствует политическая составляющая. Упоминается дело Илие Казаку, бывшего налогового инспектора, и дело журналиста Эрнеста Варданяна, которые были арестованы представителями Министерства государственной безопасности приднестровской территории (МГБ) в 2010 году и обвинены в государственной измене и шпионаже. Также в отчете отмечено и дело Александра Бежана, ученика молдавского лицея в Тирасполе, который с 2010 стал мишенью служб безопасности. На него тогда завели уголовное дело и обвини-

ли в соучастии в хулиганстве. На тот момент молодой человек был учеником 11 класса.

По свидетельствам опрошенных миссией FIDH, в рамках этих процессов на всех этапах – от процедуры ареста до судебных приговоров – были насильственные действия, угрозы, лишение элементарных прав и жестокое обращение [15].

В отчете об осуществлении Международного Пакта о гражданских и политических правах на территории Молдовы, опубликованного в августе 2016 года неправительственной правозащитной организацией «Promo-LEX», сказано, что «власти Молдовы не осуществляют эффективную защиту жертв нарушений прав человека в приднестровском регионе» и что «за исключением создания территориального отделения омбудсмена в Варнице (зоне безопасности), никаких других важных мер для обеспечения соблюдения прав человека в регионе не было».

По данным «Promo-LEX», применение Национального механизма по предупреждению пыток в Молдове не распространяется на места содержания под стражей в Приднестровье, которые находятся вне каких-либо внешних механизмов контроля, в том числе международных органов.

«В приднестровском регионе пытки не считаются преступлением. Люди, которые жалуются на случаи насилия или пыток, позже подлежат преследованию. Из-за отсутствия элементов защиты местные следственные органы не возбуждают судебные разбирательства, и механизм обжалования заявлений о применении пыток остается неэффективным. Жертвы, взятые под стражу в полиции, обязаны доказать факты, на которые они жаловались. Это в целом отражает отсутствие верховенства закона в приднестровском регионе», – отмечает «Promo-LEX» [15].

В отчете также написано о плохих условиях содержания в тюрьмах: в помещениях холодно, в них отсутствует вентиляция, туалеты, нет достаточного освещения, плохое питание, не хватает воды и отсутствует достаточная медицинская помощь.

В докладе, опубликованном в 2015 году, тогдашний омбудсмен Василий Калько утверждал, что получил жалобы от 92 заключенных, которые жаловались на завышенный срок предварительного ареста, несогласие с оглашенным приговором, неоказание медицинской помощи и плохие условия содержания под стражей. Он выразил обеспокоенность состоянием здоровья заключенных: 59 человек заболели открытой формой туберкулеза, а еще 141 человек заразился ВИЧ-инфекцией. По данным омбудсмена, в 2014 году умерло 12 заключенных (9 из-за болезней и 3 покончили жизнь самоубийством). В то же время, в следственных изоляторах местной милиции нет туалетов и не выдается белье. Лица, находящиеся под стражей, вынуждены сидеть и спать на бетонном полу или же на кроватях, сооружимых из досок.

В 2012 г. 17 заключенных умерли в тюрьмах, из которых четверо умерли насильственной смертью, а 13 умерли от болезни. Но, по неофициальным источникам, уровень смертности в регионе намного выше, учитывая негуманные условия содержания и неэффективность медицинского обслуживания [15].

Большую роль в противодействии пыткам играют неправительственные организации.

Важнейшим механизмом защиты от пыток является построение правового государства. Общеизвестно, что государство как суверенный, демократический, правовой институт призван защитить права и свободы личности и общества [9, с. 5]. Одним из важнейших прав граждан является право на личную неприкосновенность. Статья 5 Всеобщей декларации прав человека гласит, что никто не должен подвергаться пыткам или жестоким, бесчеловечным или унижающим его достоинство обращению и наказанию[1]. Статья 7 Международного пакта о гражданских и политических правах также закрепляет запрет на применение пыток [11].

В современном конституционном праве понятие «правовое государство» выступает как характеристика конституционно-правового статуса государства, предполагающая безусловное подчинение государства определенным принципам [9, с. 9]. Это - народный суверенитет, нерушимость прав и свобод человека со стороны государства, связанность

государства конституционным строем, верховенство Конституции по отношению ко всем другим законам и подзаконным актам, разделение властей и институт ответственности власти как организационная основа правового государства, независимость суда, приоритет норм международного права над нормами национального права и др.

Однако наличие этих признаков еще не значит, что построено правовое государство. Рассматривая черты правового государства, легко заметить, что многие из них характеризуют не столько само государство, сколько общество, в котором оно существует. Это естественно: государство является частью общества и не может развиваться отдельно от него, не может стать «идеальным» при несовершенном социуме. Для того, чтобы такое государство сформировалось, должно измениться и само общество. Это, по нашему мнению, одно из первых условий практического построения правового государства и является важной предпосылкой для уменьшения уровня пыток.

Второе условие – это уменьшение роста социальных противоречий, которое должно быть отражено в принятии хороших, правовых законов, их соблюдение, выражающие интересы и потребности если не всех, то по крайней мере, большинства членов общества. Это возможно только тогда, когда в стране существует стабильная и демократическая политическая система. Необходимо иметь ввиду, что государственный аппарат всегда имеет и свои собственные, «кастовые интересы», отличающиеся, а нередко и противоречащие интересам остального общества. Нельзя поэтому рассчитывать на то, что государство само станет правовым. Общество должно быть настолько сильным и сплоченным, чтобы «обуздать» аппарат, сделать его на деле «слугой общества» [9, с. 10].

Третье условие, по нашему мнению, - это стабильная, высокопроизводительная экономика, которая обеспечила бы материальное благосостояние населения, развитие образования, науки, культуры, осуществление социальных программ, надлежащее материальное и техническое обеспечение государственного аппарата, оптимальную организацию правотворческой и правоохранительной деятельности, решение экологических и других глобальных проблем.

Четвертое условие, по нашему мнению, - это повышение уровня духовной культуры общества, в том числе, нравственной, политической и правовой [7, с. 43-45].

Люди должны осознать ценность человеческой жизни, гражданского мира и согласия, невозможность силовых решений социальных, межнациональных и иных противоречий, реальность в этом плане только нравственных и правовых начал.

Наибольшее и непосредственное воздействие на построение молдавской государственности оказывает повышение правовой культуры и правосознания граждан. Эти категории выступают тем фокусом, в котором воздействие разнообразных экономических, социальных, политических факторов концентрируется в непосредственном поведении людей.

Образовавшийся вследствие крушения старых и отсутствие новых символов веры ценностно-идеологический вакуум под воздействием кризисной или даже катастрофической социально-экономической и политической ситуации привели к резкому падению значимости социальных норм и к криминализации общества, что негативно отразилось на состоянии государственности [9, с. 10-11]. Наличие в нашей культуре ярко выраженного религиозно-идеологического компонента необходимо учитывать в государственном строительстве. Нашему государству и обществу нужны новые ценности, способные оградить личность от нравственного распада и эгоцентризма, интегрировать молдавский народ, мотивировать поддержку политических реформ, уважение к государству и закону [8, с. 4-5].

Только при выполнении данных четырех условий возможно построение в Молдове правового государства, которое будет надежным заслоном для пыток.

Огромную роль в процессе борьбы с пытками играют неправительственные организации.

Так, в декабре 2017 года в Молдове, в рамках Европейского инструмента содействия

демократии и правам человека (IEDDO), Институт демократии (Комрат) в партнёрстве с Национальным институтом женщин Молдовы (Кишинев) и Медиа-Центром Приднестровья (Приднестровский регион) при поддержке Европейского Союза начал реализацию проекта «Все вместе скажем НЕТ пыткам в Молдове: гражданское общество против пыток». Проект предполагает создание 3-х центров юридический и психологической помощи жертвам пыток, проведении серии семинаров среди сотрудников пенитенциарных учреждений, полиции и психиатрических больниц Молдовы для повышения их осведомленности об ответственности за пытки, а также семинаров среди заключенных, пациентов больниц и др. граждан из категорий риска, проведение широкой информационной компании (ТВ и радио передачи, статьи в СМИ Молдовы и др.).

Также проект предполагает создание постоянно действующей Сети неправительственных организаций по борьбе с пытками (не менее 15-20 НПО из Гагаузии, Кишинева и Приднестровского региона). Создание Сети направленно на обмен опытом между НПО, повышение их знаний о методах противодействия пытках, а также для оказания воздействия на власть в целях активизации ее деятельности по борьбе с пытками. После интенсивной программы обучения члены Сети смогут поделиться своим опытом по предотвращению пыток, окажут информационную помощь другим НПО в регионе.

Проект смотрит и в будущее: в его рамках будут проведены интерактивные семинары для студентов юридических факультетов молдавских университетов (будущих полицейских, судей и прокуроров), чтобы повысить их нетерпимость к пыткам.

В рамках проекта Институтом демократии будет внедрена программа суб-грантов для НПО. Программа суб-грантов направлена на поддержку деятельности по борьбе с пытками организаций гражданского общества.

Очевидно, что поддержка Европейским Союзом этого проекта важна и актуальна: впервые в Молдове проводится аналогичный проект. Очевидно, что поддержка Европейским Союзом этого проекта важна и актуальна: впервые в Молдове проводится аналогичный проект. Европейский Союз – это экономическое и политическое объединение 28 европейских государств, которые решили постепенно соединить свои ноу-хау, ресурсы и судьбы. Вместе, в течение 50-тилетнего периода расширения, они создали зону стабильности, демократии и устойчивого развития, сохраняя культурное разнообразие, толерантность и свободу личности.

Отрадно, что Европейский Союз стремится разделять свои достижения и ценности со странами и народами, находящимися за его пределами, поддерживая организации гражданского общества в защите прав граждан.

Выводы. Повышение эффективности международно-правового сотрудничества в сфере борьбы с пытками и жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство обращением или наказанием, безусловно, будет способствовать предотвращению и пресечению такого рода правонарушений. В связи с этим необходимо комплексное исследование действующих в рассматриваемой области международно-правовых норм, их сравнительный анализ для выявления перспективы внесения в них дополнений и изменений, изучение ряда международных договоров в целях внесения в них положений о запрете рассматриваемого правонарушения, а также анализ правоприменительной практики международных контрольных механизмов и судебных органов, к компетенции которых относится рассмотрение вопросов нарушения указанного права, для устранения недостатков в их деятельности и распространения положительного опыта.

Важным механизмом для уменьшения пыток является построение правового государства, при котором существуют многочисленные механизмы общественного контроля над правоохранительными органами. Без построения правового государства граждане страны будут незащищены от произвола полиции, их права не будут соблюдены в полной мере.

Литература

1. Всеобщая декларация прав человека: Принята и провозглашена Генеральной Ассам-

блеей ООН 10 декабря 1948 года. СПб.: Регион-Про, 2004.

2. Гасымов Н.В. Международные принципы сотрудничества государств в борьбе с преступностью // Российский следователь. 2002- № 6.

3. Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания // Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Нью - Йорк, 1992.

4. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms = Convention de sauvegarde des Droits de l'Homme et des Libertes fondamentales / Council of Europe. Strasbourg: Council of Europe, 1993. -62 с.

5. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания // Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия». Ч. II. Права человека. Нью-Йорк, 1992.

6. Конституция РМ. Кишинев, 2015.

7. Костаки Г. Мы не можем утверждать, что уже построено правовое государство // Конституционное правосудие. 2005. №4.

8. Костаки Г. Проблемы и перспективы формирования правового государства в Республике Молдова // Закон и жизнь 2005. № 6.

9. Костаки Г. Роль Конституции в защите прав и свобод личности // Гражданское образование и права человека. Национальная научно-практическая конференция. Кишинев, Pontos, 2008.

10. Костаки Г. Построение правового государства как необходимая предпосылка для успешной борьбы с пытками // Противодействие пыткам / Влах Ирина, Карасени Демьян, Костаки Георге и др. Комрат, Институт демократии, Гагаузское представительство центра по правам человека в РМ, Комратский гос. университет. Комрат: Институт демократии, 2010. С. 19-25.

11. Международный пакт о гражданских и политических правах // Международный билль о правах человека. Нью-Йорк: Организация объединенных Наций, 1988.

12. Моряков Д. Международно-правовое регулирование запрещения и предотвращения пыток и правовая система РФ. Автореферат на соискание степени кандидата юридических наук. Казань, 2008.

13. Пестерева Ю. Уголовно-правовая характеристика истязания. Автореферат на соискание степени кандидата юридических наук. Тюмень, 2008.

14. Чобанян Р. Пытка: уголовно-правовое и криминологическое исследование. Автореферат на соискание степени кандидата юридических наук. Москва, 2007.

15. В Приднестровье продолжаются пытки политических заключенных. https://point.md/ru/novosti/obschestvo/v-pridnestrove-prodolzhaiutsia-pytki-politicheskikh-zakliuchennykh (актуально на 16.08.2017)

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ`Ї

Бандурка Ірина Олександрівна - доктор юридичних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті розглянута система правового захисту дітей від насильства в сім`ї, який мають здійснювати органи державної влади та органи місцевого самоврядування за різними чинними нормативно-правовими актами. Держава на законодавчому рівні має забезпечувати захист дітей від усіх форм фізичного, психічного і матеріального насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження, експлуатації, зловживань, які можуть застосовуватись до дітей з боку інших членів сім`ї.

В Україні діє розгорнута система кримінально-правового, цивільно-правового і адміністративно-правового захисту дітей від насильства в сім`ї, але відсутність чітких підзаконних актів та механізму їх виконання стримує такий захист і приводить до того, що жорстоке поводження з дітьми має поширений характер.

У статті форми запобігання заходів жорстокого поводження з дітьми та захисту дітей від насильства в сім`ї пропонується сформувати в три групи: первинні, вторинні і третинні, наголошується на необхідності посилення взаємодії між державними органами та соціальними службами у сфері захисту прав дітей та доцільності внесення відповідних змін до чинного законодавства з метою удосконалення правового захисту дітей від насильства в сім`ї.

Ключові слова: дитина, насильство, сім`я, допомога, захист, державні органи.

В статье рассмотрена система правовой защиты детей от насилия в семье, которую должны осуществлять органы государственной власти и органы местного самоуправления по разным действующим нормативно-правовым актам. Государство на законодательном уровне должно обеспечивать защиту детей от всех форм физического, психического и материального насилия, оскорбления, небрежного и жестокого обращения, эксплуатации, злоупотреблений, которые могут применяться к детям со стороны других членов семьи.

В Украине действует развернутая система уголовно-правовой, гражданско-правовой и административно-правовой защиты детей от насилия в семье, но отсутствие четких подзаконных актов и механизма их выполнения сдерживает такую защиту и приводит к тому, что жестокое обращение с детьми имеет распространенный характер.

В статье формы предотвращения мероприятий жестокого обращения с детьми и защиты детей от насилия в семье предлагается сформировать в три группы: первичные, вторичные и третичные, отмечается необходимость усиления взаимодействия между государственными органами и социальными службами в сфере защиты прав детей и целесообразности внесения соответствующих изменений в действующее законодательство с целью усовершенствования правовой защиты детей от насилия в семье.

Ключевые слова: ребенок, насилие, семья, помощь, защита, государственные органы.

The article deals with the system of legal protection of children from violence in the family, which should be carried out by state authorities and local self-government bodies according to various current normative-legal acts. The state at the legislative level should ensure the protection of children from all forms of physical, mental and material abuse, insults, negligent and ill-treated, exploited, abusive practices that may be applied to children by other family members.

Ukraine has a deployed system of criminal, civil, and administrative and legal protection of children from domestic violence, but the absence of clear by-laws and the mechanism for their implementation restrains such protection and leads to the widespread nature of the ill-treatment of children.

In the article, the forms of prevention of child abuse and the protection of children from domestic violence are proposed to be grouped into three groups: primary, secondary and tertiary, emphasizing the need to strengthen the interaction between state bodies and social services in the field of children's rights protection and the advisability of making appropriate changes to the current legislation in order to improve the legal protection of children from domestic violence.

Key words: child, violence, family, help, protection, state bodies.

Вступ. Закон України «Про охорону дитинства» відзначає, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності. Охорона дитинства є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом з метою реалізації прав дитини на життя, охорону здоров`я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток.

Вказаний закон є базовим у системі правового захисту дітей від насильства в сім`ї і з метою запобігання фактам насильства в сім`ї на його основі прийнято низку інших нормативно-правових актів.

Завдання і мета статті полягають у тому, щоб провести аналіз правового регулювання захисту дітей від насильства в сім`ї різними суб`єктами влади та у відповідності до чинних нормативно-правових актів.

Стан наукової розробленості забезпечується дослідженнями таких учених-юристів, як Блага А.Б., Левченко К.Б., О.М. Бандурка, О.М. Литвинов, але у зв`язку з прийняттям нових нормативно-правових актів з питань протидії насильству в сім`ї виникає необхідність у додатковому дослідженні проблеми.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 152 Сімейного кодексу України встановлено державний контроль за належним вихованням батьками своєї дитини. Дитина наділена правом звернутись за захистом своїх прав та інтересів в орган опіки і піклування, інші органи державної влади, місцевого самоврядування і громадські організації. Якщо дитина досягла чотирнадцятилітнього віку, вона має можливість особисто звернутися до суду. За порушення прав дитини в українському законодавстві встановлена юридична відповідальність, найбільш сувора за жорстоке поводження з дітьми.

Жорстоке поводження з дітьми – це проблема, яка завжди існувала і, певне, ще досить довго буде існувати у сучасному суспільстві. Фізичне і психічне насильство над дітьми здійснюється в різних формах, і воно досить поширене в сімейних умовах. Насильство можна визначити як дію або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди здоров'ю як фізичному, так і психічному, принижує почуття честі і гідності. Насильницькі дії та жорстоке поводження порушують гарантоване Конституцію України право людини на особисту недоторканість.

Особливо нетерпимим та небезпечним є насильство та жорстоке поводження стосовно дітей, які не здатні себе захистити, або можуть навіть не розуміти, що з ними відбувається.

Женевська декларація 1923 р. була першим міжнародним актом, спрямованим на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання та захист.

Всесвітньо значимим документом щодо захисту прав людини і, зокрема, дітей стала прийнята 10.12.1948 року Генеральною Асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини. У ній вперше зафіксовані основи захисту прав дітей. Декларація прав людини отримала подальший розвиток у пактах прав людини, що гаранту-

вали рівні права всім дітям і забезпечення їх основних соціальних потреб.

Основним міжнародним актом, що регламентує права дитини, є Конвенція ООН про права дитини, що була прийнята у 1989 році та ратифікована 185 країнами світу.

Конвенція ООН про права дитини зобов'язує держави, які ратифікували цей документ, вживати всі необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні, освітні заходи, щодо захисту дитини від усіх форм фізичного, психічного насильства, образи чи зловживання, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка піклується про дитину.

Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини у 1991 році та внесла відповідні зміни до національного законодавства згідно з тими міжнародними стандартами, які зазначені у цьому документі. Право дітей в Україні на захист від усіх форм насильства гарантується статтями 28, 52 Конституції України, відповідно до яких ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Значним кроком України, який визначив проблему забезпечення прав дітей, відповідних умов та механізмів для їхнього гармонійного розвитку загальнонаціональним пріоритетом, став Закон України «Про охорону дитинства» [1], який встановив засади державної політики у сфері дитинства. Відповідно, у статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» передбачено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація в Україні переслідуються законом. Зокрема, покарання за злочини проти дітей передбачено Кримінальним кодексом України: умисне вбивство дітей – статті 115, 116; доведення дітей до самогубства – стаття 120; нанесення тілесних ушкоджень – статті 121–125; побої та мордування – стаття 126; катування – стаття 127; залишення у небезпеці – стаття 135; насильницьке донорство – стаття 144; викрадення дитини – стаття 146; захоплення дітей в заручники – стаття 147; торгівля дітьми та незаконне переміщення за кордон – стаття 149; експлуатація дітей – стаття 150; статеві злочини проти дітей – статті 155, 156; зловживання опікунськими правами – стаття 167 тощо. Правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження такого явища, визначає Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [2], Держава на законодавчому рівні забезпечує захист дітей від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з ними, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, іншої протиправної поведінки.

Але необхідно визнати, що відсутність чітких підзаконних актів та механізму їх виконання щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства призводить до того, що в Україні жорстоке поводження з дітьми має поширений характер.

Право дітей на захист від наведених вище явищ і здійснення відповідної роботи в цьому напрямі гарантується Конституцією України, Законами України «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Кримінальним кодексом України, Сімейним кодексом України та Цивільним кодексом України, Порядком розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу [3]. Загальнодержавною програмою «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року [4] та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно з чинним законодавством служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інші структурні підрозділи обласних, районних, районних у містах державних адміністрацій, на які покладено функції з питань попередження насильства в сім'ї, органи поліції та їх підрозділи ювенальної превенції, установи і заклади освіти та охо-

рони здоров'я здійснюють заходи щодо попередження та подолання усіх видів насильства стосовно дітей, зокрема надають необхідну допомогу дітям-жертвам насильства.

З метою захисту дітей від жорстокого поводження, зокрема, різних видів насильства, торгівлі дітьми, залучення дітей до найгірших форм праці, уповноваженої служби у справах дітей проводять профілактичну роботу серед дітей; розглядають заяви та повідомлення від дітей, громадян, державних органів, установ, організацій про вчинення злочинів щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини або реальну загрозу їх вчинення; уповноважені органи при відповідних обставинах подають клопотання щодо прийняття рішення про негайне відібрання дитини від батьків або осіб, що їх заміняють; на основі акта обстеження умов проживання дитини порушують питання про визнання дитини-жертви або ймовірної жертви такою, що опинилась у складних життєвих обставинах; порушують питання перед територіальним органом поліції про притягнення до відповідальності осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини; представляють у судах інтереси дітей-жертв та дітей-свідків злочинів.

Професійна допомога дітям, які постраждали від різних видів насильства, надається притулками для дітей служб у справах дітей (станом на 01 січня 2018 року функціонувало 79 таких закладів) та центрами соціально-психологічної реабілітації дітей – 67 закладів). У таких центрах надається не лише комплексна соціальна, психологічна, педагогічна, медична, правова та інші види допомоги дітям, але й проводиться психолого-педагогічна корекція та реабілітація з урахуванням індивідуальних потреб дітей, у тому числі й тих, які зазнали різних видів насильства, постраждали від жорстокого поводження.

Як було рекомендовано Всеукраїнською міжвідомчою координаційно-методичною радою з правової освіти населення, доцільно реорганізувати притулки у центри соціально-психологічної реабілітації, оскільки останні мають більші ресурси для надання комплексної допомоги дітям, реінтеграції їх у сім'ю [5].

Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству» [6], в регіонах реалізовувались заходи з питань попередження насильства в сім'ї, головною метою яких є привернення уваги всіх верств населення до проблем насильства в сім'ї, формування гендерної культури населення щодо запобігання насильству в усіх його проявах, інформування про органи та установи, до яких можна звертатися у випадку насильства, проведення роботи з жертвами насильства в сім'ї та особами, які вчиняють насильство в сім'ї.

Форми запобіжних заходів проти жорстокого поводження з дітьми та захисту дітей від насильства в сім'ї можна сформувати в три групи: первинні, вторинні і третинні.

Первинні засоби запобігання насильства над дітьми – дії, спрямовані на інформування громадськості щодо наслідків жорстокого поводження з дітьми та зміну поведінки стосовно виховання дітей. Прикладами таких дій є інформаційні кампанії щодо підвищення громадської свідомості, які проводяться як державними, так і недержавними організаціями. Зазвичай, первинні засоби запобігання насильства включають у себе наступну діяльність: відвідування працівниками соціальної служби та служби охорони здоров'я сім'ї; проведення навчальних програм з усвідомленого батьківства та розвитку дитини; функціонування телефонних ліній допомоги; консультування у громадських центрах тощо.

Спеціалісти соціальної сфери (соціальні працівники, соціальні педагоги, представники громадських організацій тощо) виконують важливу роль в організації первинних профілактичних заходів щодо жорстокого поводження з дітьми, особливо у проведенні навчання для батьків. Тема усвідомленого батьківства піднімається багатьма громадськими організаціями, проводяться тренінги/семінари для батьків щодо основ батьківської компетентності, особливості розвитку дитини ран-

нього віку, реалізації прав дитини в сім'ї, виховання дітей на основі здорового глузду.

Вторинними засобами запобігання насильству є спеціалізовані послуги сім'ям, які потребують додаткової допомоги, шляхом визначення «факторів ризику» поганого ставлення до дитини. Для соціального працівника у даному випадку необхідно пам'ятати, що не всі сім'ї, які мають «фактори ризику», матимуть і випадки поганого ставлення. Підхід відбору – це тільки засіб, що дозволяє забезпечити підтримку тим родинам, які мають додаткові потреби. Таким чином, хоч цей підхід може розглядатися як суперечливий, після відбору відбувається позитивне та корисне втручання. Різноманітні дослідження встановили численні «фактори ризику». Жорстокість у сім'ї (зазвичай насилля чоловіка чи дружини) – найбільш передбачуваний «фактор ризику», який призводить до насильства над дитиною у майбутньому. При проведенні відбору сім'ї для втручання необхідно враховувати наступні фактори:

– батьківське сприйняття дитини;

– батьківську позицію дитини; індикатори формування прив'язаності;

– якість батьківства.

Третинні засоби запобігання насильства – це надання послуг дітям та сім'ям, з якими вже трапились випадки насильства чи нехтування. Відповідне (реакційне) стеження та виявлення випадків насильства чи нехтування дітьми призводить до втручання у сім'ю, з метою припинення поганого ставлення та попередження його в майбутньому. Цей вид діяльності є необхідним навіть за наявністю проактивних первинних та вторинних запобіжних заходів.- В Україні з дітьми, які потерпіли від жорстокого поводження, насильства, працюють вже згадані вище центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які створюють притулки для жінок з дітьми, що постраждали від насильства. Будь-яке залучення працівників соціальної сфери до захисту дитини від жорстокого поводження повинно розглядатися в контексті мультидисциплінарного підходу. Всі запобіжні заходи мають проводитися в рамках Конвенції ООН про права дитини та чинного законодавства України.

Держава має здійснювати захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють, надання дитині та особам, які піклуються про неї, необхідної допомоги у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною. Передача інформації про такі випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства покладається на:

– органи опіки і піклування;

– служби у справах неповнолітніх;

– центри соціальних служб для молоді.

Механізм взаємодії служб у справах неповнолітніх, органів поліції, органів і закладів освіти, охорони здоров'я, у справах сім'ї та молоді у попередженні жорстокого поводження та насильства по відношенню до дитини, наданні невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від насильства, визначено спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.2004 р. № 5/34/2/11 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення».

У цьому Порядку поняття «жорстоке поводження з дитиною» означає будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї або поза нею. Координатором заходів щодо захисту дітей від жорстокого поводження з ними або реальної загрози його вчинення є служба у справах неповнолітніх. У разі виявлення фактів жорстокого поводження або насильства стосовно дитини про такі випадки необхідно негайно інформувати територіальний підрозділ служби у справах неповнолітніх за місцем проживання дитини.

У разі усного звернення або телефонного повідомлення працівником органу поліції складається протокол про звернення чи повідомлення. Інформація про жорстоке поводження щодо дитини заноситься до Єдиного реєстру досудових розслідувань для подальшого кримінального провадження. Усі звер-

нення та інформації з приводу жорстокого поводження з дітьми, у яких вбачаються ознаки злочинних діянь або загроза їх учинення, обов'язково реєструються для негайного реагування в черговій частині органу внутрішніх справ. Інші заяви та скарги, які надходять поштою, реєструються в канцелярії органу внутрішніх справ і, якщо вони потребують додаткової перевірки, розглядаються в терміни, визначені законодавством.

Після перевірки викладених у зверненні фактів керівник органу поліції приймає рішення про притягнення винних осіб до відповідальності. Якщо питання, порушені в заяві дитини, не належить до компетенції органів поліції, працівники ювенальної превенції переадресовують їх за належністю і повідомляють про це відповідну службу у справах неповнолітніх та автора звернення (повідомлення).

Працівники ювенальної превенції тісно співпрацюють із службами у справах неповнолітніх, центрами соціальних служб для молоді, органами прокуратури, освіти, навчальними закладами, закладами охорони здоров'я відповідно до законодавства. У разі потреби термінового вилучення дитини із сім'ї, де батьки чи особи, що їх замінюють, жорстоко поводяться з нею, працівники ювенальної превенції спільно зі службами у справах неповнолітніх вирішують питання щодо подальшого влаштування дитини.

За всіма фактами жорстокого поводження з дітьми та результатами розгляду працівники ювенальної превенції зобов'язані інформувати:

– заявника;

– службу у справах неповнолітніх;

– батьків дитини або осіб, які їх замінюють (за згодою дитини);

– у разі необхідності, органи прокуратури та суд.

Вищезгаданим Порядком передбачено, що органи та заклади охорони здоров'я: цілодобово здійснюють приймання дітей, які зазнали жорстокого поводження, та надають їм потрібну медичну допомогу; при обстеженні дитини медичні працівники звертають увагу на ушкодження, що могли виникнути внаслідок жорстокого поводження з дитиною, та повідомляють про це дільничного педіатра, орган поліції та відповідну службу у справах неповнолітніх; у разі виявлення або надходження звернень чи повідомлень з приводу жорстокого поводження проводять медико-соціальну реабілітацію дітей, які потерпіли внаслідок жорстокого поводження.

Управління (відділи) у справах сім'ї, дітей та молоді:

- здійснюють приймання та розгляд звернень і повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми;
- терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах неповнолітніх, органів поліції про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення;
- направляють дітей, які зазнали жорстокого поводження, та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для надання допомоги (кризові центри соціально-психологічної допомоги, притулки, центри медико-соціальної реабілітації, прийомні сім'ї;
- проводять профілактичну, роз'яснювальну роботу серед громадськості щодо попередження жорстокого поводження з дітьми.

На центри соціальних служб для молоді покладено обов'язок приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини та термінової (протягом однієї доби) передачі таких повідомлень у письмовій формі до служби у справах неповнолітніх, органів поліції про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення. Центри соціальної служби у разі необхідності надають первинну (під час звернення) соціально-психологічну допомогу дітям, які постраждали від жорстокого поводження, надають правові, психологічні, соціально-медичні та соціально-психологічні послуги з метою збереження соціального статусу та повноцінної життєдіяльності, адаптування у суспільстві дітей, які постраждали від жорстокого поводження.

Діти, які постраждали від жорстокого поводження, а також діти із сімей, перебування в яких загрожує їх здоров'ю чи життю, мають

можливість цілодобово звернутися до притулку для неповнолітніх або центру соціально – психологічної реабілітації неповнолітніх. Підставою для прийняття дитини є звернення дитини (усне або письмове) до адміністрації закладу за допомогою, яке обов'язково реєструється та невідкладно розглядається керівництвом закладу. Всеукраїнська дитяча лінія (8-800-500-21-80) та система телефонів довіри: безкоштовно, конфіденційно та анонімно надає консультації і психологічну допомогу дитині, яка постраждала внаслідок жорстокого поводження з нею; надає дитині інформацію про роботу служб у справах неповнолітніх, відділів у справах сім'ї та молоді, соціальних служб для молоді, органів опіки і піклування, освіти і науки, охорони здоров'я, органів поліції; інформує відповідну службу у справах неповнолітніх про факт жорстокого поводження (у разі, якщо така дитина погодилася повідомити свою адресу проживання) з метою оперативного втручання та надання допомоги.

Польський психолог Єжі Меллібруда [7] розглядав наступні ознаки насильства, зокрема:

- насильство завжди здійснюється за попереднього наміру;
- насильство завжди набуває характеру конфлікту;
- суть насильства полягає у порушенні прав і свобод конкретної людини;
- насильство є таким порушенням прав і свобод людини, що унеможливлює її самозахист;
- насильство в умовах відсутності самозахисту призводить до реальної шкоди, тобто фізичної та психічної травми.

На сьогодні проблемами дотримання прав дітей опікуються вісім державних органів та три соціальні служби, але навіть в абсолютно безпрецедентних випадках, крім безпосереднього кривдника, винних немає, як немає і відповідальності для тих, хто повинен був своїми діями убезпечити життя і здоров'я дітей.

Призначення Спеціального представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань захисту прав дитини, рівноправ'я та не дискримінації було позитивним кроком, але суттєво на ситуацію в державі не вплинуло. У січні 2011 року Україна представила об'єднану доповідь про виконання на національному рівні Конвенції ООН про права дитини. У лютому того ж року Комітет з прав дитини ООН надіслав свої Заключні рекомендації, які мають бути враховані при формуванні та реалізації державної політики захисту прав дитини. Пунктом 41 цих рекомендацій актуальним визнано посилення незалежного моніторингу становища дітей, позбавлених волі, у тому числі – за допомогою «мобільних груп» чи інших механізмів, допоки Україна офіційно не створить національний превентивний механізм відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження та покарання. Вжиття цих заходів охопить лише незначну за кількістю категорію дітей, адже практично у всіх регіонах діяльність мобільних груп припинена, а з боку керівництва МВС України ніяких рішень щодо поновлення їх роботи не було прийнято.

Протидія насильству над дітьми потребує вдосконалення і національного законодавства та практики його застосування правоохоронними органами і судами.

Л. Гема вважає, що державні пріоритети захисту життя і здоров'я дітей від будь-якого насильства і недбалості слід більш чіткіше виписати у нормативних актах [8].

Доцільно було б визначити скоєння дій, передбачених частиною 1 ст.173-2 КУпАП, відносно дітей або в їх присутності окремою частиною статті. Потребує спрощення порядок вжиття спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї, якщо воно скоєно відносно дітей чи в їх присутності, запровадивши винесення захисного припису після першого вчинення такого випадку.

Досить часто за умови відсутності свідків, що підтверджують факт скоєння насильства, кривдники або взагалі уникають відповідальності, або ж правоохоронці складають протоколи за ознаками дій, передбачених ст.184 КУпАП, що більш охоче визнається і самими кривдниками, бо санкції цієї статті значно м'якші.

У цьому ж аспекті доцільно було б ввести у практику застосування правоохоронцями та

судами в якості доказів насильства, отримані за допомогою спеціаліста (дитячого психолога чи педагога) пояснення від дітей. Також слід оцінювати протоколи огляду місця події, складені в найближчий час після скоєння насильства, якщо їх зміст дає підстави вважати факт насильства наявним.

Необхідне суттєве звуження негативної практики широкого застосування судами в якості міри покарання за насильство в сім'ї накладення адміністративного штрафу (за 2016 рік – 80 %). Така міра покарання не є індивідуальною для кривдника, а лягає тягарем на всю родину в цілому, а тому відлякує жертву звертатися до правоохоронних органів за допомогою.

Суттєвим зниженням рівня латентності насильства і невиконання батьківських обов'язків може стати запровадження альтернативного (адмінарешту, виправним роботам та адмінштрафу) виду покарання, щось на зразок примусового проходження спрощеної корекційної програми соціально–виховного напрямку. Тобто призначення судами певного терміну часу перебування початківців-кривдників (можливо разом з дітьми) під наглядом спеціалістів (психологів, соціальних педагогів). На сьогодні в регіонах функціонує 62 кризові центри, потенціал котрих повною мірою і належним чином не використовується. Саме їх спеціалісти і могли б забезпечити виконання такого судового покарання: оцінити рівень складності відносин, надати певні консультації і поради для набуття досвіду, зорієнтувати у напрямках врегулювання відносин та зняти сегменти агресивності. Запровадження такого покарання посилить довіру у батьків та рідних і сприятиме збільшенню кількості звернень за фактами насильства, принаймні буде отримана більш об'єктивна картина реальних масштабів цього явища у державі. На жаль, і до теперішнього часу законодавчо визначене ще у 2008 році проходження корекційних програм з особами, що вчинили насильство в сім'ї, так і не запроваджене в регіонах.

Виходячи з важливості удосконалення системи захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї, суб'єктам такого захисту необхідно:

- сприяти ефективній взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органів поліції, органів та закладів освіти, охорони здоров'я у попередженні жорстокого поводження з дітьми, фізичного, сексуального, психологічного, соціального насильства, наданні невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від жорстокого поводження;
- активізувати висвітлення у засобах масової інформації питань правового захисту дітей та неповнолітніх, а також профілактики та запобігання будь-яким негативним явищам, злочинності в дитячому та молодіжному середовищі;
- вдосконалити чинне законодавство щодо попередження та подолання різних видів насильства стосовно дітей, зокрема шляхом внесення змін до Порядку ведення службами у справах дітей обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах [9], і спільно з Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством освіти і науки, Міністерством у справах молоді та спорту України, Міністерством охорони здоров'я України внести зміни до «Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення»;
- забезпечити дієвий контроль за організацією роботи служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо попередження насильства в сім'ї, захисту дітей від жорстокого поводження.

Міністерству освіти і науки України спільно з Міністерством соціальної політики України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством юстиції України:

- розробити серію пам'яток, буклетів для дітей та неповнолітніх щодо їх прав та обов'язків, механізмів захисту порушених прав та забезпечити розповсюдження у навчальних закладах;
- здійснювати правороз'яснювальну роботу для неповнолітніх у навчальних закладах, а також у школах-інтернатах, у притулках для дітей, у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, в установах виконання покарань.

- провести аналіз здійснення правового батьківського всеобучу, зокрема з питань насильства в сім'ї, контролю за відвідуванням занять школярами, заходів впливу на батьків за невідвідання дітьми навчальних закладів;
- вдосконалювати правовиховну роботу зі школярами щодо їх захисту від проявів дискримінації, будь-яких форм насильства та вживати необхідних заходів щодо вчасного попередження та недопущення насильства над дітьми в закладах освіти.
- підтримувати шкільне самоврядування, створення учнівських рад, роботу дитячих омбудсменів, молодіжні та дитячі, громадські організації;
- організовувати ознайомлення учнів загальноосвітніх, професійно–технічних навчальних закладів з нормативно-правовими актами з питань соціального та правового захисту дітей шляхом проведення лекцій, бесід, консультацій з метою роз'яснення їх основних прав, свобод та обов'язків, а також відповідальності неповнолітніх за вчинення кримінальних та інших правопорушень;
- спільно з відповідними підрозділами місцевих державних адміністрацій організувати проведення нарад, семінарів, консультацій для заступників директорів шкіл з виховної роботи з питань роз'яснення чинного законодавства стосовно захисту прав дитини, зокрема Конвенції ООН про права дитини, Законів України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про загальну середню освіту» та відповідальності за їх порушення.

Висновок. Насильство над дітьми і зневага їхніми інтересами можуть мати різні види і форми, їхнім наслідком завжди є серйозний збиток для розвитку і соціалізації дитини, нерідко є загрозою життя дитини чи навіть причиною смерті. Тому державні спеціально уповноважені органи по протидії насильству, громадські організації, члени сімей повинні використовувати всю систему захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї.

Література

1. Закон України «Про охорону дитинства» // ВВР України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
2. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» : від 15.11.2001 р., № 2789–III.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім`ї або його реальну загрозу» : від 26.04.2003 р., № 616.
4. Закон України Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про право дитини» на період до 2016 року» : від 05.03.2009 р., № 1065–VI.
5. Рекомендації «Забезпечення функціонування системи захисту дітей від жорстокого поводження, попередження насильства в сім'ї» : від 01.02.2013 р.
6. План заходів з проведення Національної компанії «Стоп насильству» / затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України : від 01.12.2010 р., № 2154.
7. Мелибруда Е. Я – ты – мы: Психологические возможности улучшения общения / Мелибруда Ежи. – М. : Прогресс, 1986г.
8. Гема Л. Насильство над дітьми – реалії першого кварталу 2011 року., збірник інформаційних матеріалів та нормативно-правових актів з питань попередження насильства в сім`ї, зокрема, над дітьми / Леонід Гема. – К. : Вид. дім «Калита», 2005.
9. Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах / затв. наказом Міністерства України у справах сім`ї, молоді та спорту : від 29.07.2009 р., № 2669.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

***Канцір Володимир Степанович** - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», професор*

***Крижановський Анатолій Станіславович** - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка»*

УДК 343.352 (477)

A avut loc o revizuire istorică și juridică a dreptului penal intern în domeniul studierii infracțiunilor, care constau în acceptarea unei propuneri, promisiuni sau obținerea unui profit necuvenit. Aceasta oferă temeiuri pentru o înțelegere deplină a tendințelor și a vectorilor dezvoltării logice a acestei instituții în diferite etape ale dezvoltării atât a statului în ansamblul său, cât și a activității legale, în special. Principalele etape ale dezvoltării legislației naționale privind aspectele istorice și valoarea acestora sunt determinate pentru a înțelege necesitatea revizuirii anumitor dispoziții ale legislației penale, în special pentru prevenirea și combaterea corupției și corelarea acesteia cu standardele internaționale.

Cuvinte cheie: acceptarea unei propuneri, acceptarea unei promisiuni, primirea de beneficii nejustificate, răspunderea penală, serviciile publice, infracțiunile de corupție.

Проведён историко-правовой обзор отечественного уголовного права в плоскости изучения преступлений, которые заключаются в принятии предложения, обещании или получении неправомерной выгоды. Это дает основания для полного понимания тенденций и векторов логического развития этого института на разных этапах становления как государства в целом, так и законотворческой деятельности, в частности. Определены основные этапы развития национального законодательства в отношении как исторических аспектов, так и их ценности для осознания необходимости в пересмотре некоторых положений уголовного законодательства, в частности, по предотвращению и противодействию коррупции, корреляции его к международным стандартам.

Ключевые слова: принятие предложения, принятие обещания, получения неправомерной выгоды, уголовная ответственность, публичные услуги, коррупционные преступления.

Historical and legal review of domestic criminal law was carried out in the area of study of crimes, which consist of accepting a proposal, a promise or obtaining unlawful benefits. This gives grounds for a full understanding of the trends and vectors of the logical development of this institute at different stages of the formation of both the state as a whole and legislative activity, in particular. The main stages of development of the national legislation concerning both historical aspects in general and their values are determined for the awareness of the necessity of revision of certain provisions of the criminal law, in particular, regarding the prevention and counteraction of corruption, its correlation with international standards.

Key words: acceptance of a proposal, acceptance of a promise, obtaining undue benefits, criminal liability, public services, corruption crimes.

Постановка проблеми. Огляд історії вітчизняного кримінального права у площині вивчення злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди, дає підстави для повного розуміння тенденцій та векторів логічного розвитку цього інституту на різних етапах становлення як держави в цілому, так і законотворчої діяльності, зокрема. Історичні аспекти є генеруючою складовою усвідомлення необхідності у перегляді певних положень кримінального законодавства, зокрема, щодо запобігання та протидії корупції, кореляції його до міжнародних стандартів.

Аналіз досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди стали предметом кримінологічних та криміналістичних досліджень, зокрема, це такі автори, як проф. Д. І. Биковський, О. В. Грибовський, Л. М. Казанська, І. Є. Мезенцева, А. В. Настенко, О. М. Обушенко, Н. Р. Палій, А. А. Приходько, А. В. Холостенко та інші.

Водночас, дослідження питань кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди не знайшло свого детального, достатнього розроблення у кримінально-правовій літературі. Це, зокрема, пов'язано з тим, що, як правило, дане питання науковці розглядали лише дотично, у рамках кримінально-правової характеристики окремих складів злочинів або їх ознак.

Так, поняття та систему корупційних злочинів вивчали проф. М. І. Карпенко, В. Є. Скулиш, В. І. Тютюгін, А. І. Шило, Н. М. Ярмиш. Неправомірну вигоду як предмет складу злочину аналізували проф. О. П. Бабіков, Ю. В. Городецький, Г. С. Крайник, Р. Л. Максимович, П.Л.Фріс, а її співвідношення із поняттям «хабар» – О. М. Грудзур, О. О. Кашкаров. Питання кримінально-правової характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою розглядали проф. В. В. Калитаєв, В. Я. Ризак, Н. Р. Палій, Р. П. Томма, О. В. Узунова, зокрема, службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми – проф. О. О. Дудоров, Я. В. Ризак. Питання притягнення до кримінальної відповідальності за підкуп особи, яка надає публічні послуги, висвітлювали проф. О. В. Шемякін та В. П. Кушпіт. Кримінально-правову характеристику підкупу працівника підприємства, установи чи організації досліджували проф. В. В. Березнер, Ю. А. Комісарчук, С. В. Якимова.

Незважаючи на значну увагу до питань кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, можна констатувати, що спеціальні кримінально-правові розробки практично відсутні. Щоправда, на дисертаційному рівні досліджувались питання кримінальної відповідальності за зловживання впливом (Н. О. Кочерова); одержання незаконної винагороди працівником підприємства, установи чи організації (О. О. Кашкаров). Не можна оминути увагою дослідження проф. О. В. Шемякіна, в якому автор розглянув особливості протидії і запобігання корупційним злочинам у сфері професійної та службової діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Варто також навести працю проф. Д. О. Шумейка, в якій загалом проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Окрім того, на неправомірній вигоді, як предметі складу злочину, закцентовано у роботі проф. Ю. І. Шиндель, у якій автор розкрила особливості кримінально-правової характеристики зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги.

Однак, дослідження зазначених авторів зводилися до фрагментарного аналізу питань обраної тематики або до коментування окремих положень КК України.

Метою дослідження є спроба окреслити основні проблематики, які існують у кримінально-правовій площині щодо кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, а саме - їх історико-правовий реверс. Беззаперечно, що окремі питання є загальновизнані, загальновідомі, інші, навпаки, надалі виступають предметом дискурсу, залишаються висвітленими фрагментарно.

Виклад основного матеріалу. Питання кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди належить до тих, які постають не тільки перед правозастосовними органами, але й перед науковцями. З цього приводу проф. П. В. Жовтан слушно зазначає, що таке явище порушує права та інтереси людини та стало однією з основних перешкод ефективному розвитку сучасного українського суспільства та держави. Відповідно, небезпека одержання неправомірної вигоди полягає у викривленні державним апаратом соціально-економічної політики держави, що відтак призводить до неможливості реалізовувати певну діяльність чесним громадянам та сприяє масовому залученню до неї представників злочинності- [1, с. 88].

Попри наведений огляд, низка питань є взагалі невивченою. Поза увагою науковців залишився комплексний аналіз складів злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. Не досліджено караність відповідних злочинів та не визначено, на скільки обґрунтовано визначені межі покарань. Практика не отримала від кримінально-правової науки відповідних рекомендацій щодо вирішення питань кримінально-правової кваліфікації злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Окрім того, не проводилось розмежування аналізованих посягань від суміжних складів злочинів або злочинів, передбачених конкуруючими нормами [2, с. 38-39].

Отже, короткий огляд кримінально-правової літератури щодо злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди, засвідчив, що більшість окреслених питань є дискусійними або невирішеними та потребують подальшого ретельного аналізу.

Розглянемо історичні аспекти встановлення відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Очевидно, що будь-яку правову проблему неможливо вирішити без належного вивчення її генезису. Історії права надає науковцям безцінну інформацію, яку необхідно вміти акумулювати й використати.

Порівняльно-правовий метод дає змогу простежити становлення первинних векторів кримінальної доктрини у певний період розвитку держави, узагальнити досвід криміналізації або, навпаки, декриміналізації діянь, виявити передумови введення (скасування) покарань за вчинення відповідних правопорушень. Саме так можна відстежити появу перших кримінально-правових норм, які регламентують відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, проаналізувати неузгодженості, які колись існували, а також перейняти відповідний позитивний правовий досвід.

У рамках історії вітчизняного кримінального права, зокрема, щодо злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди, доречно закцентувати на пам'ятках права, до яких належать Руська Правда, Литовські Статути (1529, 1566, 1588 р.р.), Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.; на пам'ятках російського права – Судебники 1497 р., 1550 р., Соборне Уложення 1649 р., Артикул Воєнний 1715 р., Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р., Кримінальне Уложення 1903 р., а також на КК УРСР.

Своєрідним еталоном давньоруського права є кодифікований збірник «Руська Правда», який ділився на три редакції: «Коротка редакція» (найдавніша редакція, у тексті якої закріплено фрагменти давньоруського права, які належать ще до VIII–IX ст.), «Розширена редакція» (відображає Статут Володимира Мономаха) та «Скорочена редакція» (розглядається як переробка одного зі списків «Розширеної редакції» і датується кінцем XII ст.). Варто зазначити, що у цій пам'ятці права не встановлювалась кримінальна відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Окрім того, не фігурувало саме поняття «неправомірна вигода». Водночас у п. 14 Короткої редакції Руської Правди зазначено таке положення: «Якщо хто буде стягувати з іншого гроші, а той стане відмовлятися, то йти йому на суд 12 осіб». Однак у цьому пункті не вказано про те, що кошти стягувалися для власної наживи особи, оскільки не становили винятку випадки, коли

гроші стягувались для покриття певних витрат, які потрібно відшкодувати.

У цій пам'ятці права були також передбачені положення, які містили правила надання грошової допомоги «кормління», яка сплачувалась населенням відповідної території за виконання вірниками та їх намісниками своїх службових обов'язків. Зокрема, у коментарі до ст. 7 Розширеної редакції Руської Правди зазначалося: разом зі судовими зборами княжа влада узурпує стародавні судові права вільних общинників і вводить княжий суд. Вірник і супроводжуючий його намісник творить у громаді суд і розправу і стягує на користь князя віри і продажу (у справах, не пов'язаних з убивством), отримуючи частину грошей і у свою користь. Окрім того, громада зобов'язана, згідно із законом, утримувати вірника і намісника, годувати їх і їхніх коней. Із наведеного очевидно, що отримання вказаними особами частини грошей від населення на свою користь не суперечило законові та вважалося соціально прийнятним явищем. До XVIII ст. чиновники взагалі не мали «фіксованого» заробітку і жили лише за кошти, які отримували як «приношення» і дарунки від громадян; до того ж, розмір цих «поборів» жодним чином не обмежувався. Водночас позитивне вирішення спірних питань службовцями на користь «дарувальника» не було підставою для притягнення осіб до відповідальності [3].

У 1497 та 1550 роках створено Судебники великого князя Казимира, які значної мірою запозичили норми «Руської Правди». У цих пам'ятках права була передбачена заборона одержання так званих «посулів», які у Судебнику 1550 р., трактувались як винагорода чи хабар. Зокрема, у Судебнику 1497 р. були передбачені такі положення: «посулів бояром і окольнічим і дяком внаслідок здійснення правосуддя не мати нікому» (п. 1). «А недільщиком на суді на боярина, і на окольнічих, і на дяків посула не просити і не мати, а самим відпоруки посулів не мати» (п. 33).

У Судебнику 1550 р., також спостерігаємо норми про заборону отримувати винагороду чи хабар. Зокрема, у п. 3 зазначається: «хто посул візьме і звинуватить не по суду…». Відтак поняття «не по суду» трактується як «вчинення дій за хабар, всупереч достовірним результатам слідства і суду». Однак у цих документах була відсутня система покарань за вчинення таких дій. Виняток становив п. 4 Судебника 1550 р., у якому передбачалось тюремне ув'язнення дяка за те, що він взяв посул і «справу записав не по суду» [4, с. 54, 78]. Таким чином, у Судебниках 1497 та 1550 р.р. була визначена заборона одержання посулів лише у сфері судочинства.

Судебники Казимира не були всебічною кодифікацією права, а тому їх змінили Литовські Статути 1529, 1566 та 1588 р.р. Питання одержання неправомірної вигоди відповідало загальній тенденції внутрішньої політики Великого князівства Литовського як держави, сутність якої полягала в забороні одержання неправомірної винагороди за вирішення справи по дружбі. Разом з тим у документі не використовувалися терміни «хабар» чи «неправомірна вигода». Зокрема, в артикулі 39 Розділу 3 Литовського Статуту 1566 р. містився припис про те, що «кожному стану всим заривно однакую справедливость чинить без от волоки, а от прав немаем ничого брати» [5, с. 81].

У 80-х рр. XVII ст. територією Гетьманщини, із ліквідацією її політичної та правової автономії, починає поступово поширюватися російське імперське законодавство, основним джерелом якого було Соборне Уложення царя Олексія Михайловича 1649 р., яке вважалося універсальним кодексом законів феодального права, що не мало аналогів у попередній законотворчій роботі та сприяло подальшому зміцненню самодержавного ладу. Цей документ регламентував кримінальну відповідальність за одержання неправомірної винагороди. Деякі дослідники критично оцінювали цю пам'ятку права, оскільки, на їх думку, вона не розширила, а навпаки, звузила сферу правового регулювання аналізованого посягання. Однак, така позиція постає сумнівною, оскільки Соборне Уложення 1649 року розширило коло суб'єктів, які підлягають кримінальній відповідальності за одержання неправомірної вигоди (боярин, воєвода, окольничий, дяк, суддя, думна людина і будь-яка наказна людина). Зокрема, у ст.ст. 5 та 6 Глави Х містилось таке положення: «як буде боярин чи околнічий чи

думна людина позивача або відповідача по посулам або по дружбі чи по недружбі несправедливо звинувачувати, а винного відпустить…, то за таку вину у них забрати честь. Воєводам і дякам і всяким приказним людям за такі ж неправди чинити той же указ».

Наступний період розвитку законодавства стосовно встановлення відповідальності за одержання неправомірної вигоди пов'язаний із іменем Петра І, під час правління якого задля запобігання корупційним злочинам уведено в дію низку указів, які мали радикальний та принциповий характер щодо заборони отримувати чиновникам будь-яку незаконну винагороду за свою працю, крім жалування, запроваджували смертну кару за вчинення вказаних дій. Зокрема, в Указі від 24 грудня 1714 р. було передбачене таке положення: «забороняється всім чинам, які при справах поставлені, вимагати жодні посули, і з народу брати торгами, підрядами та іншими вигадками». Отже, якщо в попередні періоди злочини, які полягали в одержанні неправомірної вигоди (так звані «посули»), розглядалися як порушення службового обов'язку у сфері судочинства, то за законодавством Петра І їх виокремлюють як загальні склади злочинів.

У 1715 році був підготовлений Артикул Воєнний, однак у цьому документі жодної згадки про встановлення відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди не було. Найвідомішою з-поміж кодифікацій українського права першої половини XIX ст. було створення пам'ятки права «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, яка вважається проектом першого відомого в історії Кодексу українського права [6, с. 7]. Однак, у цьому нормативно-правовому акті також не було передбачено норм, які б регламентували кримінальну відповідальність за вчення вказаних злочинних дій.

Наприкінці першої половини XIX ст. прийнято новий кримінальний закон – «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 року, який був затверджений російським імператором Миколою І. На відміну від інших пам'яток права, вирізнялось багатостатейністю та казуїстичністю. У цьому документі, зокрема, вперше регламентовано відповідальність чиновника або іншої особи за вчинення дій, які полягають у прийнятті обіцянки, одержанні (за попередньою згодою та без попередньої згоди) або вимаганні хабара, подарунка, винагороди, грошей, речей. Окремо були передбачені склади одержання неправомірної вигоди особисто чиновником або через посередника (Розділі V «Про злочини і проступки по службі державній і суспільній» Глави VI «Мздоімство і лихоімство» (ст. 401–413)). Відповідно, поняття «мздоімство» трактувалось як отримання чиновником чи іншою особою неправомірної вигоди за вчинення законних дій, натомість «лихоімство» полягало в одержанні неправомірної вигоди за вчинення дій незаконного характеру. Із наведеного очевидно, що законодавець того часу диференціював відповідальність за одержання неправомірної вигоди особою, залежно від того, чи суперечить закону дія, яка нею вчиняється в інтересах особи, яка надає неправомірну вигоду, чи ця дія вчиняється згідно з законом.

Так, у ст. 401 «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 року зазначено: якщо чиновник або інша особа, яка перебуває на державній чи суспільній службі, за вчинення дії, яка входить до обов'язків його служби, прийме, хоча і без будь-якого порушення своїх обов'язків, подарунок, який полягає у грошах, речах або в будь-чому іншому, або прийме подарунок без попередньої на те згоди та не поверне його негайно або не пізніше, як через три дні з моменту одержання, то в такому випадку він підлягає грошовому стягненню у розмірі, вдвічі більшому від ціни подарунка, та звільненню з посади. Такому ж покаранню підлягає і та особа, яка приймає вказані подарунки через інших осіб, або дозволить від свого імені приймати подарунки дружиною, дітьми чи іншими родичами.

Натомість у ст. 402 «Уложення про покарання кримінальні та виправні» передбачена відповідальність за прийняття в дар грошей, речей або будь-чого іншого та «вчинення або допущення чого-небудь протиправного, що суперечить обов'язкам служби». За вчинення вказаних дій законом було встановлено покарання у вигляді позбавлення всіх особистих,

зокрема і присвоєних, прав, а також заслання до Томської або Тобольської губернії на термін від одного до трьох років та побиття різками. Відтак, з одного боку, встановлення відповідних мір покарання за вчинення вказаних дій свідчить про суворість тогочасного законодавця, однак із другого – їх застосування було своєрідним засобом стримування від учинення суспільно небезпечних дій, які полягають в одержанні неправомірної вигоди.

В «Уложення про покарання кримінальні та виправні» також були передбачені обставини, які пом'якшують покарання. Зокрема, якщо особа, одержавши неправомірну вигоду та не вчинивши жодних порушень по службі, щиро розкаялась та повідомила про відповідний факт своєму начальству, то суд мав право пом'якшити міру покарання, обмежившись лише звільненням особи зі служби, позбавленням посади або суворою доганою (ч. 2 ст. 402).

Окрім того, особа підлягала покаранню також у тому випадку, «коли гроші і речі були їй ще не віддані, а тільки обіцяні, однак вона дала на це згоду» (ч. 2 ст. 405). Тобто у цьому документі вперше було передбачено кримінальну відповідальність за прийняття обіцянки неправомірної вигоди. Відповідно, що складнішими ставали суспільні відносини, то ширше впроваджувались у життя нові положення про заборону прийняття обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

Відповідно до ч. 2 ст. 406 «Уложення про покарання кримінальні та виправні», найвищим ступенем «лихоімства» (одержання неправомірної вигоди за вчинення дій незаконного характеру) було вимагання неправомірної вигоди, зокрема «будь-яка вимога подарунків або невстановленої законом платні, або будь-яких послуг, прибутків чи інших вигод, за справу, яка стосується служби чи посади винного…» [2, с. 43-44].

В останнє десятиріччя XIX ст. підготовлений новий кримінальний кодекс – «Кримінальне уложення» 1903 року, яке було підписане імператором, але повністю так і не ввійшло в дію. Відповідальність за одержання неправомірної вигоди була передбачена у ст. 656–662. Так, у ч. 1 ст. 656 «Кримінального уложення» зазначалося: «службовець, який винний в одержанні хабара, завідомо наданого йому, за вчинення дій, які належать до його обов'язків по службі, підлягає покаранню у виді ув'язнення в тюрмі на термін не вище шести місяців». За цією ж статтею кримінально караними вважалися дії, які полягали в одержанні неправомірної вигоди за вчинення злочинного діяння або кримінального проступку (ч. 3 ст. 656).

Також у цій пам'ятці права, законодавець регламентував відповідальність за одержання неправомірної вигоди службовцем, за вчинення дій, які належать до його обов'язків, внаслідок її витребування. Покарання за вказані дії полягало в ув'язненні в тюрму на термін не менше трьох місяців. Отже, якщо порівнювати відповідне покарання із тим, яке передбачене у ч. 1 ст. 656 «Кримінального уложення», то виявляється, що за одержання неправомірної вигоди внаслідок її вимоги судом може бути призначене менш суворе покарання, ніж за одержання такої вигоди без висування вимоги.

Зазначеними діями не обмежилася регламентація кримінальної відповідальності за одержання неправомірної вигоди. Під покарання підпадали також дії, які полягали у присвоєнні дару службовцем, який наданий йому для передачі іншій особі, а також прийняттю його з метою присвоєння, під видом іншого службовця (ст. 661).

Аналіз «Кримінального уложення» 1903 року засвідчив, що законодавець за одержання неправомірної вигоди не диференціював кримінальну відповідальність за спеціальним суб'єктом (лише службова особа). Окрім того, не було передбачено відповідальності за прийняття пропозиції або обіцянки одержання неправомірної вигоди .

1922 року прийнято КК УСРР, який став першим кодифікаційним актом, що систематизував норми радянського кримінального права, у якому була передбачена відповідальність за одержання службовою особою хабара. У теорії кримінального права зазначається, що запровадження відповідальності за вказані дії мало декларативний характер, оскільки за радянських часів доступ до чиновницького апарату та надання ними послуг був можливий лише за корупційною схемою. З цього приводу проф. О. С. Бондаренко наголошує, що «до

кримінальної відповідальності притягали винятково тих осіб, що отримували хабарі-підкупи, у той час як хабарі-подяки чи хабарі-дарунки взагалі перестали сприймати як прояви антиправової поведінки» [7, с. 22].

Далі було прийнято КК УРСР 1927 року, який майже не відрізнявся від свого попередника. Зокрема, ст. 117 передбачала відповідальність за одержання службовою особою особисто або через посередників у будь-якому виді хабара за виконання чи невиконання в інтересах особи будь-якої дії, яку службова особа могла і повинна була вчинити винятково внаслідок свого службового становища.

Важливе значення для розвитку кримінально-правових норм мав КК УРСР 1960 року, у якому відповідальність за одержання хабара була передбачена у ст. 168 КК. Покарання за вказані дії полягало у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із конфіскацією майна і позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років. Кваліфікуючими ознаками одержання хабара були: великий розмір одержання хабара; вчинення злочину посадовою особою, яка займає відповідальне становище; попередня змова групи осіб; повторність; вимагання (ч. 2 ст. 168); особливо великий розмір хабара; вчинення злочину посадовою особою, яка займає особливо відповідальне становище (ч. 3 ст. 168).

1 вересня 2001 року набрав чинності діючий КК України, в якому була передбачена кримінальна відповідальність за одержання хабара службовою особою (ст. 368). Зокрема, ч. 1 ст. 368 КК України мала такий зміст: «одержання службовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища». Зазначимо, що порівняно з КК 1960 р., міра покарання за вчинення вказаного злочину була не такою суворою, зокрема: штраф від п'ятисот до семисот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного року, або арешт на строк до шести місяців, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

У межах реалізації державної політики щодо євроінтеграції шляхом увідповіднення законодавства України до європейських стандартів, 18 квітня 2013 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» № 221-VII, згідно з яким поняття «хабар» було замінено на «неправомірну вигоду». Це значно розширило сутність цього кримінально-правового поняття, оскільки кримінальна відповідальність тепер передбачалася не лише за одержання неправомірної вигоди, а й за прийняття її пропозиції чи обіцянки. Також розширено коло осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за вчинення вказаних дій. Зокрема, ними, окрім службової особи, є працівник підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою; службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; аудитор, нотаріус, приватний виконавець, експерт, оцінювач, третейський суддя або інша особа, яка провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а також незалежний посередник чи арбітр під час розгляду колективних трудових спорів; особа, яка зловживає впливом.

Окрім того, 14 жовтня 2014 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення виборчих прав громадян» № 1703-VII, яким у новій редакції викладено ст. 160 КК України, де передбачена кримінальна відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди виборцем та учасником референдуму.

Висновки. Таким чином, аналіз історичних джерел права засвідчив, що кримінальна відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди забезпечувалась не на всіх етапах розвитку суспільства. Зокрема, за часів «Руської Правди» існувала «система кормління», яка утримувала чиновників за рахунок населення від-

повідної території, що не суперечило закону та вважалося соціально прийнятним явищем. Правові норми, які вперше передбачали відповідальність за одержання неправомірної вигоди, з'явилися у Судебниках 1497 та 1550 років, однак вони не мали універсального характеру і поширювалися зазвичай на сферу здійснення судочинства. Згодом одержання неправомірної вигоди диференціюється залежно від правомірності дій, котрі вчиняє вигодоодержувач, з'являються нові його форми, а також види неправомірної вигоди («Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 року, «Кримінальне уложення» 1903 року). Відтак, законодавчі норми, які передбачають кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, у сформованому виді з'явились лише у чинному КК України, однак і вони не позбавлені недоліків.

Література

1. Жовтан П. В. Документування як засіб забезпечення оперативними підрозділами доказування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наукових праць, 2014. – № 4 (51). – С.87–93.

2. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / НУ «Львівська політехніка». – Львів, 2018. – С. 38–47.

3. Вілкул Т.Л. Руська правда - збірник законів [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.history.org.ua; Комментарий к пространной редакции Русской Правды // Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / под ред. О. И. Чистякова. – М., 1984. Т. 1: Законодательство Древней Руси. С.47–129; Малахов А. Табель о взятках // Коммерсантъ Деньги, 27 червня 2005. – № 25 (530). URL: http://www.aferizm.ru/histiry/his_vzyatka_tabel.h tm

4. Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича: монографія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 112 с.

5. Сивопляс Ю. Ю. Окремі аспекти генезису терміна «неправомірна вигода» // Науковий вісник Херсонського державного університету, 2014. Вип. 5-2. Т. 1. – С. 79–82.

6. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.: наукове видання / Під редакцією Ю. С. Шемшученка. – Київ: АТ «Книга», 1997. – 214 с.

7. Бондаренко О. С. Історичний аспект формування поняття «неправомірна вигода» // Юридичний вісник, 2014. – № 2 (31). – С. 20–23.

РОЛЬ ПРОКУРОРА В РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЦЕДУРЫ ОСВОБОЖДЕНИЕ ЛИЦА ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Головко Богдан Юрьевич - аспирант Харьковского национального университета внутренних дел

УДК 343.10

Articolul examinează activitățile procurorului în implementarea procedurilor de eliberarea a unei persoane din răspunderea penală. E remarcat rolul său de conducător la etapa de investigare anterioarî procesului de judecată în aplicarea normelor Codului Penal ,Codul de procedură penală al Ucrainei, care reglementează această instituție. Se precizează că acțiunile procurorului ar trebui să vizeze asigurarea drepturilor participanților la procedurile penale, precum și îndeplinirea sarcinilor acestei produceri.

Cuvinte cheie: proceduri penale, procuror,gestionarea procedurală a investigației anterioare procesului,sfîrșitul investigației anterioare procesului.

The article researches prosecutor's procedural activity on exemption a person from criminal responsibility. The article emphasizes the leading role of the prosecutor in implementation the norms of the Criminal Code and the Criminal Procedural Code of Ukraine on the stage of pretrial investigation. It ascertains that prosecutor's activity should be aimed at securing the rights of the participants of criminal proceedings, as well as at fulfillment of it own procedural tasks.

Key words: criminal proceedings, prosecutor, procedural control over of pretrial investigation, completion of pretrial investigation.

В статье исследована деятельность прокурора по реализации процедуры освобождения лица от уголовной ответственности. Отмечено его руководящую роль на стадии досудебного расследования по реализации норм УК, УПК Украины, регламентирующих этот институт. Указано, что действия прокурора должны быть направлены на обеспечение прав участников уголовного производства, а также на выполнение задач этого производства.

Ключевые слова: уголовное производство, прокурор, процессуальное руководство досудебным расследованием, окончание досудебного расследования

Постановка проблемы. Уголовное производство представляет собой досудебное расследование и судебное разбирательство, процессуальные действия в связи с совершением деяния, предусмотренного законом Украины об уголовной ответственности (ст. 3 УПК Украины), которые осуществляются в установленном уголовным процессуальным законодательством Украины порядке (ст. 1 УПК Украины). Основной объем этой деятельности выполняется следователями и прокурорами, где надзор за соблюдением законов при проведении досудебного расследования в форме процессуального руководства этим расследованием уполномочен осуществлять прокурор (ч. 2 ст. 36 УПК Украины). Именно поэтому вопросы уголовной процессуальной деятельности прокурора с момента принятия нового УПК Украины не теряют своей актуальности. Их решения и надлежащая практическая реализация будут способствовать повышению эффективности осуществления прокурором

его функций в этой сфере, а также обеспечению выполнения задач уголовного судопроизводства, в частности на этапе окончания досудебного расследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам окончания досудебного расследования посвящено достаточно много научных работ, результаты которых формируют теоретическую основу науки уголовного процесса и воплощаются в соответствующих нормах УПК Украины, а также используются следователями, прокурорами при осуществлении ими уголовного процессуальной деятельности.

Не решенные ранее проблемы. Однако, как показало изучение работ, в которых характеризуются формы окончания досудебного расследования, в них не всегда проводится анализ процедуры их реализации с позиции участия в ней следователя, прокурора. Хотя важность их деятельности нельзя не признать, поскольку только на них возложена обязанность осуществления расследования. Именно поэтому аспект реализации прокурором процедуры окончания досудебного расследования требует своего отдельного исследования.

Целью статьи является установление роли прокурора в реализации процедуры освобождения лица от уголовной ответственности.

Изложение основного материала. Деятельность прокурора в уголовном процессе определяется преимущественно УПК Украины, согласно которому прокурор осуществляет надзор за соблюдением законов при проведении досудебного расследования в форме процессуального руководства этим расследованием (ст. 36 УПК Украины). Соответственно, и при окончании досудебного расследования в любой его форме (ч. 2 ст. 283 УПК Украины) прокурор выполняет эту же функцию. Осуществление этой функции прокурором, безусловно, влияет на определение роли и содержания его деятельности в ходе уголовного процессуальной деятельности, которая возникает на этапе окончания досудебного расследования.

Специфика же исследуемой формы окончания досудебного расследования заключается в том, что, как обращается внимание в литературе, несмотря на то, что уголовное производство осуществляет следователь, составление ходатайства об освобождении лица от уголовной ответственности закон отнес к полномочиям прокурора [1, с. 487]. Так, буквальное толкование содержания статей § 2 гл. 24 УПК Украины приводит к выводу, что прокурор выступает единственным носителем государственно-властных полномочий при окончании досудебного расследования в форме обращения его в суд с ходатайством об освобождении лица от уголовной ответственности. В связи с чем исключительно прокурор на этом завершающем этапе досудебного расследования, как представитель стороны обвинения, осуществляет инициирование и обеспечивает реализацию процедуры освобождения лица от уголовной ответственности. По этому поводу указывается, что предоставление законодателем права обращаться в суд с ходатайством об освобождении от уголовной ответственности только прокурору, и отсутствие таких полномочий у следователя можно объяснить отнесением полномочий по окончанию досудебного расследования к компетенции прокурора, а также возложением на последнего исключительных прав в сфере обвинительной деятельности [2, с. 136]. Хотя, как считаем, нормативное решение законодателем в § 2 гл. 24 УПК Украины вопроса субъектного состава представителей стороны обвинения при окончании досудебного расследования в исследуемой форме, а также их роли не соответствует запросам правоприменительной практике. Кстати, похожая по смыслу и правовому значению ситуация с окончанием досудебного расследования в форме обращения прокурора в суд с обвинительным актом, ходатайством о применении принудительных мер медицинского или воспитательного характера (п. 3 ч. 2 ст. 283, § 3 гл. 24 УПК Украина), отнюдь не помешала законодателю признать следователя участником соответствующих правоотношений и положить на него определенные процессуальные обязанности. Хотя действительно, в соответствии с- п. 14 ст. 36 УПК Украины, исключительно прокурор, а не следователь имеет право обращаться в суд с обвинительным актом, ходатайством о применении принудительных мер медицин-

ского или воспитательного характера, ходатайством об освобождении лица от уголовной ответственности. И хотя реализация обращения прокурора в суд с обвинительным актом является едва ли не самым ярким выражением «исключительных прав прокурора в сфере обвинительной деятельности», указанная норма (п. 14 ст. 36 УПК Украины), как мы считаем, не лишает следователя, чьей деятельностью руководит прокурор, выполнять определенные процессуальные действия при окончании досудебного расследования в формах, предусмотренных п.п.1, 3 ч. 2 ст. 283 УПК Украины.

Считаем, что предложенный законодателем вариант субъектного состава представителей стороны обвинения, предусмотренный в§ 2 гл. 24 УПК Украины, и их роли, не способствует выработке единых научных подходов и формированию одинаковой правоприменительной практики к осуществлению процессуальной деятельности на этапе окончания досудебного расследования. Так, некоторые элементы процедуры окончания досудебного расследования могли бы быть в своей основе общими для всех трех форм его окончания, а касательно отдельных его форм учитывать их специфику. В этом контексте справедливо отмечено, что, независимо от формы окончания, завершающий этап досудебного расследования составляют в целом типичные по содержанию процессуальные действия [3, с. 515-516]. И действительно, как показывает обобщение результатов исследования различных форм окончания досудебного расследования, в перечень типичных действий, образующих содержание уголовной процессуальной деятельности этого этапа, ученые и практики относят: 1) анализ и оценку собранных доказательств с точки зрения их достаточности для принятия надлежащего процессуального решения;- 2) принятие решения о форме окончания производства по делу; 3) систематизацию и оформление материалов уголовного производства; 4) сообщение сторонам производства о его окончания; 5) предоставление возможности участникам производства ознакомиться с его материалами; 6) разрешения ходатайств, поступивших от участников процесса; 7) составление итогового процессуального документа; 8) прокурорский надзор за законностью и обоснованностью принятых решений [3, с. 515-516; 4, с. 8; 5, с. 7]. Этот вопрос требует своего исследования и решения. Такая потребность обусловлена тем, что, как указывается В.Н. Сакалом, прокурор не должен выполнять функции следователя, а только осуществлять надзор за расследованием уголовного производства в форме процессуального руководства [6, с. 49]. И такая позиция допускает полноценное участие следователя на этапе окончания досудебного расследования в форме обращения прокурора в суд с ходатайством об освобождении лица от уголовной ответственности.

Со совей стороны отметим тот факт, что с целью выяснения роли прокурора в реализации процедуры освобождения лица от уголовной ответственности, учитывая то, что именно прокурор осуществляет её, следует уточнить содержание функции процессуального руководства, которую он реализует на стадии досудебного расследование на этапе его окончания. Это даст возможность не только определить роль прокурора на этом этапе, но и ответить на вопрос, должен ли исключительно прокурор совершать действия по реализации указанной процедуры.

Так, в литературе функцию процессуального руководства досудебным расследованием определяют как организацию прокурором (процессуальным руководителем) выполнение своих полномочий, предусмотренных ч. 2 ст. 36 УПК Украины, относительно досудебного расследования конкретного уголовного преступления, путем определения его оптимальных направлений, координации процессуальных действий, обеспечения при расследовании преступлений соблюдения законов другими участниками стороны обвинения с целью обеспечения быстрого, полного и беспристрастного расследования совершенного правонарушения [6, с. 49; 7, с. 10]. В целом соглашаясь с такой характеристикой этой функции прокурора, отметим несколько моментов, которые, на наш взгляд, уточнят понимание этой позиции.

Во-первых, определение оптимальных направлений досудебного расследования должно быть направлено, как справедливо отмечается

В.С. Бабкова, на обеспечение соответствия «уголовно-процессуальной деятельности аппаратов досудебного расследования задачам уголовного судопроизводства, указанным в ст. 2 УПК Украины» [8, с. 71]. То есть, на стадии досудебного расследования прокурор, благодаря предоставленным ему полномочиям, обеспечивает организацию, координацию и направление процессуальной деятельности стороны обвинения (следователя, руководителя органа досудебного расследования, собственно свою деятельность) на выполнения вообще задач уголовного судопроизводства. Ведь сведение цели процессуального руководства прокурором досудебным расследованием лишь к быстрому, полному и объективному расследованию совершенного правонарушения не согласуется с тем, что прокурор одновременно должен обеспечивать реализацию таких принципов уголовного производства, как верховенство права, законность, равенство перед законом, состязательность, обеспечение права на защиту и т.д. Поэтому, действует ли прокурор сам, либо через следователя на этапе окончания досудебного расследования, но он лично должен принимать меры для достижения указанных задач согласно назначению этой стадии. В контексте изложенного указывается, что осуществление прокурором в уголовном производстве процессуального руководства означает, что именно на прокурора возлагается обязанность организации процесса досудебного расследования, определения его направлений, содействие созданию условий для нормального функционирования следователей, обеспечения соблюдения требований законов Украины [1, с . 120]. Все эти действия прокурора имеют своей целью касательно уголовного производства выполнение его задач, а относительно деятельности прокурора как представителя органов прокуратуры – это защита прав и свобод человека, интересов общества и государства (ст. 1 Закона Украины «О прокуратуре»).

Во-вторых, статус прокурора как представителя государства в уголовном процессе характеризует его полномочия таким образом, что они касаются всех без исключения участников, а не только представителей стороны обвинения. Подтверждением этого вывода является положение ч. 1 ст. 36 УПК Украины, которая предусматривает, что органы государственной власти, органы местного самоуправления, предприятия, учреждения и организации, должностные и другие физические лица обязаны выполнять законные требования и процессуальные решения прокурора. В том числе это касается его требований и процессуальных решений на этапе окончания досудебного расследования. К тому же эта констатация вытекает из ранее приведенного вывода, ведь нельзя не указать на то, что прокурор реализует свои полномочия по выполнению задач уголовного судопроизводства (в том числе и задачи по охране прав, свобод и законных интересов его участников) с учетом его основных принципов (верховенства права, законности и т.д.). Поэтому согласимся с мнением, что нормативная модель прокурорской деятельности должна обеспечить охрану прав и законных интересов участников уголовного судопроизводства, законность уголовного процессуальной деятельности следователей и оперативных подразделений [1, с. 120]. Как видим, указывается на то, что благодаря своей деятельности прокурор одновременно охраняет права и законные интересы участников уголовного судопроизводства и оказывает влияние, руководит действиями следователей и оперативных подразделений. То есть, его деятельность касается всех участников уголовного производства в значении этого понятия (п. 25 ст. 3 УПК Украины).

С учетом указанного отмечаем, что в настоящее время основная функция прокурора на досудебном расследования на всех его этапах, в том числе и на этапе его окончания в форме освобождения лица от уголовной ответственности, четко определена законом, а именно ч. 2 ст. 36 УПК Украины. Этой функцией является надзор за соблюдением законов при проведении досудебного расследования, который реализуется прокурором в форме процессуального руководства досудебным расследованием. В свою очередь, на основе обобщения точек зрения ученых [6, с. 49; 7, с. 10, 8, с. 71-72] и с учетом приведенных выше выводов, процессуальное руководство прокурором досудебным

расследованием следует понимать как осуществляемую на основании и в порядке, предусмотренных УПК Украины, его процессуальную деятельность по организации досудебного расследования конкретного уголовного преступления, определение его оптимальных направлений, координации процессуальных действий следователей и обеспечения при расследовании преступлений соблюдения ими законов Украины с целью обеспечения выполнения задач уголовного судопроизводства.

В контексте характеристики функции процессуального руководства досудебным расследованием, которую выполняет прокурор, согласимся с Н.В. Руденко, что эта функция характеризует статус прокурора, как, во-первых, ключевого самостоятельного субъекта досудебного расследования, который отвечает перед государством за обеспечение качественного расследования всех уголовных правонарушений, а во-вторых, возлагает на него обязанность принятия окончательного решения по результатам проведенного расследования [9, с. 166]. И таким решением является ходатайство прокурора об освобождении лица от уголовной ответственности.

На этом основании, учитывая изложенное и требования ст. 36, статей §2 гл. 24 УПК Украины, отмечаем, что на этапе окончания досудебного расследования в форме освобождения лица от уголовной ответственности прокурор осуществляет процессуальное руководство им. В таком случае его роль можно определить, как организацию и осуществление процессуальной деятельности по принятию законного и беспристрастного процессуального решения (ч. 2 ст. 9 УПК Украины) в уголовном производстве по дальнейшему его направлению путем обращения в суд с соответствующим ходатайством, а также обеспечение реализации задач, определенных в ст. 2 УПК Украины.

Однако, опять же заметим, что в § 2 гл. 24 УПК Украины, кроме прокурора, других субъектов, процессуальной деятельностью которых бы он мог управлять, не определено, поэтому есть определенные сомнения относительно обоснованности именно такой характеристики роли прокурора на этом этапе досудебного расследования. Это опять же указывает на необходимость внесения соответствующих изменений в порядок освобождения лица от уголовной ответственности в части предоставления возможности следователю выполнять отдельные процессуальные действия, в частности предусмотренных ст. ст. 285-286 настоящего Кодекса, где процессуальное руководство выполнением следователем этих действий как раз бы и осуществлял прокурор. Окончательным же процессуальнім действием по реализации его полномочий-(п. 14 ст. 36 УПК Украины) и было бы обращение в суд с ходатайством об освобождении лица от уголовной ответственности.

Что касается роли прокурора в реализации процедуры (порядка) освобождение подозреваемого от уголовной ответственности по действующему УПК Украины, то она по крайней мере будет заключаться в выполнении им соответствующих процессуальных действий, следствием совершения которых и будет направление в суд соответствующего ходатайства (ст. 287 УПК Украины). То есть, прокурор единолично должен выполнить все действия, которые образуют содержание соответствующего этапа досудебного расследования, соблюдая при этом определенный законом порядок освобождения подозреваемого от уголовной ответственности (ст 285-287 УПК Украины). Согласимся с К.В Токаренко, которая порядок прекращения уголовного производства характеризует как совокупность процессуальных актов, совершаемых на основании уголовного процессуального закона уполномоченным государственным органом или должностным лицом, в случае установления соответствующих фактических оснований [10, с. 14]. К исследуемой нами форме окончания досудебного расследования эту позицию изложим следующим образом: порядок освобождения лица от уголовной ответственности – это совокупность процессуальных актов (действий и решений), осуществляемых прокурором на основании ст.ст. 285-287 УПК Украины при установлении фактических оснований для такого освобождения.

Анализ § 2 гл. 24 УПК Украины даёт возможность сформулировать следующий процессуальный порядок освобождения подо-

зреваемого от уголовной ответственности: 1) установление прокурором «соответствующих фактических оснований» для освобождения лица от уголовной ответственности (в частности, ст. ст. 44, 45-48 УК Украины) путем проведения всестороннего, полного и беспристрастного исследования обстоятельств уголовного производства (ч. 2 ст. 9 УПК Украины); 2) разъяснение прокурором подозреваемому в отношении которого предусмотрена возможность освобождения от уголовной ответственности права на такое освобождение (ч. 2 ст. 285 УПК Украины); 3) разъяснение прокурором подозреваемому, который может быть освобожден от уголовной ответственности, суть подозрения, основания освобождения от уголовной ответственности и права возражать против прекращения уголовного производства по данному основанию (ч. 3- ст. 285 УПК Украины); 4) получение прокурором письменного согласия подозреваемого на освобождение от уголовной ответственности (ч. 2 ст. 287 УПК Украины); 5) составление прокурором ходатайства об освобождении от уголовной ответственности (ч. 2 ст. 286,- ст. 287 УПК Украины); 6) ознакомление прокурором потерпевшего с ходатайством и выяснения его мнения относительно возможности освобождения подозреваемого от уголовной ответственности (ч. 3 ст. 286 УПК Украины);- 7) направление прокурором ходатайства вместе с письменным согласием подозреваемого на освобождение от уголовной ответственности в местный суд по правилам территориальной подсудности (ст. 32, п. 14 ст. 36, ч. 2 ст. 287 УПК Украины).

Именно указанная, как отмечает К.В Токаренко, «совокупность процессуальных актов, совершаемых на основании уголовного процессуального закона» [10, с. 14], и образует процессуальный порядок освобождения лица от уголовной ответственности и определяет роль прокурора в его реализации. Как видно из анализа этого порядка, что подтверждает ранее приведенные выводы, именно прокурор является единственными носителем государственно-властных полномочий при окончании досудебного расследования в форме обращения в суд с ходатайством об освобождении лица от уголовной ответственности, и исключительно он на этом этапе досудебного расследования осуществляет инициирование и реализацию процедуры освобождения подозреваемого от уголовной ответственности.

Выводы. Реализация процедуры освобождения от уголовной ответственности на досудебном расследовании составляет сложный, взаимосвязанный комплекс последовательно осуществляемых прокурором действий. Особенность их осуществления состоит в неукоснительном соблюдении им процедуры освобождения при обязательном обеспечении прав, свобод и законных интересов участников уголовного производства.

Проведенный анализ участия прокурора в реализации процедуры освобождения подозреваемого от уголовной ответственности указывает на важную, руководящую его роль в рамках этой процедуры и вообще на этапе окончания досудебного расследования, что характеризует его процессуальную деятельность, как перспективное направление для научных исследований с целью совершенствования его статуса в уголовном процессе.

Анализ деятельности прокурором по процессуальному руководству досудебным расследованием, а также специфики ее осуществления, позволяет согласиться с Н.В. Руденко, что наделение прокурора на стадии досудебного расследования правом осуществления процессуального руководства следователем свидетельствует, что это самостоятельная функция прокурора, выполняемая им на этой стадии [9, с. 167].

Учитывая, что процессуальное руководство прокурором досудебным расследованием реализуется через его властное руководящее влияние на подчиненных субъектов, уполномоченных вести расследование, то целесообразным представляется пересмотр позиции законодателя в части возможности вовлечения следователя к реализации процедуры освобождения лица от уголовной ответственности, как ее непосредственного исполнителя.

Перспективными направлениями научных исследований, в контексте этих выводов, следует считать уточнение функций прокурора в уголовном производстве, а также дальнейшее

совершенствование регламентации процессуальной формы (порядка) окончания досудебного расследования.

Литература

1. Кримінальний процес: підручник /- Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого,- О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
2. Лапкін А. В. Участь прокурора в кримінальному провадженні зі звільненням особи від кримінальної відповідальності // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2015. Вип. 3. С. 131-142.
3. Григорьев В.Н., Победкин А.В., Яшин В.Н. Уголовный процесс. Учебник. –М.: : Изд-во Эксмо, 2005. 832 с.
4. Глобенко, Г. І. Закриття кримінальних справ з нереабілітуючих підстав : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 19 с.
5. Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 19 с.
6. Сакал В. М. Місце та роль прокурора – процесуального керівника в організації досудового розслідування // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015.- № 2. С. 41-51.
7. Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням: організаційно-правові та криміналістичні основи: наук.-практ. посіб. / ред. кол.: І.М. Козьяков,- В.Т. Маляренко, Г.П. Середа, Є.Д. Скулиш,- О.Н. Ярмиш. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. 750 с.
8. Бабкова В. Проблеми здійснення прокурором наглядових повноважень у формі процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування // Вісник Національної академії прокуратури України. 2012.- № 3. С. 71-73.
9. Руденко М. В. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура // Науковий часопис Національної академії прокуратури України, 2014. №1.- С. 160–168.
10. Токаренко К. В. Процесуальний порядок закриття кримінального провадження: автореферат... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.09. К. 2016. 20 с.

ТЕРРОРИЗМ КАК ОДИН ИЗ САМЫХ ОПАСНЫХ ВИДОВ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Пономарев Сергей Павлович - кандидат юридических наук, докторант Харьковского национального университета внутренних дел

Articolul arată că terorismul se manifestă prin utilizarea sau amenințarea cu violența pentru a atinge obiective politice, economice, religioase sau ideologice. Terorismul este, în general, un act periculos comis în mod public și afectează siguranța publică, creând teamă, panică, anxietate, o presiune în societate, cu scopul de a influența direct sau indirect adoptarea sau respingerea deciziilor în interesul persoanelor care comit un act de terorism sau care au ordonat acest act. Teroarea, ca o crimă periculoasă, se caracterizează prin acte violente împotriva anumitor categorii de populație, cum ar fi explozii, incendii, sabotaj și alte acte sociale periculoase pe scara internațională, cum ar fi activitatea criminală organizată care vizează intimidarea autorităților și a populației, crearea de grupuri teroriste. Combaterea terorismului necesită activitățile organizaționale și legale corespunzătoare ale organelor guvernamentale, cooperarea internațională, eliminarea la timp a cauzelor și condițiilor de comitere a actelor de terorism.

Cuvinte cheie: terorism, pericol social, cauze și condiții, scopuri și consecințe, violență, putere, conflict.

The article shows that terrorism manifests itself in using or threatening to use violence to achieve political, economic, religious or ideological goals.

Terrorism is generally dangerous acts or their threat, committed publicly and impinges on public security, creating fear, panic, anxiety, oppression in the society with the aim of directly or indirectly influencing the adoption or refusal of decisions in the interests of persons committing an act of terrorism, or having ordered its commission.

Terror, as a dangerous crime, is characterized by violent acts against certain categories of the population, like explosions, fires, sabotage and other socially dangerous acts on the international scale, like organized criminal activity aimed at intimidating authorities and the population, as organization, financing, support and the creation of terrorist groups.

Counteraction to terrorism requires the appropriate organizational and legal activities of government bodies, international cooperation, timely elimination of the causes and conditions for the commission of terrorist acts.

Key words: terrorism, social danger, causes and conditions, goals and consequences, violence, power, conflict.

В статье показано, что терроризм проявляется в использовании или угрозе применения насилия для достижения политических, экономических, религиозных или идеологических целей.

Терроризм представляет собой общеопасные действия или их угрозу, совершаемые публично и посягают на публичную безопасность, на создание в обществе страха, паники, беспокойства, угнетенности с целью прямого или косвенного влияния на принятие или отказ от решений в интересах лиц, совершаемых акт терроризма, или заказавших его совершение.

Террор, как опасное преступление, характеризуется насильственными действиями против определенных категорий населения, как взрывы, поджеги, диверсии и иные общественно-опасные в международном масштабе действия, как организованная преступная деятельность, направленная на запугивание органов власти и населения, как организация, финансирование, поддержка и создание террористических групп.

Противодействие терроризму требует соответствующей организационно-правовой деятельности органов власти, международного сотрудничества, своевременного устранения причин и условий совершения террористических актов.

Ключевые слова: терроризм, общественная опасность, причины и условия, цели и последствия, насилие, власть, конфликт.

Актуальность темы. Терроризм, как вид самого опасного уголовного преступления, получил распространение на всех континентах мира и отличается особой жестокостью последствий. Несмотря на распространенность и внимание к исследованию терроризма как уголовного преступления, его теоретическое определение и правовая оценка еще не получили единого однозначного определения. В связи с этим, необходима дополнительная криминально-правовая характеристика терроризма как уголовного явления, особенностей поведения людей в условиях совершения террористического акта.

Исследование терроризма как уголовного явления нашло свое развитие в научных работах В.П. Емельянова, А.М. Бандурки, А.Н. Литвинова, А.П. Закалюка, А.А. Теличкина, Ю.В. Орлова и некоторых других, однако характеристики современного терроризма как одного из самых тяжких видов уголовных преступлений требует дальнейшего развития.

Цель и задание статьи заключается в рассмотрении причин и условий современного терроризма как общественно опасной деятельности.

Изложение основного материала. Следует различать террористический акт, как разовое проявление преступного действия и терроризм, под которым понимается — политика, основанная на систематическом применении террора, подготовке и совершении террористических актов, финансирование террора и его информационном и материальном обеспечении.

Закон Украины «О борьбе с терроризмом» [1] определяет терроризм как общественно опасную деятельность, которая заключается в сознательном, целеустремленном применении насилия путем захвата заложников, поджогов, убийств, пыток, запугивания населения и органов власти или совершения других посягательств на жизнь или здоровье ни в чем не виноватых людей или угрозы совершения преступных действий с целью достижения преступных целей; а террористическую деятельность как деятельность, которая охватывает: планирование, организацию, подготовку и реализацию террористических актов; подстрекательство к совершению террористических актов, насилия над физическими лицами или организациями, уничтожение материальных объектов в террористических целях; организацию незаконных вооруженных формирований, преступных группировок (преступных организаций), организованных преступных групп для совершения террористических актов, равно как и участие в таких актах; вербовку, вооружение, подготовку и использование террористов; пропаганду и распространение идеологии терроризма; финансирование и другое содействие терроризму; а борьбу с терроризмом - деятельность относительно предотвращения, выявления, прекращения, минимизации последствий террористической деятельности.

Как показывает практика и научные исследования, совершение террористического акта всегда вызывает большой общественный резонанс, привлекает внимание людей, не только находящихся в районе совершения акта террориз-

ма, но и за его пределами, собирает толпу интересующихся событием, сочувствующих, возмущающихся и желающих помочь пострадавшим и просто любопытных.

Как правило, в толпе, возникшей при совершении террористического акта, распространяется паника, ужас, страх, стремление исчезнуть с места происшествия или, наоборот, совершить какие-то действия. Состояние паники, возникшей при совершении террористического акта, имеет особое значение при расследовании обстоятельств и последствий совершения этого преступления.Панические расстройства у отдельных индивидов определяются аффективно-шоковыми реакциями, которые искажают в их показаниях реальную картину происшедшего. При развитии таких реакций одновременно у нескольких пострадавших возможно их влияние не только друг на друга, но и на окружающих, что может, в свою очередь, привести к массовым индуцированным эмоциональным расстройствам, сопровождающихся «животным страхом», что может перерасти в нарушения общественного порядка. Непосредственно после острого воздействия, когда появляются признаки опасности или опасность наступила, у людей возникает растерянность, непонимание того, что происходит, боязнь повторения опасности. После простой реакции страха у части людей, прежде всего у полицейских, на которых возложены обязанности обеспечения порядка или ответственности за других, наблюдается умеренное повышение активности. Они возвращаются к исполнению своих обязанностей, у них отмечается мобилизация воли, внимания, движения становятся четкими, экономичными, голос становится звонким, четким. Допущенные в первое время после совершения преступления слабость и страх, они стараются компенсировать оказанием помощи, перемещением людей в безопасное место, готовностью к решительным и смелым действиям. Во всяком случае такая реакция проявлялась в поведении полицейских на месте происшествия через некоторое время после взрыва.

А.А. Теличкин[2], реакции в поведении в стрессовых обстоятельствах делит на положительные и отрицательные.

К положительным он относит:

- мобилизацию психологических возможностей;
- активизацию деловых мотивов, долга, ответственности;
- появление интереса, энтузиазма;
- активизация и оптимизация познавательной деятельности;
- актуализация творческих возможностей;
- повышение готовности к решительным и смелым действиям;
- повышение выносливости, неприхотливости;
- понижение порога ощущений, ускорение реакций;
- понижение утомляемости, исчезновение чувства усталости, беспечности;
- возникновение азарта, эмоционального возбуждения или ненависти.

К отрицательным:

- проявление беспокойства, неуверенности, тревоги;
- обострение чувства самосохранения;
- острая борьба мотивов долга и личной безопасности;
- непонимание происходящего, дезорганизация познавательной деятельности;
- разрушение отработанных навыков, появление ошибок в работе;
- недостаточная мобилизованность (гипомобилизованность),

проявление несобранности и неорганизованности;

- утрата самоконтроля, проявление истерических реакции, панические действия;
- появление чувства слабости, усталости, крайней изнуренности;
- возникновение острых психотических состояний;
- проявление растерянности (фрустрация, оцепенение, стопор).

В поведении толпы в условиях террористического акта идейные соображения отодвигаются на второй план, они не являются главным механизмом, ни главной ценностью.

Обстановка массовой истерии в такой толпе служит фоном, на котором развертываются нередко самые трагические действия.

«Терроризм представляет собой одно из самых опасных и сложных явлений современности и приобретает все более угрожающие масштабы. Террористические акты обычно влекут массовые человеческие жертвы, разрушение материальных и духовных ценностей, не поддающихся порой воссозданию; он порождает недоверие и ненависть между социальными и национальными группами, которые иногда невозможно преодолеть в течении жизни целого поколения, возбуждает недовольство в массах, чувство незащищенности, сеет панику» [3]. Именно такие последствия возникали в результате террористических актов, имевших место в последнее время в Афганистане, Сирии, Ираке, Египте, некоторых странах Западной Европы и США.

Как считает А.М. Бандурка, для многих людей, групп и организаций терроризм стал лишь способом решения их проблем - политических, национальных, религиозных, субъективно-личностных и т.д. К нему сейчас особенно часто прибегают те, которые иным путем не могут достичь успеха на пути к власти в открытом противостоянии, политическом соперничестве, утверждении или отстаивании национальной независимости (не случайно иногда утверждают, что терроризм есть оружие маленьких народов), реализации своих бредовых идей переустройства мира и всеобщего счастья [4].

Терроризм имеет два основных признака, характерных для него и в современных условиях: систематический и массовый характер и стремление изменить насильственным путем существующий порядок, казавшийся протестующим устаревшим и порочным.

Количество жертв от террористических актов в мире достигло беспрецедентного уровня и составило в 2010-2015 г.г. 169 572 жертвы. Каждый второй человек в мире погибает от террористического акта на территории Ирака, Афганистана, Пакистана, Сирии. От терактов пострадало также 260 684 раненых. Число раненых, как видим, умеренно превышает число погибших, что говорит о том, что теракты стали более кровопролитны, более жестоки, они совершаются убийственными способами. 3 649 терактов совершено с участием смертников. Смертников в основном используют исламские организации, культивируя из них образ героя-шахида. В Ираке, Афганистане, Пакистане с участием смертников был совершен 2671 теракт [5].

В период с июня 2014 года по апрель 2015 года на фоне острого политического противостояния между сторонниками и противниками гибридной войны, которую Россия ведет против Украины, на территории Харьковской области было совершено 32 террористических и диверсионных акта с убитыми, ранеными и материальными разрушениями [6].

Террористические акты в истории человечества стали обычным явлением. Теракты вошли в нашу жизнь еще до 17 июля 2014 года, когда недалеко от украинского Шахтерска российские боевики сбили пассажирский Boeing- 777 компании Malaysian Airlines. В нескольких областях террористы взрывали мосты или осуществляли диверсии на железной дороге. Ночью 29 июня 2014 года пассажирский поезд Адлер—Киев чудом избежал крушения около станции Зеленый Колодец в Чугуевском районе Харьковской области, где взрывом было подорвано железнодорожное полотно.

Когда окончится гибридная война, теракты не прекратятся — наоборот, как раз тогда они станут основным средством продолжения войны. Они могут преследовать самые разные цели. Несомненно, одной из целей будет нанести ущерб безопасности к обороноспособности, включая и покушения на объекты экономики и командиров спецбатальонов и на политиков и диверсии на военных объектах.

Наиболее вероятны диверсии с целью нанесения экономического ущерба. Причем косвенный ущерб может на порядок превысить прямой. Задачей террористов будет создавать и поддерживать атмосферу нестабильности и страха, чтобы из Украины уходил бизнес, выводились капиталы, бежали инвестиции.

Также следует быть готовыми к терактам с политическими целями, такими как устранение политиков-патриотов, срыв подписания международных договоров и соглашений, провоцирование Украины на необдуманные действия. Особое политическое значение будет иметь информационное сопровождение терактов: для Кремля очень важно, чтобы они служили доказательством существования и активной дея-

тельности «движения сопротивления», «партизан» и «подпольщиков», якобы пользующихся широкой народной поддержкой.

Но каковы бы ни были цели, главным мотивом, как и прежде, будет достижение политических целей. Поэтому жертвами могут стать и украинцы, и зарубежные гости, и российские граждане.

В последнее время получает распространение международный терроризм, когда замысел и подготовка террористов – исполнителей происходит в одной стране, а сам террористический акт совершается в другой стране. Международный терроризм – специфическая форма терроризма возникла в конце 1960-х годов и получила весомое развитие в конце XX – начале XXI веков. Таковыми есть большинство террористических актов в Украине, странах Западной Европы, некоторых других стран. Основными целями международного терроризма являются дезорганизация государственного управления, причинение экономического и политического вреда, нарушение общественного порядка, понуждение органов власти к изменению политики, устрашение политических и экономических конкурентов.

Основными признаками международного терроризма есть глобализация, профессионализация и упор на экстремистскую идеологию.

Совет Безопасности ООН указывает на тесную связь между международным терроризмом и организованной преступностью, незаконным наркооборотом, незаконной продажей оружия, незаконной миграцией, незаконной перевозкой ядерных, химических, биологических и других потенциально опасных материалов[7]. Международный терроризм в ряде случаев пользуется поддержкой государств, как это имело место на территории Сирии, Ирака, Египта, Ливии.

Опасность международного терроризма заключается еще и в том, что террористические организации широко используют интернет, радио, телевидение, другие средства массовой коммуникации, современное техническое оснащение и современные достижения науки.

Питательной почвой для терроризма, в т.ч. и международного, являются политические, этнические, религиозные конфликты, отсутствие демократических свобод, неспособность органов власти разрешать социальные и политические проблемы, стремление изменить власть противоправным путем, бедность населения, состояние войны. Это примерный перечень поводов к террористической деятельности, поскольку каждый акт терроризма имеет свои причины и условия совершения. Но при наличии самых разных причин и мотивов совершения террористических актов оправдания им не может быть.

Заключение. Характеристика терроризма как одного из самых опасных видов преступлений показывает, что этот вопрос есть проблемным и это социально-правовое явление не сводится только к взрывам, поджегам, иным опасным посягательствам на жизнь людей и общественный порядок, а является посягательством на государственное устройство, основы демократии, права и свободы человека в самом широком смысле этого понятия.

Противодействие терроризму требует согласованных действий органов власти, специальных правоохранительных органов, общественных институтов и международного сотрудничества.

Литература

1. Закон Украины «О борьбе с терроризмом» от 20 марта 2003 года № N 638-IV . Электронный ресурс: Газета «Анти террор» http://www.counter-terror.kz/ru/law/view?id=13

2. А.А. Теличкин Особенности психологической адаптации сотрудников полиции к условиям службы в миротворческих миссиях ООН. Автореф. диссер. канд. психологических наук. Х., 1998.

3. А.М. Бандурка. Власть толпы.- Харьков: Золотая миля, 2017.- С. 149 (312 с.).

4. А.М. Бандурка. Власть толпы.- Харьков: Золотая миля, 2017.- С. 149-150 (312 с.).

5. Статистика терактов в мире. Википедия. Petrsu.ru.19.07.2016.

6. Список диверсий и терактов, совершенных в Харьковской области в 2014-2015 г.г. Википедия. ru.m.wikipedia.org.

7. Резолюция Совета Безопасности Организации Объединенных наций № 1373 от 28 сентября 2001 года.

ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Андріяшевська Марина Сергіївна - аспірант Донецького юридичного інституту МВС України

Автором даної статті наведено та розглянуто зміст факторів віктимізації неповнолітніх. зазначені фактори розподілено на три групи: об'єктивні, суб'єктивні та особистісні. Проаналізовано окремі статистичні дані щодо вчинення злочинів щодо неповнолітніх.

Ключові слова: злочинність, віктимність, неповнолітній, жертва, особливість, фактор.

The author of this article presents and considers the content of the factors of victimization of minors. These factors are divided into three groups: objective, subjective and personal. Separate statistics on juvenile delinquency have been analyzed.

Key words: minor, victim, peculiarity, factor.

Автором даної статті наведено та розглянуто зміст факторів віктимізації неповнолітніх. зазначені фактори розподілено на три групи: об'єктивні, суб'єктивні та особистісні. Проаналізовано окремі статистичні дані щодо вчинення злочинів щодо неповнолітніх.

Ключові слова: злочинність, віктимність, неповнолітній, жертва, особливість, фактор.

Актуальність.. Різноманітні економічні, політичні, соціальні та інші процеси, що характерні для сучасного етапу розвитку України, досить часто негативно впливають на криміногенну ситуацію в нашій державі. Так, за офіційними даними, лише за 2013-2016 роки від злочинів постраждало понад три мільйони осіб, з яких понад 150 тисяч загинуло. При цьому серед усієї сукупності злочинних посягань особливе занепокоєння викликають ті, що вчиняються стосовно неповнолітніх осіб. На сьогодні цю проблему вже не можна не помічати та залишати поза увагою. Так, лише за офіційними даними, жертвами кожного сьомого злочинного посягання стають неповнолітні особи. Вони є жертвами достатньо великої кількості крадіжок, шахрайств, пограбувань та розбійний нападів, а також тяжких тілесних ушкоджень і навіть вбивств. У багатьох випадках злочини щодо неповнолітніх мають віктимологічне підґрунтя. Тому науково-практичний інтерес викликають питання запобігання віктимізації неповнолітніх, що, у свою чергу, вимагає звернення до проблем віктимологічної детермінації злочинності щодо неповнолітніх.

Дослідженню проблем віктимологізації дітей та молоді присвячені роботи таких учених, як П.С. Дагель, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.Ф. Зелінський, Є.С. Назимко, В.І. Полубинський, Г. Піщенко, В.Я. Рибальська, Д.В. Рівман, В.О. Туляков, Л.В. Франк.

Метою цієї статті є виокремлення особливостей віктимологічної детермінації злочинності щодо неповнолітніх в Україні.

Виклад основного матеріалу. У правовій теорії та практиці основна увага приділяється

центральній фігурі злочинного акту – особі злочинця та його поведінці. Проте, на ефективність профілактичних заходів впливає та обставина, що злочинець хоча і є найважливішою, однак не єдиною стороною в злочинному акті. У кожному злочині завжди є контрагент – жертва, без участі якої кримінальний конфлікт, у широкому розумінні, існувати не може. На жаль, офіційно-статистична форма обліку кримінальних правопорушень на сьогодні дає досить обмежену інформацію про те, хто став жертвою злочину. Водночас, незважаючи на всі недоліки та неповноту офіційної статистичної звітності, її аналіз має дуже важливе кримінологічне та віктимологічне значення: він відображає головні тенденції злочинності в Україні. Слід вказати, що значне занепокоєння як органів державної влади, так і суспільства в цілому викликає той факт, що, за даними офіційної статистики, жертвами злочинів в Україні щороку стає понад 400 тисяч осіб, із яких майже 10 тисяч – неповнолітні [1].

На сьогодні в офіційній статистиці знаходять відображення лише окремі характеристики, що мають безпосереднє відношення до потерпілих. Це, по-перше, їх розподіл за статевою ознакою: з усієї сукупності потерпілих виділяються окремо жінки. Водночас, в офіційних статистичних звітах окремо відображаються дані про неповнолітніх осіб. Однак, ця категорія в Україні не диференціюється за гендерною ознакою, що виключає можливість визначення їх статі, а отже, не дозволяє із стовідсотковою достовірністю оцінювати надані показники[1]. По-друге, потерпілі розподіляються за окремими категоріями злочинів, серед яких виділяються: умисні вбивства, зґвалтування, тяжкі тілесні ушкодження, розбої, грабежі, вимагання, крадіжки, торгівля людьми тощо. Разом з тим цей перелік не охоплює весь спектр злочинних посягань і поза увагою залишає такі важливі для суспільства, а особливо для неповнолітніх, відомості про легкі тілесні ушкодження та тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості, побої, мордування, катування, сексуальні домагання, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, хуліганства та інші злочини, що найбільш часто вчиняються в сімейно-побутовій сфері та жертвам яких є переважно неповнолітні особи.

Так, з огляду на наведене, на основі офіційної статистичної звітності за період 2013-2016 років, ми спробуємо визначити сучасні тенденції злочинів, скоєних стосовно неповнолітніх (а саме їх динаміку та структуру).

Одними з найбільш небезпечних і найбільш поширених злочинів, учинених стосовно неповнолітніх, продовжують залишатись корисливо-насильницькі злочини. Так, у період з 2013 до 2016 року жертвами грабежів стали 3059 неповнолітніх осіб, 693 з яких – малолітні особи віком до 14 років. Жертвами розбійних нападів стали 406 неповнолітніх, з яких 79 – малолітні особи.

Неоднозначною є динаміка коливань кількості неповнолітніх, які стали жертвами статевих злочинів. Найбільш небезпечними з них є зґвалтування, від яких за 4 роки постраждали 417 неповнолітніх, з яких 132 – це малолітні особи. Крім цього, за вказаний період було зареєстровано 865 фактів розбещення неповнолітніх та 235 – статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості [2].

Неповнолітні є і серед потерпілих від злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми чи іншою незаконною угодою щодо передачі людини. Так, за даними офіційної статистики, протягом 2013-2016 років жертвами торгівлі людьми стали 2377 громадян України, з яких 252 – неповнолітні особи. При цьому з кожним роком відмічається суттєве зростання кількості таких злочинів.

Щодо такого виду злочину як вимагання, то статистичні дані про вчинення їх щодо неповнолітніх в існуючій формі звітності взагалі не виокремлюються, тому нами було застосовано вибірковий метод дослідження судової практики. Згідно з нашим дослідженням із загальної сукупності вимагань близько 20,0 % вчиняються саме стосовно неповніт-

---

[1] Примітка
Для більш повного та достовірного відображення показників офіційної статистичної звітності нами будуть використовуватися узагальнені дані, які відображають кількість неповнолітніх потерпілих, що включають як хлопчиків, так і дівчаток.

ніх. При цьому близько 18,0 % неповнолітніх потерпілих від вимагань є малолітні особи. Варто зазначити, що злочини даної категорії характеризуються високим рівнем латентності, а тому офіційна статистика не відображає реального її стану.

Найбільшою віктимністю наділені неповнолітні особи чоловічої статі. Так, питома вага неповнолітніх потерпілих чоловічої статі при грабунках становить 70,3 %, а жінок відповідно – 29,7 %. Якщо говорити про неповнолітніх потерпілих від розбоїв, то їх розподіл за статевою ознакою наступний: чоловіків – 81,2 %, жінок – 19,7 %. При вивченні судової практики про притягнення винних осіб до відповідальності за вчинення вимагань щодо неповнолітніх встановлено, що потерпілих чоловічої статі – 92,6 %, жіночої – 7,4 % відповідно. Отже, в «групу ризику» можна віднести неповнолітніх осіб чоловічої статі, віком від 14 до17 років, які володіють низкою індивідуальних віктимних властивостей, що зумовлені більшою мірою віком самого потерпілого.

Слід також звернути увагу на аналіз діяльності відомчої лінії «102». Так, протягом дев'яти місяців 2017 року на лінію «102» відділу служби «102» УІПКП «102» ГУНП в Донецькій області надійшло 156603 звернення про кримінальні правопорушення та інші події, з них за допомогою поліції звернулась 2067 осіб віком до 18 років, що становить 1,3% від загальної кількості звернень.

Так із загальної кількості повідомлень від неповнолітніх заявників у 744 випадках діти виступають як потерпілі, що становить 36%, в інших випадках діти є очевидцями правопорушень.

Загалом, у 59% випадків на лінію «102» звертались неповнолітні особи чоловічої статі (1206 звернень), особи жіночої статі повідомляли про кримінальні правопорушення та інші події 861 разів, що складає 41% від загальної кількості звернень.

За всіма відділами поліції Донецької області найбільша кількість звернень надійшла від осіб, віком від 14 до 18 років – 1251 (61%). Малолітні особи звертались на лінію «102» 816 разів або у 39% випадків.

У переважній більшості випадків малолітні особи (до 14 років) звертались із повідомленнями про сімейні сварки – 237 (29%), звернення інформаційного характеру – 189 (23%), адмінправопорушення – 63 (7%), конфлікт – 57 (7%), заподіяння тілесних ушкоджень – 51 (6%), погроза фізичною розправою – 42 (5%), бійка – 39 (4%), хуліганство – 36 (4%), крадіжка – 27 (3%) та інші події щодо вигулу собак, виявлення боєприпасів, підозріла особа, шахрайство, загублені речі, пожежі [3].

Проаналізовані нами дані офіційної статистики вказують на специфічне становище, яке займають неповнолітні серед жертв злочинних посягань. Зокрема, про це може свідчити: по-перше, неоднакова питома вага підлітків залежно від виду злочинного посягання і по-друге, особливості динаміки злочинів, вчинених стосовно неповнолітніх тощо.

Водночас, ті дані, які фіксуються офіційною статистикою, не відображають усю різноманітність особистісних характеристик жертви, а тому є недостатніми для того, щоб отримати максимально повне уявлення про роль неповнолітніх в механізмі злочинної поведінки. Зокрема, в них відсутня вказівка на освітній рівень, наявність (чи відсутність) стану сп'яніння, взаємовідносин із злочинцем та інші важливі кримінологічні дані. Однак, саме вони відіграють особливе значення при визначенні рівня віктимізації і, відповідно, при розробці заходів віктимологічної профілактики таких злочинів.

Крім того, варто зауважити, що кількість зареєстрованих злочинів і осіб, які офіційно визнані потерпілими, далеко не відповідає реальній кількості жертв злочинних посягань. Про це свідчать як численні наукові дослідження так і повідомлення у ЗМІ. Звичайно, така ситуація не лише негативно впливає на стан аналітичної роботи органів поліції, котрі не володіють у повному обсязі вихідною інформацією про обставини вчинення злочинів стосовно неповнолітніх, але й помітно ускладнює науковий аналіз зазначеної проблеми.

Для отримання повного уявлення щодо ролі неповнолітніх у механізмі злочинної поведінки необхідно детально дослідити причи-

ни, що впливають на їх віктимність. Водночас, таке дослідження неможливе без звернення до наукових поглядів на систему детермінант злочинності, яких на сьогодні дуже багато в науковій літературі. Так, наприклад, А.Ф. Зелінський поділяє всі причини і умови вчинення злочинів на дві групи: об'єктивні, що включають стан екології, економіки, соціальний лад, спадковість, клімат тощо, та суб'єктивні, які охоплюють все особисте, що залежить від волі людини, зокрема: свідомість, звички, нахили, ціннісні орієнтири, мораль, право, політичні погляди, традиції тощо [4, с. 44]. Також зустрічається поділ причин вчинення злочинів на зовнішні, які включають в себе несприятливі умови морального формування особи злочинця, умови конкретної ситуації, що викликали намір і об'єктивну можливість у даний момент вчинити злочин, та внутрішні, до яких відносяться соціально негативні погляди, інтереси, відносини, установки, орієнтації, що обумовили вчинення суспільно небезпечного діяння [5, с. 127].

При цьому, не вдаючись до поглибленого аналізу зазначених підходів, можна звернути увагу, що вони є неповними та не відображають усієї різноманітності причин і умов вчинення злочинів, особливо тих, жертвами яких є неповнолітні. Дійсно, система факторів, що детермінують вчинення злочинів стосовно підлітків та механізм їх дії є більш складними, ніж це здається на перший погляд, а тому їх систематизація вимагає проведення більш глибоких наукових досліджень.

Так, на нашу думку, всю сукупність причин та умов, які обумовлюють вчинення злочинів стосовно неповнолітніх, найбільш доцільно поділяти на три групи:

1) об'єктивно існуюча сукупність зовнішніх обставин, які сприяють вчиненню злочинів (демографічні, економічні, соціальні, ідеологічні, психологічні фактори, можливості суспільства з виділення засобів і сил на боротьбу зі злочинністю, комплекс прав і обов'язків учасників цієї боротьби тощо);

2) суб'єктивно зумовлені особистісні властивості конкретного індивіда, який вчинив злочин (свідомість, воля, звички, традиції, погляди, інтереси, потреби, ціннісні орієнтації, ставлення до інших осіб, відношення до моральних і правових норм тощо);

3) віктимологічні властивості особи, яка стала жертвою злочину (особистісні якості жертви, характер та спрямованість її поведінки тощо).

Щодо об'єктивних факторів слід зазначити, що переважна більшість кримінологів пов'язує зростання значної частини негативних соціальних явищ (передусім злочинності) з цілою низкою економічних і політичних негараздів, зниженням рівня добробуту населення, соціальною не облаштованістю та нестабільністю, втратою відчуття впевненості в майбутньому тощо. Дійсно, останнім часом суспільство нашої держави перебуває в умовах постійної напруги, викликаної, перш за все, збройним конфліктом на сході країни та відповідною політичною кризою. У свою чергу, це призводить до загострення численних протиріч та посилення нестабільності в соціально-економічній, організаційно-управлінській, морально-психологічній, культурно-виховній та сімейно-побутовій сферах суспільного життя. Наведені негативні обставини, а також низка інших у своїй взаємодії дестабілізують суспільство, породжують невпевненість і дезорганізацію, посилюють напругу та конфліктність, й, зрештою, обумовлюють погіршення криміногенної обстановки в державі. Тим самим, вони детермінують зростання кількості вчинених злочинів, особливо, щодо таких найбільш вразливих представників суспільства, як неповнолітні, жінки та особи похилого віку. При цьому на підвищення рівня віктимності саме неповнолітніх впливають наступні фактори, що коріняться в економічній, соціальній, політичній, ідеологічній та інших сферах життєдіяльності суспільства:

По-перше, це зниження рівня життя населення. Вважається, що загроза для стабільності в суспільстві виникає тоді, коли різниця між рівнем життя багатих і бідних прошарків населення перевищує 10-кратну величину. В Україні ця різниця вже давно перетнула 20-ти кратну величину. Крім того, за різними даними, 60-70 % населення України перебуває за межею бідності, випробовуючи на собі всі

труднощі нужденного існування [6]. Як наслідок, важкі економічні та соціальні умови життя людей породжують настання в їх особистому житті значної кількості різноманітних аморальних вчинків.

По-друге, не маючи достовірних і об'єктивних статистичних даних, на сьогодні неможливо зробити однозначний висновок про взаємообумовленість безробіття та злочинності. Безперечно, переважна більшість безробітних не розглядає злочинність як єдиний можливий варіант вирішення своїх фінансових проблем. Водночас, безспірним залишається той факт, що зростання безробіття є сприятливою умовою для поширення злочинності.

По-третє, ускладнення сімейно-побутових стосунків. Найбільш ганебним явищем сучасної правової свідомості є хибне уявлення про необхідність замовчування фактів сімейного насильства, як справи виключно сімейної. Така усталеність сімейних традицій не лише сприяє поширенню насильства і жорстокості в родинах, але й формує його сприйняття як неминучого та належного.

По-четверте, зростання кількості неблагополучних родин. Розглядаючи сім'ю як одне з основних джерел збереження культурних і духовних цінностей, необхідно пам'ятати, що традиції насильства як частина негативного досвіду передаються наступним поколінням. Стосовно цього деякі науковці відмічають, що насильство в сім'ї веде до помітного послаблення гуманізму в сімейному вихованні, формування жорстокості та аморальності підростаючого покоління, має здатність трансформуватися в девіантну (бродяжництво, жебрацтво, проституція, наркоманія тощо) чи злочинну поведінку [7, с. 119]. При цьому слід зазначити, що число неблагополучних сімей в Україні з кожним роком зростає. Так, на сьогодні на обліку перебуває 70 тис. сімей, що негативно впливають на неповнолітніх, у яких проживає понад 146 тис. дітей [8].

По-п'яте – це недоліки профілактичної, оперативної та іншої роботи працівників поліції. Відомо, що темпи зростання того чи іншого виду злочину знаходяться в прямій залежності від рівня їх розкриття правоохоронними органами. У першу чергу, це обумовлено тим, що пануюча в суспільстві думка про безкарність протиправної діяльності призводить до деформації правової свідомості, зростання кількості повторно вчинених злочинних посягань, а також до поширення правового нігілізму, зневіри та відчуженості осіб, яким було завдано шкоду. Такий стан свідчить, передусім, про втрату громадянами довіри до правоохоронної системи.

По-шосте, поширення алкоголізму та наркоманії. Слід зазначити, що саме вживання спиртних напоїв чи наркотичних речовин не є першопричиною вчинення насильницьких дій стосовно неповнолітніх. Водночас стан сп'яніння знижує здатність особи контролювати свою поведінку, посилює її агресивність та робить поведінку більш жорстокою. Постійне вживання алкоголю призводить до деградації особистості і, як наслідок, до зростання насильства, цинізму та агресії з її боку. Дійсно, як свідчать дані офіційної статистики, в 2013-2016 роках частка злочинів, учинених особами в стані алкогольного сп'яніння, зросла з 12,8 % до 14,6 % [2], що підтверджує надзвичайно велику роль алкоголізму в етимології злочинності.

Таким чином, розглянувши об'єктивно існуючі зовнішні обставини, можна зробити висновок, що вони суттєво впливають не лише на мотивацію злочинної поведінки, але й на віктимність окремих категорій осіб, зокрема підлітків, оскільки посилюють їх вразливість, безпорадність і незахищеність.

До другої групи факторів, які детермінують вчинення злочинних посягань стосовно неповнолітніх, необхідно віднести суб'єктивно зумовлені особистісні властивості індивіда, який вчинив злочин. Розпочинаючи розгляд цих властивостей, зауважимо, що будь-яка дія, зокрема злочин, не може виникнути без певного матеріального носія, тобто особи, яка наділена свідомістю та волею. Отже, центральним елементом механізму злочину виступає особа злочинця, дія чи бездіяльність якої безпосередньо породжує злочин.

Досліджуючи особистісні характеристики осіб, які вчинили злочини стосовно неповно-

літніх, ми встановили, що більшості з них були характерні різноманітні антисуспільні установки та властивості. Зокрема, серед них досить часто є особи, які ведуть аморальний спосіб життя, зловживають алкоголем, вживають наркотичні чи психотропні речовини, не зайняті суспільно корисною працею або раніше вчиняли протиправні дії тощо. Рівень злочинності у цьому напряму також залежить від характеру дозвілля особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, що досить часто проявляється у проведенні вільного часу у випадкових компаніях, зловживанні алкоголем, зокрема не в домашній обстановці, а в кафе, барах, нічних клубах, де часто виникають конфліктні ситуації, приводи для бійок тощо.

Для осіб, які вчиняють злочини стосовно неповнолітніх, жінок, осіб похилого віку та інших соціально незахищених категорій громадян, властиві, як правило, такі особистісні якості, як слабкий самоконтроль і самокритика, обмежений кругозір, примітивні потреби та інтереси, егоїзм, жорстокість, грубість, зухвалість, агресивність, імпульсивність, нестримність бажань і потягів, готовність у будь-який момент застосувати насильство, зневажливе ставлення до оточуючих.

Об'єктивно існуючі зовнішні обставини, що сприяють вчиненню злочинів, і суб'єктивно зумовлені особистісні властивості конкретних злочинців не відображають усієї картини та динаміки злочинних посягань, вчинених стосовно неповнолітніх. Річ у тому, що важливе місце серед причин і умов, що обумовлюють вчинення будь-якого злочину, займають особистісні характеристики жертви. У нашому випадку – це суб'єктивно зумовлені віктимологічні властивості неповнолітніх, які стали жертвами злочину.

Висновки. Отже, підвищену віктимність неповнолітніх обумовлюють:

1. Особливості психічних процесів неповнолітніх осіб. На підвищену віктимність неповнолітніх впливає їх почуттєва, вольова, емоційна, підсвідома сфери життєдіяльності, що значною мірою визначається їх розвитком, особливостями функціонування серцево-судинної, статевої, дихальної системи тощо [9, с. 247]. Як свідчать результати багатьох наукових спостережень, на особливий характер психічних реакцій та процесів у неповнолітніх суттєво впливає їх світогляд і поведінка в передкримінальній ситуації та під час вчинення злочину. Особливості емоційних, вольових і почуттєвих процесів неповнолітніх свідчать про особливості організації їх нервової системи, що проявляється в підвищеній емоційності та вразливості. Таким чином, шляхом здійснення психологічного впливу на найбільш вразливі для підлітка сторони злочинці досить легко вводять в оману чи викликають підвищені емоційні реакції (плач, гнів, страх, роздратування), під час яких вони втрачають пильність і самоконтроль, що суттєво полегшує вчинення злочину.

2. Вікові особливості. Важливим фактором, що впливає на віктимність неповнолітніх, є їх вікові характеристики. Відповідно до проведеного дослідження можна визначити найбільш віктимні вікові групи неповнолітніх, а також з'ясували причини вчинення щодо них злочинів. Так, жертвами найбільшої кількості насильницьких, корисливих і корисливо-насильницьких злочинів є особи у віці від 15 до 18 років [10, с. 180]. Підвищену віктимність цієї вікової групи можна пояснити тим, що саме в цьому віці підлітки характеризуються активізацією в різноманітних суспільних процесах, збільшенням кількості наявних у них матеріальних цінностей (мобільних телефонів, планшетів, дорогого одягу, прикрас тощо), труднощами в усвідомленні ними суспільної небезпеки та нездатністю чинити належний опір нападнику, а також багато часу проводять у громадських місцях.

3. Неналежні умови соціалізації, соціальної адаптації, та специфіка поведінки потерпілого неповнолітнього. Певна річ, що наведені вище особистісні властивості неповнолітніх тією чи іншою мірою впливають на їх віктимність, але зрозуміло, що найбільш яскраво цей вплив проявляється під дією особистісних якостей і поведінки, що обумовлені неналежними умовами соціалізації та соціальної адаптації. Зокрема, це ведення аморального способу життя, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, захоплення азартними іграми, агресивність, грубість, протиправна чи злочинна поведінка тощо.

Література

1. Доступ до правди [Електронний ресурс]. – офіційна інформація Геpеральної прокуратури України. – Режим доступу: https://dostup.pravda.com.ua/news/publications/u-2014-rotsi-v-ukraini-zhertvamy-zlochyniv-staly-393-532-osib-z-nykh-4996-nepovnolitni

2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування [Електронний ресурс]. – офіційна інформація Генеральної прокуратури України. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html

3. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – офіційна інформація ГУНП в Донецькій області. – Режим доступу: https://dn.npu.gov.ua/uk/publish/article/131363

4. Зелинский А. Ф. Криминология : [курс лекцій] / А.Ф. Зелинский. – Харьков, 1996. – 260 с.

5. Лейкина Н. С. Причины конкретного преступления и личность преступника в аспекте индивидуализации наказания / Н.С. Лейкина // Преступность и ее предупреждение : [сборник статей] / под ред. Н.П. Кана, М.Д. Шаргородского. – Л., 1971. – 224 с.

6. 60% населення України за межею бідності, – ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2017/03/30/60_naselennya_ukrainy_za_mezheyu_bidnosti__oon_1070599

7. Чеханюк Л. В. Вдосконалення законодавства України щодо захисту жертв насильства у сім'ї / Л. В. Чеханюк // Право України. – 2007. – № 6. – С. 119-122.

8. Лила Г. Робота з дітьми з неблагополучних сімей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.osvita.ua/school/method/upbring/1168/

9. Яковлева Т. К. Психологічні особливості особистості неповнолітнього правопорушника / Т. К. Яковлева // Людина – суспільство – держава : матеріали всеукраїнської наукової конференції. Кривий Ріг, 28 жовтня 2016 року. – Кривий Ріг : Донецький юридичний інститут МВС України, 2016. – С. 246-249.

10. Кулакова Н. В., Білоус В. П. Віктимологічна профілактика користливо-насильницьких злочинів щодо неповнолітніх /- Н. В. Кулакова, В. П. Білоус // Серія 18 Економіка і право. – 2015. - №28. – С. 176-183.

11. Більш детально див.: Джужа О. Щодо механізму злочинної поведінки / О. Джужа, В. Василевич, А. Кирилюк // Право України. – 2005. – № 6. – С. 66–71. (69-70).

ПОРЯДОК ДОСТАВКИ И МЕСТА ПЕРЕДАЧИ ТОВАРА ПРИ ЗАКЛЮЧЕНИИ ТОРГОВЫХ ДОГОВОРОВ

Миронова Светлана Андреевна - доктор, конференциар Комратского государственного университета, начальник Представительства Офиса Народного Адвоката в Комрате

Articolul reglementează ordinea de livrare şi locul de transfer al mărfurilor la încheierea acordurilor comerciale în legislaţia Republicii Moldova. Autorul analizează aceste aspecte în detaliu pe baza normelor legislaţiei civile din Republica Moldova.
Cuvinte cheie: livrare şi loc de transfer de bunuri, acorduri comerciale, INCOTERMS, transferul dreptului de proprietate asupra bunurilor.

The article regulates the order of delivery and the place of transfer of goods when concluding trade agreements in the legislation of the Republic of Moldova. The author explores these issues in detail on the basis of the norms of the civil legislation of the Republic of Moldova.
Keywords: delivery and place of transfer of goods, trade agreements, INCOTERMS, transfer of property right to the goods.

В статье регламентируется порядок доставки и места передачи товара при заключении торговых договоров в законодательстве РМ. Автор подробно исследует данный вопросы на основе норм гражданского законодательства РМ.
Ключевые слова: доставки и места передачи товара, торговые договора, ИНКОТЕРМС, переход права собственности на товар.

В договорной работе корпоративного юриста нередко встречаются договоры «на одной страничке». Простота содержания такого договора зачастую порождает сложность его применения. Неурегулированность отношений сторон влечет за собой необходимость тщательного анализа законодательства и вдумчивого правоприменения. Так, нередко в договорах отсутствуют положения о доставке товара. Заключая договор и обозначая в наименовании его вид, стороны зачастую не подозревают, а точнее, не задумываются о правовых последствиях такого обозначения для разрешения возможных споров. Интересным представляется вопрос регулирования правоотношений по доставке (передаче) товара в рамках договора поставки и договора куплипродажи в том случае, если стороны не определили в договоре взаимные права и обязанности в этой части.

Для торговых договоров важно определение **порядка доставки** и места сдачи товара. В силу ч.(1) ст. 760 ГК РМ обязанность передать вещь считается исполненной в момент: вручения вещи покупателю или указанному им лицу; предоставления вещи в распоряжение покупателя или указанного им лица, если вещь подлежит передаче в месте ее нахождения.

Вещь считается предоставленной в распоряжение покупателя, если она индивидуализирована путем маркировки или иным способом и подготовлена к передаче в установленный

срок, а покупатель проинформирован об этом в соответствии с условиями договора. товар по договору купли-продажи может быть передан, т.е. вручен, покупателю в месте нахождения покупателя либо в месте нахождения товара. Когда договором купли-продажи не предусмотрена передача товара, то обязательство считается исполненным с момента сдачи товара органу транспорта для доставки покупателю.

Что касается договоров поставки, то ч.(1) ст. 754 ГК РМ определяет, что расходы, связанные с передачей движимой вещи, в частности по измерению, взвешиванию, упаковке, возлагаются на продавца, а расходы, связанные с приемкой и доставкой вещи с места заключения договора купли-продажи в другое место, – на покупателя, если договором не предусмотрено иное. Право выбора вида транспорта принадлежит поставщику, если его вид не определен договором. Отсюда возникает необходимость согласовывать в договорах более экономичный для покупателя способ транспортировки.

Для контрагентов значимы вопросы распределения расходов по перевозке. Действуют следующие традиции делового оборота. Погрузка товара на транспортное средство производится продавцом и за его счет, если иное не установлено договором. Выгрузка поступившего товара осуществляется средствами и за счет покупателя.

Сами транспортные расходы определяются согласно договору. Транспортные расходы непосредственно связаны с ценой и потому нередко включаются в состав цены. С учетом этого различают вид франко-цены. *Франкировка* представляет собой *определение цены товара в ее соотношении с расходами по перевозке.* Чаще всего применяют два следующих вида: франко-цена - станция (порт) отправления и франко-цена - станция (порт) назначения. В первом случае в цену товара не включаются транспортные расходы, и вопрос об их возмещении решается отдельно; во втором - в цену товара заранее закладываются расходы по перевозке. Оплачивая товар, покупатель одновременно в его цене возмещает продавцу понесенные последним затраты по перевозке.

Таким образом, транспортные расходы всегда ложатся на покупателя. Вопрос лишь в том, закладываются ли эти расходы заранее в цену товара, либо оплачиваются отдельно от стоимости товара.

Изданные Международной торговой палатой правила ИНКОТЕРМС, которые все чаще по инициативе сторон применяются во внутреннем обороте, детально регулируют вопросы франкировки. Они предусматривают наряду с названными моделями и другие способы распределения расходов по основной и по дополнительной перевозке товара.

Проблема доставки товаров является одной из центральных для изготовителей и оптовых торговых организаций, которые стремятся выйти на широкий рынок, причем основные сложности связаны не со стоимостью перевозки, а с обеспечением сохранности товара в пути.

Оптимальный вариант - доставка товара на склад покупателя автотранспортом, поскольку здесь товар подвозится «до двери» получателя. Пока не многие продавцы готовы предложить покупателям такую возможность. Здесь используется несколько решений. Перед покупателем выдвигается требование, чтобы купленная партия была равна полному контейнеру или норме загрузки крытого автомобиля, поскольку в этом случае шоферу легче обеспечить сохранность груза.

При выработке условий о порядке доставки необходимо предусматривать меры, направленные на *обеспечение сохранности товара.* Таково включение требований об использовании отправителем средств пакетирования, укрытия, крепления груза. Средства пакетирования - это тканевые и проволочные сетки, грузовые пакеты, специализированные контейнеры, поддоны и др. Они не только затрудняют хищения, но и значительно ускоряют и удешевляют погрузку и выгрузку. При отправке в малогабаритных контейнерах следует предусматривать необходимость их погрузки на платформе или в кузове автомобиля дверцами внутрь друг к другу. Имеется множество других приемов, позволяющих повысить сохранность товара при перевозке. Все эти вопросы могут решаться исключительно

на основе договоров и должны предусматриваться в них.

При массовых отправках товара следует определять в договоре частоту отгрузок, например не более одного-двух вагонов или автомобилей в день, в неделю, в декаду. Необходимо устанавливать предельные размеры, т. е. количество одновременно отгружаемых партий товара, чтобы не столкнуться с проблемой выгрузки целых эшелонов. Предельные размеры одновременно отгружаемых партий могут указываться и при доставке автомобильным транспортом, что крайне актуально в отношении скоропортящихся товаров (полуфабрикаты, фрукты, зелень и т. п.).

Важно предусматривать обязанность продавца телеграммой или по телефону заблаговременно уведомлять получателей об отправке им товара. Подача уведомлений позволяет заранее подготовиться к приему товара, ускорить выгрузку, уменьшить потери. Этому же способствует установление графиков доставки. Условие о самовывозе требует дополнительных организационных мер. Так, в договорах должны предусматриваться конкретные дни прибытия за товаром. Может устанавливаться обязанность продавца извещать покупателя в определенный срок (за 2-3 дня) о готовности товара для вывоза.

Одновременно с определением порядка доставки в договоре могут решаться вопросы **перехода права собственности на товар.** Факт сдачи товара перевозчику для доставки его покупателю по общему правилу влечет переход права собственности от продавца к покупателю. Вместе с тем в договоре по-иному может быть определен момент перехода права собственности. В зарубежной торговой практике используется такой прием, как резервирование продавцом права собственности до момента оплаты покупателем стоимости товара. В этом случае продавец сохраняет возможность распорядиться находящимся в пути или у покупателя товаром, поскольку покупатель еще не приобрел на него права собственности.

Литература:

1. Гражданский кодекс РМ, N 1107-XV от 06.06.2002//Мониторул Офичиал ал Р.Молдова N 82-86/661 от 22.06.2002, вступил в силу 12.06.2003
2. Кибак Г., Мишина Т., Цонова И. Гражданское право. Особенная часть. Кишинэу, 2006
3. Коммерческое право/ Под ред. В.Ф. Попондопуло и В.Ф. Яковлевой. – М. Юристъ, 2002
4. Рузакова Е. В. Особенности доставки товара в договорах поставки и купли-продажи. Он-лайн: http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=417

СПОСОБИ І ФОРМУЛА ТЛУМАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Антошкіна Валерія Костянтинівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри економіки та менеджменту ДВНЗ «Університет банківської справи»

УДК 347.1

Acest articol definește obiectivele,sarcinile și trăsăturile de interpretare a contractelor de drept civil.Sunt analizate caracteristicile aplicării metodelor de interpretare in raport cu contractele și exemple din pratica civilă și judiciară.Sunt investigate formulele interpretării după legislația Ucrainei și în cadrul juridic al țărilor străine.

Cuvinte cheie: contractul de drept civil,interpretarea contractelor,modalitățile de interpretare,formula de interpretare,practica judiciară.

В данной статье определены цели, задачи и особенности толкования гражданско-правовых договоров. Рассмотрены особенности применения способов толкования применительно к договорам и рассмотрены примеры из цивилистической и судебной практики. Исследованы формулы толкования по законодательству Украины и в правовой базе зарубежных стран.

Ключевые слова: гражданско-правовой договор, толкование договоров, способы толкования, формула толкования, судебная практика.

Defines the purpose, objectives and features of the interpretation of civil contracts. The features of application of methods of interpretation for treaties and examples from civil law and litigation. Researched formula interpretation according to Ukrainian law and in the legal framework of foreign countries.

Key words: a civil contract, interpretation of contracts, methods of interpretation, the formula of interpretation, judicial practice.

Актуальність теми дослідження. Роль і значення договору збільшуються у міру розвитку цивільного обороту, що підтверджується його виділенням в самостійний інститут як у вітчизняному, так і в зарубіжному законодавстві. Зростає також і значення всіх питань договірного права, у тому числі кваліфікації цивільно-правових договорів, тлумачення змісту договору і окремих його умов, що визначає актуальність даної статті.

Система цивільно-правових договорів відіграє важливу роль у системі цивільно-правових засобів. Саме договір є інструментом, застосування якого пов’язане з реалізацією основних принципів цивільного права – свободою договору, автономією волі, юридичною рівністю сторін, невтручанням у приватні справи і т. п. [5, С.131].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема тлумачення в праві завжди викликала до себе науковий інтерес і ставала предметом теоретичного аналізу відомих учених-правознавців. Разом з тим тлумачення саме актів індивідуального регулювання, зокрема цивільно-правових договорів, а не нормативно-правових актів, вимагає розробки відповідної наукової концепції та докладного дослідження. Вважаємо, що вивчення праць таких вчених,

в основному закордонних: М.Г.Розенберга, С.В.Сарбаша, В.В.Вітрянського й М.І. Брагінського, О.О. Березіної, Н.В.Степанюк – дозволить розширити та удосконалити той інструментарій, який запропонований законодавцем для тлумачення цивільно-правових договорів у чинному законодавстві.

Мета статті. Можливість виникнення ситуації, коли окремі умови договору або його зміст є недостатньо ясними, неповними, що утруднює процес виконання договору, підвищує актуальність питання про визначення правил тлумачення договору, які будуть детально проаналізовані в даній статті.

Виклад основного матеріалу. Особливості тлумачення договорів, як справедливо відзначає О. О. Березіна [1, С.87], залежать від специфіки об'єкту тлумачення, інтерпретаторів, цілей, функцій і місця тлумачення договорів в механізмі правового регулювання, а також нормативно закріплених принципів, способів і правил інтерпретації договорів.

Тлумачення договорів з урахуванням його особливостей спрямоване на вирішення таких завдань (рис. 1).

Щодо визначення основної мети тлумачення договору, то можна погодитися з О. Ю. Кабалкиним [3, С.14], який вважає, що сенс тлумачення полягає в забезпеченні правильного використання договірної форми, застосування правових норм, що відносяться тільки до конкретних майнових зв'язків, запобігання можливим помилкам у процесі їх реалізації.

За своєю правовою природою договір є домовленістю, тому метою тлумачення має бути не просто воля однієї із сторін, а їх загальна воля або загальний намір сторін, як закріплено в міжнародних правових актах.

Завдання інтерпретатора полягає в тлумаченні договору згідно з загальною волею сторін (загальний намір) і з урахуванням мети договору. Отже, тлумачення договору здійснюється не лише шляхом тлумачення його умов, але і передбачених чинним цивільним законодавством положень. Тому при тлумаченні слід також визначити склад правомірних інтересів, які малися на увазі сторонами при укладенні договору, і забезпечити їх досягнення.

Наприклад Верховний Суд України свого часу розтлумачив питання щодо застосування до спірних правовідносин положень Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-XII (далі за текстом - Закон № 1023-XII), зазначивши, що «суду необхідно з'ясувати, для яких цілей використовується придбана продукція: особистих потреб фізичної особи чи її використання пов'язане із підприємницькою діяльністю фізичної особи - суб'єкта підприємницької діяльності»:

«У справі за позовом Особи 3 до приватного підприємця Т. про розірвання договору купівлі-продажу, повернення коштів і відшкодування

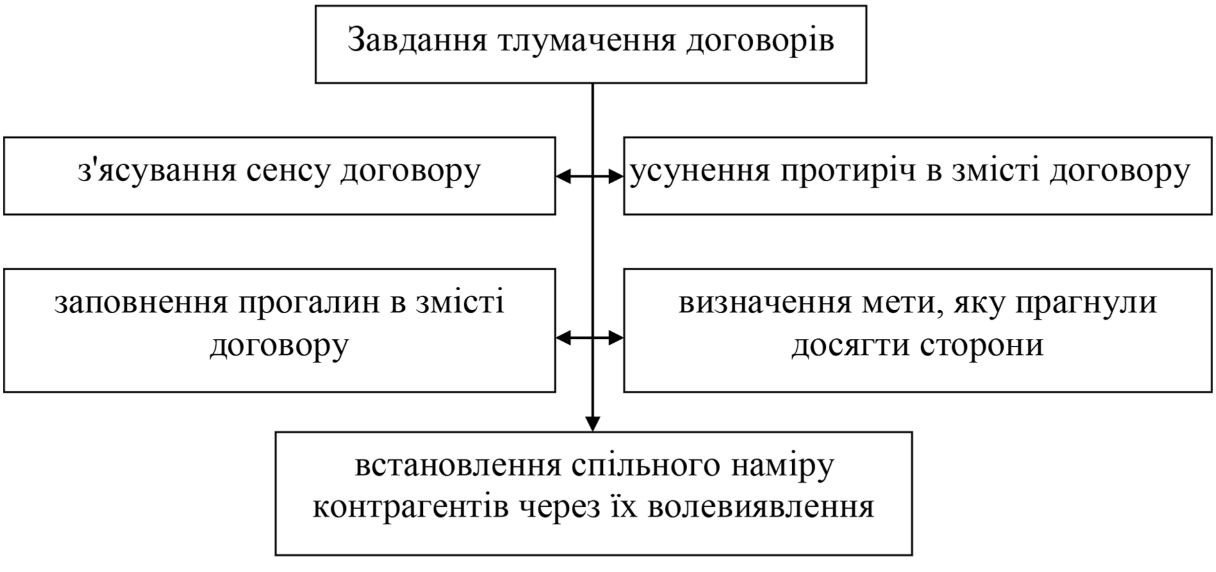

Рис. 1. Завдання тлумачення договорів

моральної шкоди відповідач заперечував проти застосування Закону № 1023-XII і зазначав, що позивачка здійснювала купівлю мобільного телефону не як фізична особа, а як підприємець з метою подальшого використання його у господарській діяльності.

Лубенський міськрайонний суд Полтавської області рішенням від 4 червня 2009 р. позовні вимоги Особи 3 задовольнив частково - договір купівлі-продажу мобільного телефону розірвав, стягнув на користь Особи 3 сплачені за товар кошти, а в решті – відмовив» [8]».

Суд дійшов правильного висновку, що в даному випадку немає підстав не поширювати норми Закону № 1023-XII на договір купівлі-продажу, адже мова йде не про підприємницьку діяльність, а про адвокатську, яка є незалежною професійною діяльністю.

На думку Степанюк Н. В., краще всього в процесі тлумачення послідовно використовувати визначені способи тлумачення і аналізувати отримані з їх допомогою висновки [7, С.144]. Послідовне застосування способів тлумачення дозволяє не просто отримати різнобічну інформацію про договір як об'єкт тлумачення, що саме по собі допомагає досягненню мети тлумачення, скільки сприяє отриманню знань декількох рівнів, кожен з яких розширює попередній. Саме тому в процесі тлумачення договору і його умов необхідно використати усі способи тлумачення, які можуть дати необхідний результат тільки в сукупності. Інше б означало, що суд у процесі тлумачення може прийняти рішення, керуючись тільки одним із способів, і, швидше за все, граматичним. До такого ж висновку ми повинні були б прийти, якби визнали за можливе говорити про різні види тлумачення - суддя міг би просто вказати, що в даному випадку застосував те або інше тлумачення.

О. О. Березіна вважає, що процес тлумачення договорів поєднує традиційні способи юридичного тлумачення і способи, що витікають з особливостей договорів, специфіки юридичної діяльності сторін договору, їх представників, судових органів та інших суб'єктів права, спрямованої на пізнання сенсу умов договорів в цілях їх безпосередньої або опосередкованої реалізації [2, С. 27-28].

В узагальненні судової практики зазначається, що «важливу роль при визначенні змісту договору відіграє тлумачення його умов (пунктів, положень). Тлумачення договору здійснюється відповідно до правил тлумачення правочину»[9].

Нами визначено особливості застосування способів тлумачення щодо договорів та наведено приклади із цивілістичної практики.

1. Однакове для усього змісту договору значення слів і понять, визначення термінів, загальноприйнятих для цивільного права скорочень і т.п. Якщо договором передбачено застосування штрафних санкцій за порушення його умов у вигляді неустойки, то її може застосувати будь-яка сторона за порушення всіх умов. Використання в договорі, що не має найменування, термінів «замовник», «підрядник» за наявності сумнівів, дозволяє класифікувати за даними термінами його як договір підряду. Крім того, вживання цих та інших термінів повинно мати однакове значення у всіх пунктах договору.

2. Застосування порівняння. Використання прямого сенсу слів і понять і загальноприйнятих у певному сегменті цивільно-правових відносин термінів не завжди дає змогу встановити зміст окремих частин правочину. У такому разі він встановлюється методом порівняння: нез'ясована частина договору порівнюється з відповідною його частиною, зі змістом інших частин, з усім змістом або з намірами сторін - структурно-системне тлумачення. Так, якщо в пункті договору «Кількість товару» мова йде про 1000 одиниць, а в пункті «Сума договору» про 200 тис. грн., то повністю логічно, що вартість однієї одиниці товару складає 200 грн. Якщо вартість прямо не вказана в договорі, то проблем з тлумаченням цього пункту не виникає. Аналогічно можна розтлумачити зміст договору, якщо дані інші дві позиції, а невідома третя (зафіксована вартість товару та сума договору і невідома кількість товару, зафіксована вартість товару та його кількість, а невідома сума договору).

3. Врахування обставин, що мають істотне значення. Якщо при тлумаченні договору неможливо встановити істинну волю сторони, то слід враховувати його мету, зміст попередніх дій, звичаї ділового обороту, подальшу пове-

дінку сторін і т.п. - комплексне тлумачення. Наприклад, постачальник сировини забезпечував нею підприємство-виробника протягом трьох років за договором, в якому було позначено, що за поставлену партію розрахуватися необхідно протягом п'яті банківських днів. При укладенні нового договору між контрагентами не було встановлено термін розрахунків за поставлену сировину. В такому випадку суд має підстави при тлумаченні договору вважати, що оплату слід проводити протягом п'яті банківських днів.

4. Застосування інших способів тлумачення. Ч. 3 і ч. 4 ст. 213 ЦК містить не вичерпний перелік правил тлумачення, тому можна застосовувати й інші способи тлумачення. Історичний спосіб тлумачення – з'ясування подій напередодні укладання договору. Функціональний спосіб тлумачення – визначення подальшої поведінки сторін договору, умов його фактичного функціонування. Так при розбіжностях щодо найменування договору з його змістом, його правова природа встановлюється згідно з умовами, а не назвою. При тлумаченні договорів також враховуються типові умови (типові договори), навіть якщо договір не містить посилання на ці умови.

5. При тлумаченні зовнішньоекономічних договорів необхідно також керуватися правилами їх тлумачення, встановленими в міжнародних конвенціях, договорах, якщо вони не суперечать законам України.

Законодавство України, як і правова база більшості зарубіжних країн, містить змішану (комплексну) формулу тлумачення: прямий сенс слів і понять, загальноприйняті терміни + метод порівняння + врахування обставин, що мають істотне значення + застосування інших способів тлумачення.

У статті 125 Закону КНР про договори: використані в договорі слова і вирази + інші положення договору + мета договору + ділова практика + принцип сумлінності, тобто формула передбачає застосування буквального, систематичного, телеологічного способів тлумачення шляхом поєднання теорій «об'єктивного вираження» (objective expression) і «суб'єктивного наміру» (subjective intention).

Отже, відмінності полягають у послідовності застосування можливих способів тлумачення. В одних країнах акцент ставиться на словесний зміст договору (практично усі країни колишнього СРСР, Монголія, Філіппіни, Англія та ін.), в інших - на дійсну волю і намір сторін (Німеччина, Франція, канадська провінція Квебек та ін.).

Китайська правова база також містить спеціальні норми щодо окремих аспектів тлумачення договорів. Так, ч. 2 ст. 125 Закону КНР про договори присвячена тлумаченню зовнішньоторговельних договорів, складених на двох мовах. У випадку протиріччя в словах і виразах однієї і тієї ж умови, сформульованої на різних мовах, дійсний сенс такої умови визначається у світлі мети договору.

На наш погляд, доцільно запозичити досвід інших країн щодо законодавчого закріплення правил тлумачення договорів. Зокрема такі положення, закріплені в Цивільному кодексі Азербайджану, в змозі підвищити ефективність процесу тлумачення у вітчизняній системі цивільного права:

- якщо окремі вирази договору можуть тлумачитися по-різному, то перевага віддається сенсу, зазвичай прийнятому за місцем проживання сторін. Якщо місця проживання сторін різні, то вирішальним вважається місце проживання акцептанта;

- при тлумаченні змішаних договорів застосовуються норми про договори, найбільш близькі і найбільш відповідні сутності виконання.

Правила тлумачення договорів, окрім національного законодавства, містяться і в міжнародних документах, зокрема: Конвенція ООН про міжнародну купівлю-продаж товарів 1980р. (Віденська конвенція), Принципи міжнародних комерційних договорів 1994 р., розроблені Міжнародним інститутом з уніфікації міжнародного приватного права (Принципи УНІДРУА), Принципи Європейського договірного права, розроблені Комісією під керівництвом проф. Ландо, 1994-2002 рр. (Принципи ЄДП).

При цьому положення ст. 8 Віденської конвенції не співпадають з нормами вітчизняного законодавства. У Віденській конвенції норма,

що безпосередньо присвячена тлумаченню договорів, відсутня. Вона містить загальне положення про «тлумачення заяви й іншої поведінки сторони», яке ставить акцент на з'ясування наміру сторони, якщо інша сторона знала або не могла не знати, який був цей намір. Якщо цей критерій не придатний, то при тлумаченні за основу береться те розуміння, яке мала б розумна особа, що діє в тій же якості, що й інша сторона при аналогічних обставинах. На практиці це положення застосовується комерційними арбітражами не тільки до односторонніх дій (заяви й інша поведінка сторони), але і до договорів.

Значне місце питанням тлумачення відведене в Принципах УНІДРУА (глава 4) і Принципах ЄДП (глава 5). У цих документах також віддається пріоритет тлумаченню за допомогою виявлення дійсної волі і намірів сторін. Аналогічне ст. 8 Віденської конвенції правило закріплене в статті 4.1 Принципів УНІДРУА. При цьому під «наміром» розуміється спрямованість на досягнення певної мети; «спільна економічна і соціальна мета, яку переслідують сторони договору». А «загальний намір» можна виявити тільки за допомогою телеологічного тлумачення.

Найбільш яскравим та повним прикладом висвітлення питань тлумачення в міжнародних документах є правила тлумачення міжнародних термінів – Інкотермс, які є приватною неофіційною кодифікацією міжнародних торгових звичаїв. Уперше опубліковані в 1936 році як збірка тлумачень торгових звичаїв, що найчастіше зустрічаються.

Дані терміни складалися в міжнародній практиці протягом тривалого часу і нарешті отримали статус звичаїв у міжнародної торгівлі. Проте у законодавстві різних країн, а іноді і у портах однієї країни, мали місце суттєві розходження щодо змісту торгових термінів. Тому для уніфікації зовнішньоторгового обігу МТП розробила Інкотермс, що дало змогу закріпити однакові правила тлумачення термінів, найчастіше вживаних в зовнішній торгівлі.

Отже, тлумачення договору відбувається в процесі правозастосовної діяльності при розгляді конкретної справи. В результаті її здійснення можуть встановлюватися такі факти: укладений договір або ні; дійсний він або недійсний; чи дотримана форма договору; правові наслідки порушення форми договору; які умови договору погоджені; які умови договору визначені нормами права (імперативними, диспозитивними); до якого виду відноситься договір; чи погоджені сторонами істотні умови; які права і обов'язки виникли у сторін на підставі укладеного договору і т. д.

Визначення виду договору має істотне значення для вирішення спірних питань. Так, наприклад, зміст цивільно-правових договорів та окремі його положення можуть послужити для суду основою для визнання відносин фактично трудовими. Так, в одному з судових рішень суд вказує на те, що в цивільно-правовому договорі були вказані наступні положення: обов'язок виконавця дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку; обов'язок сторони найму оплачувати відрядження виконавця; встановлення режиму робочого часу - вахтовий метод; відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання обов'язків відповідно до норм трудового законодавства [10].

Очевидно, що будь-які прямі або непрямі відсилання на трудове законодавство в цивільно-правовому договорі можуть привести до того, що ці відносини будуть визнані трудовими, адже відносини сторін в цивільно-правовому договорі повинні регулюватися нормами Цивільного кодексу. Аналогічне наукове тлумачення з цього приводу висловлюють і фахівці Price water house Coopers [4].

За допомогою різного роду доказів виявляється дійсна воля сторін договору, відповідність її волевиявлення. Досліджуються різного роду документи й інші докази. Аналізуються фактичні дії сторін з виконання договору і встановлюється, наскільки вони відповідають умовам укладеного договору. Для правозастосовної діяльності обов'язкове осмислення багатьох понять як правового, так і неправового характеру (договір, зміст договору, істотні умови, форма договору, недійсний договір, неукладений договір, правовідносини, зміст правовідносин, виконання договору та ін.).

Зокрема, щодо тлумачення змісту та сторін договірних правовідносин можна навести таке

узагальнення судової практики: «враховуючи, що окремі види правовідносин з участю споживачів регулюються й спеціальними законами України (наприклад, страхування, перевезення, фінансові послуги, житлово-комунальні послуги тощо), Закон № 1023-XII застосовується в частині, не врегульованій спеціальним законом» та «Не застосовується Закон № 1023-XII до відносин із вчиненням нотаріусом нотаріальних дій, а також до відносин із надання професійної юридичної допомоги адвокатами» [8].

У судовій практиці значну частину справ становлять справи, коли відсутня одна або кілька із істотних умов правочину, що є підставою його недійсності. Так, відповідно до ч. 2 ст. 15 Закону «Про оренду землі» Новомиргородський районний суд Кіровоградської області рішенням від 14 червня 2007 р. задовольнив позов Г. до ТОВ «Агрофірма ім. Чкалова» про визнання договору оренди земельної ділянки недійсним у зв'язку з відсутністю даних про досягнення згоди між сторонами щодо розміру орендної плати та плану (схеми) спірної земельної ділянки. За роз'ясненнями Верховного Суду України «*У таких випадках необхідно обґрунтовувати вимогу про недійсність правочину відповідно до спеціального закону, який застосовується до цих правовідносин*» [6].

Висновки. Таким чином, необхідність у тлумаченні договору виникає у випадку неповного або недостатньо ясного формулювання його окремих умов, спростування сторонами або третіми особами його укладення або дійсності, а також його правової природи. При тлумаченні договору суб'єкт, що здійснює тлумачення, може і повинен керуватися спеціальними правилами тлумачення. У загальному розумінні тлумачення договору - це з'ясування справжнього наміру учасників договору і дійсного змісту його положень з метою якнайповнішої їх реалізації.

Література

1. Березина Е. А Толкование договора как вид юридического толкования / Дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01. - Екатеринбург, 2001. - 226 с.
2. Березина Е. А. К вопросу о необходимости юридического толкования индивидуально-правовых договоров // Тенденции государственно-правового развития: сборник научных трудов. - Екатеринбург: Изд-во Урал. юрид. ин-та МВД России. - 2012. – С. 26-35.
3. Кабалкин А. Толкование и классификация договоров // Российская юстиция. – 1996. - №7. – С. 13-15.
4. Мельниченко О., Чорна О. Ключевые аспекты судебной практики в отношении признания гражданско-правовых договоров трудовыми // Юрист и закон. – 2014. - № 15 [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://www.pwc.com/ua/en/publications/2014/assets/legal__precedents_employment__agreements.pdf
5. Правова система України: історія, стан і перспективи: В 5 т. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право / Під заг. ред. Н. С. Кузнецовой. - Харків: Право, 2008. – 640с.
6. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Узагальнення підготовлене до друку суддями Верховного Суду України Я.М. Романюком, В.Й. Косенко та старшим консультантом управління вивчення та узагальнення судової практики З.П. Мельник // Інформаційний сервер Верховного Суду України [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/bce90d7b25c17f6dc225754e004b4c96?
7. Степанюк Н. В. Толкование гражданско-правового договора // Дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03. – М., 2008. – 215 с.
8. Судова практика з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009 - 2012 рр.): Верховний Суд; Узагальнення судової практики, Витяг від 01.02.2013 р. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0006700-13
9. Узагальнення судової практики розгляду Бершадським районним судом цивільних справ про спори, що виникають із договорів, за 2014 рік. // [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://old.court.gov.ua/sud0202/info/188184/
10. Ухвала апеляційного суду Волинської області від 26.06.2013 р. № 161/3020/13-ц.

Antoshkina V.K.
Ph.D., associate professor of the department economics and management "University of Banking"

The methods and the formula of the interpretation of civil contracts.

The agreement itself is an instrument that relates to the implementation of the basic principles of civil law. A possibility of occurrence of a situation where the separate conditions of the agreement or its content are not clear enough or not full, which complicates the process of agreement performance, raises the relevance of the issue on the application of the regulations of interpretation of the agreement.

The meaning of the interpretation is to ensure the correct use of the contractual form, the application of legal regulations relating to specific property relations only, to prevent possible mistakes in the process of its implementation.

The task of the interpreter is to interpret the agreement in accordance with the general will of the parties (general intention) and according to the purpose of the agreement. Consequently, the interpretation of the agreement shall be carried out not only through the interpretation of its conditions, but also by the provisions of the applicable civil law. Therefore, in the interpretation should also determine the composition of legitimate interests that were in the minds of the parties when entering into the agreement, and ensure its achievement.

It is better to consistently use different ways of interpretation and to analyze the conclusions obtained with their help in the interpretation process. Otherwise, it would mean that the court in the process of interpretation can make a decision guided only by one way, and, most likely, grammatical one.

The process of interpretation of agreements combines traditional methods of legal interpretation and methods deriving from the peculiarities of agreements, the features of the legal business of the parties of the agreement, their representatives, judicial authorities and other subjects of law.

There are such features of applying the ways of interpreting agreements and giving examples from civil practice.

1. The same for all content of the agreement, meaning of words and concepts, definition of terms commonly accepted for civil rights of abbreviations, etc.

2. Application of a comparison.

3. Considering the circumstances that are of significant importance.

4. Application of other methods of interpretation.

5. In the interpretation of foreign economic agreements, it is also necessary to follow the rules of their interpretation, established in international conventions, agreements, if they do not contradict the laws of Ukraine.

Thus, the need for interpretation of the agreement arises in the case of incomplete or unclear wording of its individual conditions, refusal by the parties or third parties on its conclusion or validity, as well as its legal nature. When interpreting the contract, the interpreter may be guided by special rules of interpretation.

ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗКРИТТЯ СУТНОСТІ ТРУДОВИХ ПРАВ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СОЦІАЛЬНІЙ ХАРТІЇ (ПЕРЕГЛЯНУТІЙ)

Костюченко Олена Євгенівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Університету державної фіскальної служби України

УДК: 349.2

Articolul analizează abordările esenţei drepturilor fundamentale ale lucrătorilor, consacrate în Carta Socială Europeană (Revizuită). Se stabileşte că dreptul muncii şi natura drepturilor lucrătorilor sunt legate în mod inextricabil de drepturile fundamentale ale omului, care nu sunt declarate numai de către stat, ci trebuie implementate efectiv şi protejate legal. Sunt dezvăluite diferenţele dintre legislaţia internă a muncii şi cea internaţională, în ceea ce priveşte tratamentul condiţiilor de muncă şi al salariilor. Se justifică faptul că aplicarea în normele internaţionale a dreptului muncii a noţiunilor «condiţii echitabile» şi «remunerare echitabilă», în ciuda caracterului lor estimat, corespunde naturii dreptului la muncă, iar legislaţia internă în acest aspect necesită schimbări. Este remarcat separat rolul sindicatelor în procesul de protejare şi apărare a intereselor economice şi sociale ale muncitorilor şi colectivităţilor acestora.

Cuvinte cheie: standarde internaţionale de muncă, drepturi de muncă, interese economice, interese sociale, stat, muncitor, angajator, parteneri sociali.

статье проанализированы подходы к сущности основных трудовых прав работников, закрепленных в Европейской социальной хартии (пересмотренной). Определено, что трудовое право и природа трудовых прав работников неразрывно связана с основополагающими правами человека, которые не только декларируются государством, а должны эффективно реализовываться и обеспечиваться правовой охраной. Выявлены различия отечественного трудового законодательства от международного в трактовке условий труда и оплаты труда. Обосновано, что применение в международных нормах трудового права понятий «справедливые условия» и «справедливое вознаграждение», несмотря на их оценочный характер, соответствует природе права на труд, а отечественное законодательство в этом аспекте требует изменений. Отдельно отмечаются роли профессиональных союзов в процессе защиты и отстаивания экономических и социальных интересов работников и их коллективов.

Ключевые слова: международные стандарты труда, трудовые права, экономические интересы, социальные интересы, государство, работник, работодатель, социальные партнеры.

The article analyzes approaches to the essence of the basic labor rights, enshrined in the European Social Charter (revised) and states that the labour right and its nature is directly linked to the fundamental human rights, which are which not only should be declared by the state, but also must be effectively implemented and provided with the legal protection. After comparison of differences between national and international labour right regulations regarding working conditions and remuneration it is justified that such international norms of the labor right as «fair conditions» and «fair remuneration», despite being value judgments, correspond to the nature of the right to work. National legislation should be updated accordingly. The role of trade unions in the process of protecting and defending the economic and social interests of workers and their collectives is also emphasized.

Key words: international labour standards, labour rights, economic interests, social interests, state, employee, employer, social partners.

Постановка проблеми. Розвиток суспільного життя нерозривно пов'язаний із суспільно корисною працею громадян, а формування демократичних засад розвитку суспільства нерозривно пов'язане з визнанням прав людини, де одними з ключових виступають право на життя, свободу, рівність, недоторканість, гідність, а також право на працю і розвиток особистості. Ці права не викликають сумнівів, і визнаються світовою спільнотою, як такі, без яких неможливо побудувати дружні відносини між народами, проте сам факт визнання цих прав ще не робить їх такими, що виконуються беззаперечно і не потребують охорони силою закону та захисту. Трудові права в системі соціально-економічних прав людини не є винятком, особливо у країнах що розвиваються до яких належить сучасна Україна.

Як правильно зазначають науковці, «реформування національного трудового законодавства неможливе без урахування закономірностей і тенденцій розвитку правового регулювання трудових відносин у закордонних країнах. Дослідження позитивного іноземного законодавчого досвіду дозволить виокремити ті його аспекти, які можуть і повинні бути враховані у процесі правотворчості та правозастосування» [7, с. 108]. Тому задля виявлення недоліків вітчизняного трудового законодавства та практики його застосування необхідно звернутися до аналізу міжнародних норм у сфері праці, які є основоположними для подальшої деталізації трудових прав працівників на національному рівні.

Аналіз останніх публікацій. Проблема реформування трудового законодавства України на основі міжнародних норм у сфері праці вже тривалий час є предметом дослідження вітчизняних науковців, проте до сьогодні вважати цю проблему вирішеною не можна. Вирішення обраної нами проблеми започатковано у роботах, у галузі трудового права, такими науковцями як: В.В. Волинець, Є.В. Краснов, О.О. Мазіна, С.М. Прилипко, О.Г. Середа, В.О. Терещенко, Є.А.Третяков , М.М. Феськов, О.М. Ярошенко. Науковий доробок цих авторів надав нам можливість сформулювати авторське бачення проблем реформування трудового законодавства та реалізації в Україні міжнародних стандартів у сфері праці.

Метою статті є розкриття сутності трудових прав працівників у Європейській соціальній хартії (переглянутій) та виявлення відмінностей від вітчизняного трактування цих прав працівників задля визначення шляхів удосконалення законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні підходи до розкриття сутності трудових прав працівників закладено у Європейській соціальній хартії (переглянутій) [2]. Одним з перших комплексних досліджень Європейської соціальної хартії, переглянутої у науці трудового права, стало дослідження М.М. Феськова, який обґрунтовано довів, що «суб'єктами права у сфері праці за цим нормативним актом виступають: наймані працівники, трудящі-мігранті, члени сімей трудящих-мігрантів, працівники із сімейними обов'язками, інваліди, представники працівників, об'єднання працівників, об'єднання роботодавців, роботодавці» [14, с. 172]. Тобто регулювання відносин у сфері праці за міжнародними нормами передбачає реалізацію принципу єдності та диференціації правового регулювання відносин у сфері праці, на що вказують названі М.М. Феськовим суб'єкти.

Цим документом закріплено цивілізаційні підходи до сутності прав людини і працівника, як першооснови економічного та соціального прогресу. Разом з тим цей нормативний акт деталізовано розкриває зміст трудових прав, і важливо, що трудові права не зводяться тільки до права працівника у трудових відносинах, окрім трудових відносин та відносин, тісно пов'язаних з ними, визнається право на самодіяльну зайнятість, що випливає з професії людини, яку вона вільно обрала для себе та свого розвитку. Право заробляти собі на життя визначено через право вільного вибору професії [2].

Зупинимося на окремих трудових правах, деталізованих у Європейській соціальній хартії. Так, забезпечення ефективного здійснення права на працю включає у себе підтримку якомога високого і стабільного рівня зайнятості, маючи на меті досягнення повної зайнятості. Така мета визнана найголовнішою ціллю та

найголовнішим обов'язком держави, яка підписала названу хартію. З цього випливає, що забезпечення будь-якого соціального права, визначеного у цьому міжнародному акті, неможливе без зайнятості населення. І як справедливо наголошують С.М. Прилипко та О.М. Ярошенко «досягнення соціальних цілей політики в галузі зайнятості вимагає координації цієї політики з іншими заходами економічної та соціальної політики» [9, с. 104]. Тобто, на нашу думку, очевидною є вимога до політики держави забезпечувати всіма можливими засобами зайнятості населення. І якщо не забувати про заборону примусової праці, то зайнятість населення має забезпечуватися на засадах вільного вибору та свободи.

Разом з тим вільний вибір та свобода праці мають реалізовуватися не як вибір між декількома видами робіт чи роботодавців, а як вибір вільної людини пропонованих умов праці, які дозволяють їй реалізувати свої здібності до праці та розвиватися духовно і культурно, не виключаючи при цьому обов'язків по утриманню непрацюючих та непрацездатних членів сім'ї.

Справедливість, як критерій для умов праці [2], європейська спільнота закріплює через: (а) міру праці, визначену тривалістю робочого часу; (б) нерозривний зв'язок підвищення продуктивності праці та скорочення робочого тижня; (в) визначення часу відпочинку який включає у себе оплачувані святкові дні, щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше 4-х тижнів, щотижневий відпочинок; (г) письмову поінформованість про обов'язки працівника; (д) диференціацію умов праці залежно від характеру виконуваної роботи чи умов її виконання які повинні бути враховані в організації умов праці та забезпечені відповідними заходами.

Право на безпечні та здорові умови праці розглядається у Європейській соціальній хартії як забезпечена взаємними консультаціями діяльність держави, організацій працівників та організацій роботодавців щодо розробки, здійснення і періодичного перегляду національної політики в галузі охорони праці, виробничої гігієни і виробничого середовища. Метою такої діяльності є мінімізація причин виникнення ризиків, властивих виробничому середовищу. Це право передбачає, окрім закріплення правил з техніки безпеки та гігієни праці, також нагляд за їх дотриманням та розвиток служб виробничої гігієни задля профілактики у цій сфері та надання консультацій усім працівникам з означених питань.

Торкаючись сутності права на справедливу винагороду [2] принциповим у цьому праві необхідно визнати наголос на винагороді за працю, яка забезпечує працівнику та його сім'ї достатній життєвий рівень. Важливим також є закріплення умов рівної оплати праці для жінок та чоловіків та право на підвищену винагороду за працю виконану як надурочні роботи. Право на справедливу винагороду містить застереження щодо дозволеного законом розміру відрахування із заробітної плати. При цьому особливість механізму визначення заробітної плати охарактеризовано через закріплення умов оплати праці в колективних договорах. Таким чином, на наш погляд, на міжнародному рівні визнано право трудових колективів на участь у розподілі чистого прибутку підприємства, установа, організації. Також важливим є той факт, що справедлива винагорода за виконану роботу на міжнародному рівні реалізується не тільки на рівні національних законів, а й на рівні колективного договору, що є підставою для висновку, що суб'єктами, які беруть участь у визначенні правових засад оплати праці, щонайменше є: держава, роботодавець та трудові колективи через своїх представників.

Разом з тим право на укладання колективного договору як самостійне право у сфері праці включає у себе форми соціального партнерства, механізми примирення та добровільного арбітражу, як правових засобів вирішення трудових спорів, і право на страйк у випадку конфлікту інтересів між працівниками і роботодавцями. Також слід відмітити, що аналізований нормативний акт не вичерпує усього правового масиву міжнародних стандартів у сфері праці. Науковці акцентують увагу на тому, що «у документах МОП містяться стандарти, які є визначальними для адаптації й розвитку національного законодавства та створення умов для розвитку соціального діалогу в процесі організації та управління працею, забезпечуючи

при цьому певний простір для визначення національних стандартів у цій сфері» [1, с. 129]. Тобто колективні форми захисту своїх економічних та соціальних інтересів працівниками забезпечені також низкою нормативних актів Міжнародної організації праці, що вкотре доводить важливість та об'єктивну необхідність колективної участі працівників, через своїх представників у закріпленні умов праці на підприємствах, в установах, організаціях, де вони реалізують своїх здібності.

Необхідно наголосити, що положення Європейської соціальної хартії [2] закріплюють способи виконання взятих державою на себе зобов'язань, а саме: (а) закони або правила; (б) угоди між роботодавцями чи організаціями роботодавців та організаціями працівників; (в) поєднання названих двох методів та (г) інші відповідні засоби. Тобто виконання зобов'язань передбачає правову можливість державного та договірного регулювання праці, виконуваної працівниками. Пріоритет того чи іншого методу, способу, засобу не встановлюється, аналізованим нормативним актом, надаючи можливість на національному рівні врегулювати ці питання з урахуванням національних традицій та звичаїв. Наведене також підтверджує, що «основні тенденції розвитку трудових прав на початку XXI ст. в умовах постіндустріального суспільства, такі як: єдність приватних і публічних засад; комплексний підхід до основних трудових прав та їх правового опосередкування; посилення значення міжнародних стандартів трудових прав; недопущення погіршення становища працівників порівняно з рівнем, передбаченим чинним законодавством, і заборона зловживання трудовими правами; визнання соціального діалогу у сфері праці основним принципом реалізації трудових прав та свобод» [6, с. 3].

Загалом проаналізовані основні трудові права працівників, визнані на міжнародному рівні, доводять, що трудові права працівника прямо пов'язані з соціальними правами, де їх поділ на права економічні, соціальні, культурні, політичні тощо не виключає їх синергетичного зв'язку в трудовому житті працівника. Показовим для нашого дослідження є і той факт, що міжнародні норми, які закріплюють правові засади несамостійної праці використовують такі поняття, як «справедливі умови» та «справедлива винагорода». В Україні на відміну від цих термінів застосовуються поняття «належні умови» та «заробітна плата, не нижче від визначеної законом» [5]. Стосовно «справедливих умов» та «належних умов» в нашій держави трудове законодавство начебто особливих нарікань не має, умови праці визначені у вітчизняному законодавстві про працю у своїй більшості відповідають тлумаченню на міжнародному рівні. Виключення становлять положення ст. 75 КЗпП України ст. 6 Закону України «Про відпустки», де закріплено право працівника на щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше як 24 календарні дні [4, 10], на відміну від міжнародного стандарту у чотири тижні, що відповідно дорівнює 28 календарним дням.

Щодо «справедливої винагороди» та «заробітної плати, не нижче від визначеної законом», то виникає декілька принципових питань, які потребують уточнення:

– перше, законом може бути встановлений такий розмір заробітної плати, який відповідає умовам справедливої винагороди, однак формулювання у вітчизняному законодавстві дає можливість відхилення від розуміння справедливої винагороди, тому означене положення Конституції України має бути приведено у відповідність до міжнародних норм;

– друге, «справедлива винагорода», на відміну від «заробітної плати, не нижче від визначеної законом», включає у себе не тільки заробітну плату, а й доступ до суспільних благ, які забезпечують достатній життєвий рівень, а цей життєвий рівень з його суспільними благами відзначений у ст. 25 Загальної декларації прав людини [3]. На жаль, в Україні такий рівень доступу щороку знижується за рахунок розриву між доходами найбагатших і найбідніших. Тому ми стверджуємо, що підміна поняття «справедлива винагорода» на «заробітна плата, не нижче від визначеної законом» погіршує правове становище працівників щодо закріплених міжнародних стандартів у сфері праці і створює можливості маніпуляції із розподілом чистого валового прибутку, ство-

реного працюючим населенням шляхом застосування своїх здібностей до праці в межах суспільно корисної праці. Це, на нашу думку, ще один аргумент на користь необхідності перегляду положень чинної Конституції України у частині положень ст. 43, які регламентують визначення винагороди за працю;

– третє, міжнародні норми чітко закріплюють право працівників на відстоювання своїх економічних та соціальних інтересів через об'єднання у професійні спілки та право на укладання колективних договорів, і тому, об'єктивно оцінюючи ситуацію у сфері праці, особливо у частині «справедливої винагороди» необхідно наголосити на необхідності підвищення ролі профспілок у трудовому житті працівників. Міжнародні, цивілізаційні підходи до розуміння сутності трудових прав працівників не вказують виключно на обов'язок держави забезпечити умови праці, які відповідають інтересам працівників. Факт надання низки колективних трудових прав працівникам свідчить про те, що працівники повинні реалізовувати ці права задля захисту своїх економічних та соціальних інтересів, а не чекати «дарунку» держави чи роботодавця.

Характеризуючи вітчизняне законодавство з питань забезпечення трудових прав та інтересів працівників необхідно наголосити, що сьогодні в Україні громадяни мають правову можливість реалізувати своє право на працю, але задовольнити свої життєві потреби та потреби членів своїх сімей не можуть. І причин цього декілька, зокрема: перша, законом визначений розмір мінімальної заробітної плати за своєю купівельною спроможністю не може задовольнити мінімальні потреби працівника та його сім'ї; друга, попит та пропозиція на ринку праці не сприяють підвищенню заробітної плати з боку роботодавців; третя, відтік капіталу з країни не сприяє капіталізації економіки та підприємств, і відповідно роботодавці не мають фінансових можливостей для збільшення матеріального та соціального забезпечення своїх працівників; четверта, держава, оголосивши курс на децентралізацію самоусунулася від свого обов'язку гарантування трудових прав працівників; п'ята, працівники і роботодавці не мають історичного досвіду належної реалізації соціально-партнерських відносин, а відтак більшість правових можливостей, закладених у трудовому праві на рівні колективно-договірного регулювання, залишають не реалізованими.

Разом з тим, у сучасній науковій літературі висловлюється думка, що «сучасні умови ринкової економіки актуалізують посилення державного і локального регулювання ринку найманої праці та контролю за виконанням задекларованих прав у трудовій сфері» [12, с. 147]. Ми часткового погоджуємося з таким твердження, по-перше, ми вважаємо, що одночасно посилити і державне, і локальне регулювання майже неможливо, і навіть якщо це реалізувати, що істотних змін трудове законодавство не зазнає, по-друге, на нашу думку, держава повинні створювати умови для ефективної реалізації працівниками їх природного права на працю, і тут ми повністю підтримуємо автора у його твердженні про необхідність посилення контролю за виконання трудових прав працівників. Підтвердженням необхідності контролю за виконання трудових прав також є твердження про те, що «забезпечення реалізації міжнародних норм про працю, передбачених міжнародними договорами, згоду на які надано Україною, невід'ємно пов'язане з контролем за їхнім виконанням» [11, с. 47]. Тобто контроль з боку держави є обов'язковою умовою правового забезпечення трудових прав працівників, однак зазначимо, що такий контроль не зводиться виключно до діяльності держави.

На наше переконання, подолання негативних проявів від низького рівня матеріального та соціального забезпечення працівників, порушення їх трудових прав можливе через реалізацію соціально-партнерських відносин, як це і визнано на міжнародному рівні. Такі відносини повинні реалізовуватися на загальнодержавному, галузевому, територіальному рівнях, а також на рівні окремого підприємства. Правовий потенціал закладений у трудовому законодавстві надає можливості роботодавцям «у межах їх повноважень і за рахунок власних коштів встановлювати додаткові порівняно з законодавством трудові і соціально-побутові пільги для працівників» [4]. Тобто трудові колективи мають відстоювати колективні права

та інтереси на участь у розподілі чистого прибутку підприємства, отриманого на основі застосування працівниками своїх здібностей до праці у сполученні із засобами виробництва наданими роботодавцем. Також додамо, що відстоювання інтересів працівників повинно супроводжуватися контролем за виконанням усіма учасниками відносин у сфері праці своїх зобов'язань, і проведена роль у такому контролі, на нашу думку, належить представниками трудових колективів – професійним спілкам. Тобто захист економічних та соціальних інтересів працівників, на наше переконання, має здійснюватися колективно. При цьому, говорячи про задоволення трудових прав та законних інтересів працівників конкретного підприємства, установи, організації необхідно мати на увазі, що таке задоволення у першу чергу має сприяти підвищенню якості трудового життя.

Принципово важливим є і той факт, що реалізація трудових прав та інтересів працівників у своїй більшості залежить від правотворчої діяльності держави та соціальних партнерів, зокрема трудових колективів. Законодавець закріплює у законодавстві тільки мінімально необхідний обсяг прав працівника та трудових колективів, а їхня індивідуалізація та розширення можливі на рівні Генеральної, Галузевих та Територіальних колективних угод та на рівні колективного договору.

Незважаючи на необхідність внесення змін у законодавство, що висловлено вище, необхідно визнати наявний правовий потенціал, закладений у нормах трудового права України, що надає можливості забезпечувати справедливі умови праці та справедливу винагороду через визнання таких трудових прав на рівні актів соціального партнерства та трудового договору. Разом з тим висловлене не знімає з держава обов'язку забезпечити ефективну реалізацію трудових прав працівників на рівні міжнародних, цивілізованих, демократичних стандартів. Для цього щонайменше необхідно створити сприятливі економічні умов для підвищення якості трудового життя, мінімізувати відтік капіталу з країни та простимулювати власників до капіталізації їх підприємств, установ, організацій. Працівники з метою захисту своїх трудових прав та підвищення рівня свого матеріального та соціального забезпечення повинні формувати уміння колективної співпраці як сторона соціально-партнерських відносин.

Висновки. Отже, трудове право та природа трудових прав працівників нерозривно пов'язана із основоположними правами людини, які не лише декларуються державою, а й реалізуються та забезпечуються правовою охороною. «Успішне функціонування громадянського суспільства можливе лише в умовах правової держави, основною характерною рисою якої є беззаперечне панування закону в усіх сферах суспільно-політичного життя» [8, с. 165], і трудова сфера не є виключенням. Тільки чітке дотримання трудового законодавства створює умови для розвитку трудового потенціалу України та її економічного зростання. І тут важливо усвідомлювати, що цінність правового впливу норм трудового права полягає не лише у встановлені правил, що застосовуються для регулювання трудових та тісно пов'язаних з ними відносин, а й у створенні правових умов для закріплення і реалізації взаємно погоджувальних умов праці, що сприяють особистому розвитку кожного працівника.

Сам факт, що права та обов'язки суб'єктів трудового права мають закріплення на міжнародному рівні, свідчить про важливість такого регулювання з метою збереження миру та злагоди в суспільстві загалом. Визнання на міжнародному рівні права працівників через своїх представників – професійні спілки, відстоювати економічні та соціальні інтереси доводить значимість таких інтересів у процесі регулювання трудових відносин. Ціннісний вимір міжнародних мінімальних стандартів у сфері праці також розкривається через визнання права працівників створювати і бути членом професійної спілки, що переконливо доводить важливість колективної діяльності працівників у процесі встановлення справедливих умов їх праці.

Ми повністю погоджуємося з висновком про те, що «в інтересах суспільства виникає необхідність захисту життєво важливих прав людини від економічного свавілля і соціальної

несправедливості» [13, с. 1022]. І тому, окремо акцентуємо увагу на тому, що міжнародні норми, незважаючи на оціночний характер слова «справедливість», застосовують його для характеристики умов праці та винагороди за працю. Тобто поняття «справедливості» не є чужим трудовому праву та відносинам у сфері праці. Деталізуючи сутність понять «справедливі умови праці» та «справедлива винагорода», світова спільнота прагне досягти таких умов несамостійної праці працівника, які б створювали для нього не просто умови для виживання та існування, а й щоб такі умови забезпечували всебічний розвиток особистості, який врешті-решт є основою подальшого соціально-економічного розвитку суспільства загалом.

Література:

1. Волинець В.В. Міжнародні стандарти у сфері регулювання організаційно-управлінських відносин у трудовому праві // Право та інноваційне суспільство. 2015. № 1 (4). С. 126-131.

2. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 // Офіц. вісн України. 2006. № 40. Ст. 2660.

3. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Офіц. вісн. України. 2008. № 93. С. 3103.

4. Кодекс законів про працю України // Відом. Верховної Ради УРСР. 1971. № 50. Ст. 375

5. Конституція України від 28.06.1996- № 254к/96-ВР // Відом. Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

6. Краснов Є.В. Основні трудові права: міжнародні стандарти і законодавство України: автореф. дис… канд.. юрид. наук. спец.: 12.00.05. Одеса 2008. 20 с.

7. Мазіна О.О. Міжнародні та Європейські стандарти права працівника на захист гідності в аспекті порівняння із законодавством України // Право і суспільство. 2017. № 6. С. 104-109.

8. Машталір Х., Леськів С. Інтеграція України до Європейського союзу як основа для розбудови громадянського суспільства // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 6.- С. 163-166.

9. Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Право на працю в системі прав людини // Право України. 2014. № 6. С. 102-110.

10. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР // Відом. Верховної Ради України. 1997. № 2. Ст. 4.

11. Середа О. Шляхи вдосконалення вітчизняного трудового законодавства в умовах євроінтеграції // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. 2016. № 2. С. 45-49.

12. Терещенко В. О. Соціально-економічні права людини у сфері праці як один з основних напрямків судового захисту загальних прав людини та громадянина // Форум права. 2011. № 1. С. 1018-1023. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11tvoltg.pdf

13. Третяков Є. А. Значення трудових прав у системі основних прав люди ни і громадянина // Право та інновації. 2016. № 4 (16). С. 145-149.

14. Феськов М.М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і трудове законодавство України: питання адаптації: дис… канд.. юрид. наук. спец.: 12.00.05. Одеса. 2002. 202 с.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ

Єніна Лариса Вікторівна - аспірант кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

. Articolul se referă la abordări științifice privind definirea conceptului și a esenței contractului de căsătorie. Este justificată necesitatea consolidării sale în legislația Ucrainei.Pe baza cercetării științifice și a legislației, sunt evidențiate principalele caracteristici ale contractului de căsătorie. Autorul propune propriul concept de « contract de căsătorie".

Cuvinte cheie: contract, soți, căsătorie, relații de proprietate, contract de căsătorie, drepturile și obligațiile soților.

В статье рассматриваются научные подходы к определению понятия и сущности брачного договора. Обоснована необходимость его закрепления в законодательстве Украины. На основе научных исследований и законодательства выделены основные признаки брачного договора. The author proposed his own concept of «marriage contract».

Ключевые слова: договор, супруги, брак, имущественные правоотношения, брачный договор, права и обязанности супругов.

The article deals with scientific approaches to the definition of the concept and essence of marriage contract. The necessity of its consolidation in the legislation of Ukraine is substantiated. Based on scientific research and legislation, the main features of the marriage contract are identified. Proposed author concept "marriage contract".

Key words: contract, spouses, marriage, property relations, marriage contract, rights and duties of spouses.

Вступ. Сім'я є невід'ємною складовою життєдіяльності суспільства та одним із найдавніших соціальних інститутів, який, змінюючи свої форми, зберігався в умовах усіх відомих цивілізацій і культур. Інститут сім'ї є об'єктом дослідження ряду наук: демографії, соціальної психології, педагогіки, економіки, етнографії, історії, соціології тощо. Не винятком є і дослідження сімейних відносин з позиції права. В умовах сьогодення все більшої актуальності набуває шлюбний договір, оскільки з його допомогою вирішується низка особистих майнових взаємин між особами, які перебувають у шлюбі. А тому досконаліть його правового регулювання є необхідною умовою розвитку шлюбно-сімейних відносин в Україні.

Стан дослідження проблеми. Дослідженню майнових прав подружжя, його захисту та правовому регулюванню шлюбного договору присвячені праці таких науковців: О.А. Явор, І.В. Жилінкової, О.О. Ульяненко, О.М. Калітенко, Т.О. Ариванюк, О.С. Олійник, М.В. Антокольської, Є.М. Ворожейкіна, Б.М. Гонгало, В.С. Гопанчука, С.П. Індиченка, О.С. Іоффе, В.І. Киселя, П.В. Крашеніннікова, Р.Л. Наришкіної, Н.В. Орлової, Л.М. Пчелінцевої, З.В. Ромовської, С.Я. Фурси, Р.О. Халфіної, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко, Н.А. Шебанової та інших.

Незважаючи на тривале і всебічне висвітлення проблем регулювання майнових відносин подружжя з допомогою укладання шлюбного договору в наявній літературі, дана проблематика залишається актуальною. З огляду на це **метою статті є** дослідження сутності шлюбного договору та формування його поняття, придатного для правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Шлюбний договір не є новелою для України, адже, починаючи з XVI століття, в основі укладення шлюбу був договір спочатку усний, а уже з XVII століття – письмовий. Він фіксувався відповідними документами - шлюбними листами. Шлюбний договір за нормами звичаєвого права укладався між двома сторонами: батьками і родичами молодих. Його називали зговір або змовини, посередниками в договорі виступали довірені особи: сват, сваха. Під час укладення договору вирішували про розмір приданого молодої, яке складалося з понять: «скриня» та «худоба»: внесок молодого, до якого входили «привинок» та «вино», а також внеску батьків і родичів. Умовами шлюбного договору було отримання майна для нової сім'ї з різними режимами користування і володіння: молодий отримував землю, молода - посаг, до якого входило батькове придане, худоба, земля, гроші, постіль та одяг. Також молода мала право отримати «материзну» – ту частину землі, що переходила у спадщину по жіночій лінії. Вона могла розпоряджатися доходом з неї, використовуючи на власні потреби, а також на підготовку посагу для своїх дочок. Молоді брали участь в укладенні договору, але роль батьків була домінуючою, бо в договорі розглядалося майно, що належало батькам. Після заручин молоді не могли відмовитися від шлюбу, якщо ж таке відбувалося, то відмову відшкодовували за матеріальні витрати, а також за образу гідності. Молода, вступаючи до шлюбу, передавала посаг у нову сім'ю, а молодий сплачував вино - своєрідний викуп нареченій, вартість якого дорівнювала посагу. Але в XIX ст. низка положень звичаєвого права припиняє дію, на це вплинули деякі чинники соціально-економічного характеру: зміцнення економічної незалежності дітей від батьків, послаблення сімейного контролю за дорослими дітьми, зміна ролі молоді у з'ясуванні питань про шлюб, масова міграція селян до міста. І тому шлюбний договір на тривалий час відійшов у минуле, тому що низка старих шлюбних звичаїв не пристосувалися до нового суспільства [1, с. 143-144].

Законом «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України» від 23 червня 1992 року було внесено до кодексу нову 27 статтю «Право подружжя на укладення шлюбного контракту», яка встановлювала правовий статус шлюбного договору (контракту). Правова база була доповнена пізніше Постановою КМУ «Порядок укладення шлюбного контракту» від 16 червня 1993 року, Законом України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року, Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 18 червня 1994 року. Поява Сімейного кодексу України 10 січня 2002 року чітко закріпила інститут шлюбного договору в Україні в главі X «Шлюбний договір».

Не дивлячись на закріплення у законодавстві України інституту шлюбного договору, слід констатувати, що дефініція «шлюбний договір» відсутня у нормативно-правових актах. Проте, його поняття неодноразово досліджувалося у науковій літературі.

Перші спроби узагальнення наукового визначення поняття шлюбного договору (контракту) були зроблені Ф. А. Брокгаузом та І. А. Ефроном понад сто років тому в енциклопедичному словнику, де шлюбний договір визначався як юридичний термін сімейного права, який означав викладену в спеціальному акті угоду, укладену до чи після вступу в шлюб, і визначав майнові та деякі немайнові відносини, які випливають із шлюбного союзу, як для тих, що взяли шлюб, так і для третіх осіб, інтереси яких можуть збігатися з інтересами того чи іншого з подружжя, або їх разом [2, с.38].

Необхідно згадати й О.М. Калітенко та І.В. Жилікову, які також одними із перших в Україні почали досліджувати інститут шлюбного договору. Проте у своїх роботах [3, с. 137; 4, с. 42] вони розкривають правову природу шлюбного договору, але не наводячи змісту самого поняття.

З розвитком цивілістичної та сімейно-правової науки змінюються і підходи до визначення цього правового інституту.

На думку Т.І. Зайцевої, шлюбним договором визнається угода осіб, що вступають у шлюб, або угода подружжя, що визначає майнові права та обов'язки подружжя у шлюбі та/або у випадку його розірвання [5, с. 138].

О.Н. Костіна вважає, що шлюбний договір - це угода між особами, що вступають у шлюб, або подружжям, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх майнових і (або) особистих немайнових прав і обов'язків у шлюбі і (або) при його розірванні, а також на вирішення інших питань, якщо це не порушує права і законні інтереси інших осіб і не суперечить законодавству [6, с. 159].

Г.П. Циверенко визначає шлюбний договір як документ, який укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується між подружжям, а також особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, регулює майнові відносини між подружжям (наприклад, визначає розмір часток кожного із подружжя зі спільного майна), у тому числі визначає їхні майнові права та обов'язки як батьків [7, с. 64].

О. О. Ульяненко, стверджує, що шлюбний договір є угодою осіб різної статі, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, чи угодою подружжя, що регулює майнові відносини між ними щодо порядку набуття права власності на спільне та роздільне майно чи інших майнових прав, порядку володіння, користування та розпорядження ним, порядку його розподілу в разі припинення шлюбу, а також регулює майнові права та обов'язки подружжя як батьків відповідно до вимог сімейного та цивільного права [8, с. 78].

Водночас О. С. Олійник вважає, що шлюбний договір – це домовленість подружжя чи осіб, які мають намір укласти шлюб, що виражена у встановленій (дозволеній) законом формі у сфері майнових відносин та пов'язаних із ними особистих немайнових відносин як під час шлюбу, так і після його припинення [9, с. 9].

Доцільно зазначити, що, досліджуючи вказаний правовий інститут, науковці дискутують з приводу його назви, а саме: «шлюбний договір» чи «шлюбний контракт». На думку, наприклад, З.В. Ромовської, слід використовувати термін «договір», тому що це зумовлено «українізацією правничої термінології» [10, с. 202]. Натомість С.Я. Фурса наполягає на тому, що формулювання «шлюбний контракт» є більш вдалим, аргументовуючи свою позицію тим, що, по-перше, термін «контракт» дозволяє чітко відмежувати цей вид угоди від інших договорів, які можуть укладатися подружжям; по-друге, за суб'єктним складом цей договір може відрізнятися від інших, які можуть укладатися між членами сім'ї і отримати назву «сімейні договори», хоча в Сімейному кодексі України їх зміст не регламентується [11, с. 55].

У Великому тлумачному словнику української мови контракт визначається як письмова угода, договір, за яким сторони, що його уклали, мають взаємні зобов'язання [12, с. 24]. Тобто контракт та договір є синонімами. Але щодо досліджуваного нами інституту слід все ж таки погодитись з позицією В.В. Луць щодо необхідності розуміння термінів «договір» і «контракт» як синонімів, щоправда із застереженням, що термін «контракт» притаманний регулюванню підприємницьких правовідносин [13, с. 24]. Д. М. Бєлов і Л. І. Палешник також вважають ці терміни синонімами, хоча доцільніше, на їх думку, використовувати термін «шлюбний договір», оскільки саме такий термін закріплено в сімейному законодавстві [14, с. 149]. Тому і у своєму дослідженні ми будемо застосовувати назву «шлюбний договір».

Формуючи поняття шлюбного договору варто відзначити, що кожне визначення предмета чи явища не може вичерпати всіх його ознак. Важливо виділити основні, найбільш типові його ознаки.

Так, виходячи із положень законодавства та наукових підходів, ознаками шлюбного договору є:

1) укладається особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям, тобто має особливий суб'єктивний склад;

2) цим договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки, тобто має спеціальний предмет правового регулювання;

3) укладається лише за домовленістю сторін, тобто є правом, а не обов'язком;

4) має складну правову природу, оскільки його не можна вважати лише як правочин,

домовленість, юридичний факт, документ чи зобов'язання.

Разом з тим постає питання, чи взагалі є необхідним закріплення дефініцій у законодавчих актах. На думку З. В. Ромовської, у правових дефініціях міститься концентрований виклад змісту певного правового явища і без них не обійтись [15, с. 108]. Вважаємо, що їх відсутність нерідко призводить до неоднозначного трактування одних і тих самих понять, неоднакового їх застосування на практиці. А тому існування дефініцій у законодавчих актах є необхідним, однак із застереженням, що будь-яке законодавче визначення повинно бути універсальним, оскільки воно виступає не тільки найважливішою складовою мови нормативно-правового акту, а й фіксує стан знань на певному етапі дійсності. Тому законодавчо визначити поняття шлюбного договору у статті 92 Сімейного кодексу України видається цілком доцільно, оскільки такий підхід дозволить розкрити для розуміння правозастосовців його зміст.

Висновок. Підсумовуючи викладене, зауважуємо, що шлюбний договір виступає особливим способом урегулювання наявних між подружжям майнових відносин або майнових відносин, що можуть виникнути в майбутньому, засобом захисту майнових прав подружжя, а також засобом здійснення майнових обов'язків. Поняття шлюбного договору слід визначати наступним чином : «добровільна домовленість подружжя (або осіб, що мають намір укласти шлюб) спрямована на встановлення, зміну або припинення майнових прав та обов'язків подружжя як у шлюбі, так і при його розірванні.

Література

1. Наулко В.І. Культура і побут населення України : моногр., Наулко В.І. - К. Либідь, 1991 - 230 с.

2. Тімуш І. С. Розвиток інституту шлюбного договору в правовій системі України [Електронний ресурс] / І. С. Тімуш // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2013. - № 4. - С. 37-43. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_4_8

3. Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна: дис.. канд. юрид. наук: 12.00.03 /- О. М. Калітенко. – Х., 2001. – 174 с.

4. Жилинкова И. В. Брачный договор /- И. В. Жилинкова. –Х.: «Ксилон», 2005. – 176 с.

5. Зайцева Т.И. Семейное право и нотариальная практика // Настольная книга нотариуса. – Т.ІІ: учебно-методическое пособие. – М, 2003. – С. 138.

6. Костина Е. Н. Понятие и стороны брачного договора по законодательству республики беларусь / е. н. костина // актуальные проблемы гражданского права. 2014. № 2 (3). - С. 157-163.

7. Циверенко Г. П. Шлюбний договір: українська сучасність [Електронний ресурс] / Г. П. Циверенко, О. О. Трикоз // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер. : Юридичні науки. - 2013. - № 1. - С. 63-67.

8. Ульяненко О. О. Шлюбний договір в сімейному праві України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. О. Ульяненко. – К., 2003. – 185 с.

9. Олійник О. С. Шлюбний договір: порівняльно-правовий аналіз різних правових систем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 /- О. С. Олійник. – Івано-Франківськ, 2009. – 198 с.

10. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар /- З. В. Ромовська. – К.: Ін-юре, 2003. – 532 с.

11. Фурса С. Шлюбний контракт в нотаріальному процесі / С. Фурса // Право України. – 2000. – № 5. – С. 55–62.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.

13. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. – 2-е вид., переоб. і допов. / В. В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.

14. Бєлов Д. М., Палешник Л. І. Деякі проблеми укладення шлюбного договору /- Д. М. Бєлов, Л. І. Палешник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Вип. 33. Том 2. – С. 148–151.

15. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / З. В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 500 с.

СПРИЯННЯ ЗАЙНЯТОСТІ, ЗАХИСТ ВІД БЕЗРОБІТТЯ ТА ДОПОМОГА ПО БЕЗРОБІТТЮ ЗА НОРМАМИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА

Назимко Олена Вікторівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Автором даної науково-правничої статті наведено та розглянуто зміст тих предметноспрямованих, регулятивно-цільових норм сучасного міжнародного трудового права, які встановлюють основні принципи, базові цілі та конкретні завдання МОП у сфері сприяння зайнятості, захисту від безробіття та допомоги по безробіттю.
Ключові слова: зайнятість, безробіття, служба зайнятості, роботодавці, наймані працівники, допомога по безробіттю.

The author of this scientific and legal paper presented and considered those present international labor law subject-matter, regulative norms which establish ILO`s key principles, basic purposes and specific tasks on promoting employment, protecting from unemployment and giving dole.
Key words: employment, unemployment, employment service, employers, hired workers, dole.

Автором даной научно-юридической статьи приведено и розглянуто содержание этих предметнонаправленных, регулятивно-предметных норм современного международного трудового права, которые устанавливают основные принципы, базовые цели и конкретные задачи МОП в сфере содействования занятости, защиты от безработицы и помощи по безработице.
Ключові слова: занятость, безработица, служба занятости, работодавцы, нанятые работники, помощь по безработице.

Актуальність. Фундаментальним цільовим призначенням будь-якої галузі права є відтворення та захист більш або менш суворих, більш або менш чітких норм, регулюючих ту чи іншу сферу соціальної взаємодії.

Однак і самі правові норми формуються, розвиваються, змінюються, приймаються або ж, навпаки, відхиляються під впливом предметних, об'єктивних вимог та тенденцій соціального розвитку, під впливом низки гострих проблем соціальної дійсності.

Варто зазначити, що в рамках інституту трудових відносин відтворюється відносно часта, відносно регулярна та відносно непередбачувана соціальна трансформація правового та соціально-трудового статусу одного із базових суб'єктів даного інституту – працівника.

Протилежними по відношенню одне до одного правовими та соціально-трудовими статусами, до періодичного, циклічного набуття яких призводить вказана соціальна трансформація, є, як відомо, з одного боку, статус працюючої, тобто зайнятої тією чи іншою працею людини, а з іншого – статус цілком або частково безробітної людини та пов'язані із таким статусом матеріально-фінансові, моральні та інші проблеми.

І відповідний правовий статус та соціально-трудові вимоги/потреби зайнятої людини, і відповідний правовий статус та гострі матеріально-фінансові проблеми безробітної лю-

дини – в рівній мірі вимагають попереднього та наступного комплексного соціального, державного та іншого захисту згідно з чинними нормами національного та міжнародного трудового, а також іншого галузевого права.

Нехтування ж очевидними соціальними проблемами людей, які потребують матеріально-грошової допомоги по безробіттю, або ж є безробітними через брак робочих місць, через відсутність рівнозначних професійно-трудових альтернатив, або через втрату роботи під впливом тих чи інших соціально-економічних та багатьох інших обставин, може призвести до широкого соціального невдоволення та/або справжнього соціального вибуху.

Таким чином, зазначена нами сфера інституту трудових відносин є однією із базових, однією із найбільш проблематичних, однією із найбільш актуальних та однією із найбільш динамічних сфер даного інституту. Дана сфера вимагає до себе повсякчасної та широкої уваги з боку громадських, державних, духовних та багатьох інших законних соціально-регулятивних інституцій.

Тому встановлення чітких, зрозумілих, демократичних та суспільно прийнятних правових норм у сфері сприяння широкій трудовій зайнятості населення, забезпечення ефективного захисту населення від безробіття та надання населенню гарантованої допомоги по безробіттю є запорукою соціальної справедливості, соціального консенсусу, соціальної стабільності, оптимізації існуючої системи соціальної стратифікації і, таким чином, запорукою соціальної злагоди та соціально-економічного розвитку.

Власне саме тому надзвичайно актуальним та важливим видається здійснення комплексного дослідницького розгляду змісту тих предметноспрямованих, регулятивно-цільових норм сучасного міжнародного трудового права, які встановлюють основні принципи, базові цілі та конкретні завдання МОП у сфері сприяння зайнятості, захисту від безробіття та допомоги по безробіттю.

Здійснення новітніх наукових досліджень у рамках цієї окремої, відносно цілісної проблематики сучасного міжнародного трудового права надасть українським науковцям-правникам, правникам-практикам, діячам професійних спілок працівників України, діячам професійних спілок роботодавців України, а також належно уповноваженим українським законодавцям та посадовцям можливість розробляти та вносити ґрунтовні проекти корисних, новаторських законотворчих поправок, спрямованих на прогресивне та водночас виважене реформування відповідних норм сучасного трудового та іншого галузевого права України.

Метою даної статті, відповідно до чітко сформульованої та належно актуалізованої тематичної проблеми, є, таким чином, узагальнення та аналіз основних принципів, базових цілей та конкретних завдань МОП у сфері сприяння зайнятості, захисту від безробіття та допомоги по безробіттю.

Виклад основного матеріалу. Достатньо природним та логічним видається те, що проблематика сприяння зайнятості, захисту від безробіття та допомоги по безробіттю посіла одне із головних місць у рамках міжнародного соціально-економічного, власне «трудового» порядку денного одразу ж після заснування МОП у 1919 році.

Варто окремо відзначити, що задовго перед тим, як відбулося загальне декларування на міжнародному рівні універсального права людини бути працевлаштованою, в рамках низки правових джерел та рекомендаційних документів МОП було кодифіковано, насамперед, практично спрямовані правові норми та рекомендації стосовно вирішення вказаної проблематики.

Так, наприклад, згідно з п. 1 ст. 2 Конвенції МОП №2 «Про безробіття» від 29 жовтня 1919 року, чітко зазначається першочергове зобов'язання всіх держав-членів МОП – встановити систему безплатних державних бюро зайнятості, які б перебували під контролем центрального державного органу [1]. Однак п. 2 ст. 2 даної Конвенції передбачає, у свою чергу, законну можливість паралельного функціонування і приватних служб зайнятості.

Необхідність створення системи державних безплатних служб зайнятості є додатково підтвердженим і за змістом п. 1 ст. 1 Конвенції МОП №88 «Про організацію служби зайнятості» від 9 липня 1948 року [2].

У п. 1 ст. 3 даної Конвенції наведено також норми щодо географічно-організаційної структури таких служб, які мають містити мережу місцевих, а де це видається доцільним, і регіональних бюро, достатніх за кількістю для обслуговування кожного географічного району країни і зручно розташованих для роботодавців та працівників.

Також надзвичайно важливою та практично спрямованою міжнародною правовою нормою, яка одразу ж чітко встановила систему та принцип транскордонного солідарного реагування держав-членів МОП на проблему передбачуваного і, таким чином, непередбачуваного настання безробіття, є норма п. 1 ст. 3 наведеної Конвенції МОП №2 «Про безробіття» від 29 жовтня 1919 року, де вказується, що держави, які встановили систему страхування на випадок безробіття, вживають на умовах, погоджених між заінтересованими членами, заходи з тим, щоб зайняті роботою громадяни однієї з країн - членів МОП, які працюють на території іншого члена МОП, одержували страхову допомогу в тому самому розмірі, що й зайняті роботою громадяни останнього [1].

Однак пп. 1 та 2 Рекомендації МОП №44 «Щодо страхування на випадок безробіття та щодо надання допомоги безробітним» від 23 червня 1934 року не тільки додатково наголошують на необхідності створення загальної системи страхування на випадок безробіття, але й закликають до створення окремої, додаткової системи надання фінансової допомоги тим особам, які вже вичерпали своє право на одержання допомоги, а в деяких випадках і тим особам, які ще не набули права на одержання допомоги [3].

Також, уточнюючи ґрунтовно-варіативний зміст поняття «безробітний», п. 3 даної Рекомендації виокремлює та вводить у нормативний обіг таке поняття як «частково безробітний». Загальною та цілком природною межею остаточного припинення сплати страхування на випадок безробіття визначено, згідно з підп. b) п. 4 даної Рекомендації, настання природного віку, який одразу ж надає людині законне право на отримання пенсії по старості [3].

Так само в цілях охоплення системою страхування по безробіттю якомога ширших верств населення, в рамках даної Рекомендації відтворено положення щодо практичного, скажімо так, «недоктринерського» реагування на випадки, коли застосування загальних положень щодо страхування на випадок безробіття до певної категорії працівників є дещо утрудненим. Так, згідно з підп. c) п. 4 даної Рекомендації, для страхування таких працівників слід проводити окремі, особливі заходи. Ці особливі заходи мають бути спрямовані, зокрема, на отримання достатніх доказів безробіття та на узгодження розміру допомоги із звичайним заробітком відповідних працівників [3].

Надзвичайно важливим, суворо урівнюючим відповідне соціально-трудове право всіх працівників, незалежно від роду їхніх професійно-трудових занять, є, згідно з п. 5 даної Рекомендації, окреме положення про те, що коли за критерій для обов'язкового страхування є доцільним встановити розмір максимальної заробітної плати, то вказаний критерій не повиннен торкатися тільки тих працівників, які одержують достатньо високу заробітну плату для того, щоб мати можливість забезпечити себе власними коштами на випадок безробіття [3].

Допустимий страховий стаж, згідно з п. 6 даної Рекомендації, не повинен перевищувати 26 тижнів роботи за професією, на яку поширюється система страхування, або ж не повинен перевищувати 26 щотижневих внесків чи еквівалентної суми за дванадцятимісячний період, що передував зверненню по допомогу, або ж 52 тижнів роботи, чи 52 щотижневих внесків, або еквівалентної суми за двадцять чотири місяці, що передували зверненню по допомогу.

Окремої уваги в рамках даної Рекомендації приділено і надзвичайно важливому питанню про професійно-трудові альтернативи для безробітних осіб, звернення до яких становитиме працю за новою, часто абсолютно незнайомою для цілком або частково безробітної особи професійно-трудовою спеціальністю.

Так, п. 9 даної Рекомендації закликає належно враховувати тривалість роботи особи за її попередньою спеціальністю, її шанси на здобуття роботи за своєю спеціальністю, її професійну підготовку та придатність до нової роботи.

Ті самі базові принципи уважності, розбірливості та гуманності відтворено і у підп. b)- п. 11 даної Рекомендації, де зазначено, що, покладаючи на безробітного зобов'язання поступити на громадські роботи, організовані на користь безробітних, слід урахувати його вік, стан здоров'я, попереднє заняття та придатність до такої роботи.

І власне лише в Рекомендації МОП №67 «Щодо забезпечення доходу» від 12 травня 1944 року було вперше окремо, ємко визначено, за яких саме обставин повинна виплачуватись допомога по безробіттю.

Так, у п. 14 Розділу «Безробіття» даної Рекомендації зазначено, що випадком, коли повинна виплачуватись допомога по безробіттю, є втрата заробітку у зв'язку з безробіттям застрахованої особи, яка звичайно працює, здатна до систематичної роботи у певній сфері, і яка шукає потрібну роботу, або у зв'язку з частковим безробіттям [4].

Таким чином, нормативізація наведених у даному пункті соціальних характеристик цілком або частково безробітної особи, зокрема нормативізація процесу пошуку нею потрібної роботи, вказує на те, що фундаментальними складовими будь-якої системи сприяння зайнятості, захисту від безробіття та допомоги по безробіттю є, з одного боку, активна державна та громадська багатостороння допомога цілком або частково безробітній особі, а з іншого – врахування за такою особою її попереднього статусу активно працюючої людини та її щире, активне прагнення якомога скоріше повернутися до соціалізованого кола працюючих, зайнятих людей.

Тому на підтвердження всього зазначеного у п. 2 вказаного Розділу 14 «Безробіття» даної Рекомендації наводиться базова соціально-реінтеграційна мета сплати допомоги по безробіттю – виплата повинна тривати доти, доки застрахованій особі не буде запропоновано роботу, яка їй підходить.

Попри свою очевидну варіативність та в залежності від конкретних життєвих обставин та соціально-психологічних характеристик цілком або частково безробітної особи, поняття «потрібна робота», так чи інакше, відтворює спрямованість на соціальну реінтеграцію цілком або частково безробітної особи до кола працюючих, зайнятих людей. Так, пп. 3) та- 4) Розділу 14 «Безробіття» даної Рекомендації зазначають наступне з цього приводу. Протягом початкового періоду повинні вважатися потрібними лише такі види роботи: a) робота за звичайним фахом застрахованої особи в такому місці, яке не вимагає зміни місця проживання, і за плату, яка існує в даний час, встановлену компетентними договорами, якщо вони застосовуються; або b) інша робота, прийнятна для застрахованої особи. Після закінчення початкового періоду: a) робота, яка вимагає зміни фаху, може вважатися потрібною, якщо пропонована робота є такою, що може в розумних межах бути запропонована застрахованій особі з урахуванням її сил, здатності, минулого досвіду і доступних для неї засобів навчання; b) робота, яка вимагає зміни місця проживання, може вважатися потрібною, якщо на новому місці проживання є житло;- c) робота в менш сприятливих умовах, ніж ті, в яких застрахована особа звичайно працювала за своїм фахом і у своєму районі, може вважатися потрібною, коли запропоновані умови відповідають загальним нормам, яких дотримують у тій професії і в тому районі, в яких ця робота пропонується.

На відміну від усіх наведених правових джерел та рекомендаційних документів МОП, Конвенція МОП №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28 червня 1952 року наводить чіткий перелік категорій так званих захищених осіб, тобто власне осіб, які користуються законним правом на отримання допомоги по безробіттю. Такими категоріями осіб, згідно зі ст. 21 даної Конвенції, є: a) встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих, або- b) усіх жителів, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують меж, встановлених таким чином, щоб дотримувалися вимоги статті 67, або c) у випадках, коли діє заява, зроблена за статтею 3, встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих на промислових підприємствах, які мають 20 чи більше працівників [5].

У свою чергу, лише в рамках Конвенції МОП №122 «Про політику в галузі зайнятості» від 9 липня 1964 року було вперше визначено низку таких основних принципів політики сприяння зайнятості, які б базувались на врахуванні: а) соціальної природи людини, вираженій у її прагненні до праці; б) соціально-економічній та виробничій продуктивності її праці; в) універсальних соціально-економічних та інших прав людини. Так, у п. 2 ст. 1 даної Конвенції зазначається, що ця політика має на меті забезпечувати, щоб: a) була робота для всіх, хто готовий стати до роботи і шукає роботу; b) така робота була якомога продуктивнішою; c) була свобода вибору зайнятості і найширші можливості для кожного працівника здобути підготовку та використовувати свої навички і здібності для виконання роботи, до якої він придатний, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних поглядів, іноземного походження чи соціального походження [6].

Окрім створення безплатних державних служб зайнятості та систем вакантних професійно-трудових альтернатив, справі забезпечення зайнятості та боротьбі із безробіттям мають сприяти і відповідні програми професійної орієнтації та професійної підготовки. Так, згідно з пп. 1 та 2 ст. 1 Конвенції МОП №142 «Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів» від 23 червня 1972 року, кожна держава-член МОП ухвалює та розвиває всебічні й скоординовані політику і програми професійної орієнтації та професійної підготовки, тісно пов'язані із зайнятістю, зокрема через державні служби зайнятості. Ці політика і програми належним чином враховують: a) потреби, можливості та проблеми зайнятості як на регіональному, так і на національному рівні; b) стадію та рівень економічного, соціального і культурного розвитку; c) взаємозв'язок між розвитком людських ресурсів та іншими економічними, соціальними й культурними цілями [7].

У рамках Конвенції МОП №168 «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття» від 21 червня 1988 року підсумовано, узагальнено та дещо детальніше розвинуто деякі відповідні нормативні положення всіх вищенаведених правових джерел та рекомендаційних документів МОП.

Так, наприклад, у ст. 7 Розділу II «Сприяння продуктивній зайнятості» даної Конвенції зазначено, що кожна держава-член МОП опрацьовує як пріоритетну мету політику, спрямовану на сприяння повній, продуктивній і вільно вибраній зайнятості всіма відповідними засобами, серед яких соціальне забезпечення. Такі засоби повинні містити, серед іншого, служби зайнятості, професійну підготовку та професійну орієнтацію [8].

Надзвичайно важливим є зміст п. 1 ст. 8 Розділу II «Сприяння продуктивній зайнятості» даної Конвенції, яка суттєво розвиває положення усіх вищенаведених правових джерел та рекомендаційних документів МОП власне щодо методів сприяння зайнятості, профілактики безробіття, а також щодо встановлення низки додаткових категорій осіб, яким має бути забезпечена допомога. У даній статті зазначено, що кожна держава-член МОП прагне ввести, зважаючи на соціальне законодавство й практику, спеціальні програми, що сприяють створенню робочих місць та допомозі в питаннях зайнятості, а також сприяють здобуттю продуктивної і вільно вибраної зайнятості для певних категорій осіб, які перебувають у несприятливому становищі і які стикаються або можуть стикатися з труднощами в пошуках стабільної зайнятості, таких як жінки, молоді працівники, інваліди, працівники літнього віку, особи, що є безробітними тривалий час, працівники-мігранти, котрі живуть у країні на законних підставах і працівники, котрих зачепили структурні зміни [8].

Необхідну норму щодо низки категорій осіб, які підлягають захисту, тобто користуюсь правом на отримання допомоги по безробіттю, окрім приписуваних категорій працівників, які становлять не менш як 85 відсотків усіх працівників, доповнено тим, що зазначеним правом користуються, згідно з п. 1 ст. 11 Розділу IV. «Особи, які підлягають захисту» даної Конвенції, також державні службовці та учні на виробництві [8].

Що ж стосується методів захисту від безробіття, то п. 1 ст. 12 Розділу V «Методи захисту» зазначає, що кожний член МОП може

визначити метод або методи захисту, за допомогою яких він вважає за краще застосовувати положення Конвенції, чи то за допомогою системи внесків або системи, що не базується на внесках, чи за допомогою сполучення таких систем [8].

Ст. 13 та 14 Розділу VI «Допомога, що підлягає виплаті» даної Конвенції зазначають наступне. Допомога, надавана безробітним у формі періодичних виплат, може бути пов'язана з видом захисту. У випадках повного безробіття допомога виплачується у формі періодичних виплат, зараховуваних таким чином, щоб забезпечити одержувачеві часткове й тимчасове відшкодування втраченого доходу і в той же час, щоб не знижувати стимулів до здобуття роботи чи до створення зайнятості [8].

Найбільш ґрунтовно норми про періодичні виплати на випадок безробіття викладено у п. й ст. 15 Розділу VI «Допомога, що підлягає виплаті» даної Конвенції. У разі повного безробіття й перерви в одержанні заробітку, спричиненої тимчасовим припиненням виробництва без якогось припинення трудових відносин, якщо такий випадок внесено у сферу охоплення, допомога надається у вигляді періодичних виплат, зараховуваних таким чином: a) якщо ця допомога нараховується на основі внесків, котрі робляться захищеною особою чи від її імені, або з урахуванням попереднього заробітку, вона встановлюється в розмірі не менше як 50 відсотків від попереднього заробітку, причому допускається призначити максимум за сумою допомоги або за сумою заробітку, що підлягає врахуванню, який може бути пов'язаний, наприклад, із зарплатою кваліфікованого робітника або з середньою зарплатою працівників цього району; b) якщо така допомога має за основу не внески чи попередні заробітки, то вона повинна становити не менше як 50 відсотків від встановленої законом мінімальної заробітної плати чи від заробітної плати звичайного чорнороба, або розмір її повинен забезпечувати мінімум, потрібний для покриття витрат на основні життєві потреби, залежно від того, що більше.

Висновок. Таким чином, наведені та розглянуті норми сучасного міжнародного трудового права відтворюють низку вказаних основних принципів, базових цілей та конкретних завдань МОП у сфері сприяння зайнятості, захисту від безробіття та допомоги по безробіттю.

Література

1. Конвенція МОП №2 «Про безробіття» від 29 жовтня 1919 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_143;
2. Конвенція МОП №88 «Про організацію служби зайнятості» від 9 липня 1948 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_224;
3. Рекомендації МОП №44 «Щодо страхування на випадок безробіття та щодо надання допомоги безробітним» від 23 червня 1934 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_205;
4. Рекомендація МОП №67 «Щодо забезпечення доходу» від 12 травня 1944 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_323;
5. Конвенція МОП №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28 червня 1952 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_011;
6. Конвенція МОП №122 «Про політику в галузі зайнятості» від 9 липня 1964 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_062;
7. Конвенція МОП №142 «Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів» від 23 червня 1972 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_057;
8. Конвенція МОП №168 «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття» від 21 червня 1988 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_182.

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

Кударь Кира Валерьевна - аспирант Харьковского национального университета внутренних дел

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1925-6431

УДК 159.9

Articolul analizează problema sănătății profesionale a lucrătorilor organelor de drept. Sănătatea profesională este un concept complex, a cărui descriere include componente, semne, niveluri, precum și factori psihologici ai sănătății ocupaționale. Este dată definiția conceptului "sănătate profesională"și sunt evocate criteriile sale: bunăstarea și frecvența bolilor, maturitatea personală, autoreglementarea, caracteristicile stării psihologice, satisfacția cu calitatea vieții și a muncii, absența semnelor de deformare profesională a individului.

Cuvinte cheie: sănătate psihologică, sănătate profesională, criteriile sănătății profesionale.

The article analyzes the problem of professional health of law enforcement officers. According to an analysis of literary sources, professional health is a complex concept and it includes components, symptoms, levels as well as psychological factors. The definition of "professional health" is given and its specific criteria are defined, which include state of health and frequency of diseases, personal maturity, self-regulation, features of psychological status, satisfaction with quality of life and work, and also absence of signs of professional deformation.

Key words: professional health, professional health, criteria of professional health.

В статье проанализирована проблема профессионального здоровья сотрудников правоохранительных органов. Профессиональное здоровье – сложное понятие, описание которого включает компоненты, признаки, уровни, а также психологические факторы профессионального здоровья. Дано определение понятия «профессиональное здоровье» и выделены его критерии: самочувствие и частота заболеваний, личностная зрелость, саморегуляция, особенности психологического статуса, удовлетворенность качеством жизни и труда, отсутствие признаков профессиональной деформации личности.

Ключевые слова: психологическое здоровье, профессиональное здоровье, критерии профессионального здоровья.

Постановка проблемы. Процесс реформирования, экономический кризис, повышение текучести кадров, высокие риски профессиональной деформации, наличие большого количества стрессоров в ежедневной служебной деятельности – это неминуемо отражается на здоровье правоохранителей, в частности, на психологическом и профессиональном здоровье.

Проблема профессионального здоровья в последние десятилетия находится в поле активного внимания специалистов. Влияние неблагоприятных условий труда (перенапряжение, перегрузки, психотравмирующие факторы) способно вызвать профессиональную деформацию личности, профессиональные заболевания, даже необходимости сменить

род занятий или вовсе прекратить профессиональную деятельность [8]. Невысокая осведомленность правоохранителей о состоянии своего здоровья, причинах его снижения и возможных способах укрепления делает проблему профессионального здоровья правоохранителей особо актуальной.

Проблема профессионального здоровья правоохранителей исследовалась в работах А. М. Бандурки, Л. М. Балабановой, В.И. Барко, Л. А. Геляховой, М.А. Дмитриевой, Е. А. Евдокимовой, Е. В. Землянской, А.Г. Караяни, С. А. Ларионова, В. А. Лефтерова, И. Г. Малкиной-Пых, И. И. Приходько, Н. Н. Саппы, А. В. Стариковой, Н. В. Тарабриной, А. В. Тимченко, В. А. Шаповала, С. В. Харченко, а также в работах J. Whealin, D. Thomas, R. Constant, C. Mayhew, J. Joseph, V. Henry и др.

Сохранение профессионального здоровья сотрудников правоохранительных органов в Украине регламентируется международными и отечественными законами: Кодекс законов о труде Украины (от 10.12.1971 № 322-VIII), Основы законодательства об охране здоровья (19.11.1992 № 2801-XII), Устав Всемирной организации здравоохранения (Международный документ от 22.07.1946), Резолюция по правам человека (Всемирная медицинская ассоциация, ООН; Резолюция Международной организации от 01.10.1990), Устав международной организации труда (от 28.06.1919), Закон Украины о профессиональном развитии работников (от 12.01.2012 № 4312-VI), Закон Украины по охране труда (от 14.10.1992-№ 2694-XII), Хартия сообществ об основных социальных правах работников (ЕЭС; Международный документ от 09.12.1989).

Работа по сохранению профессионального здоровья сотрудников правоохранительных органов требует непрерывного, постоянного, изучения индивидуальных особенностей каждого, его исполнительской дисциплины, успехов в работе, настроения, а также семейно-бытовых сторон жизни. Мероприятия по сохранению профессионального здоровья относятся к психопрофилактической работе. Психопрофилактика – это комплекс организационных, служебных, правовых, просветительских, социально-экономических, психологических и медицинских мероприятий, направленных на предупреждение возникновения и развития психических расстройств, негативных психологических состояний посредством создания благоприятных психологических условий для обучения, выполнения служебных задач, предупреждения психологического истощения, профессионального выгорания и деформации личного состава с целью обеспечения их высокой работоспособности и эффективности служебной деятельности [9].

В правоохронительных структурах процесс психопрофилактики состоит из 3 систем мероприятий:

1) первичная психопрофилактика направлена на обеспечение качественного профессионального отбора и сопровождения служебной деятельности сотрудников; проведение мер воспитательного воздействия и социального обеспечения; психологическое изучение и психокоррекцию. Данные мероприятия обеспечивают наиболее раннее выявление и нейтрализацию негативных психоэмоциональных состояний у сотрудников; формируют у них готовность к взвешенным эффективным действиям в непредвиденных, экстремальных ситуациях и их направленность на здоровый образ жизни;

2) вторичная психопрофилактика обеспечивает раннее выявление и эффективное лечение на начальных этапах формирования патологии;

3) третичная психопрофилактика направлена на социально-медицинскую реабилитацию сотрудников с клиническими проявлениями психической патологии, возникшей во время прохождения службы [4].

Задачей всех психопрофилактических мероприятий является поддержание и сохранение профессионального здоровья сотрудников правоохранительных органов, привитие ответственного отношения к собственному здоровью, обучение здоровым паттернам поведения.

Анализ последних исследований и публикаций. Изучение проблемы профессионального здоровья началось с возникновения научной организации труда, основоположни-

ком которого является Ф. Тейлор [8]. В качестве предмета научного исследования понятие «профессиональное здоровье» появляется в середине 80-х годов XX в. Впервые этот термин был использован Дж. Эверли в 1986 году в работе, посвященной проблеме интеграции в практике организационной деятельности таких отраслей, как гигиена и психология труда [6].

Р. А. Березовская выделяет европейский и североамериканский «центры» научно-исследовательской активности и практической деятельности в сфере психологии профессионального здоровья. В странах Европейского Союза общепринятым является определение, предложенное Европейской Академией психологии профессионального здоровья, в соответствии с которым дисциплина рассматривается как «вклад прикладной психологии в решение вопросов профессионального здоровья…изучение психологических, социальных и организационных аспектов динамической взаимосвязи профессиональной деятельности и здоровья» [1]. Американским Обществом психологии профессиональное здоровья рассматривается как научно-практическое направление, включающее в себя междисциплинарное сотрудничество различных специалистов, включая психологов, целью которого является улучшение качества профессиональной жизни, повышение безопасности труда, здоровья и психологического благополучия специалистов во всех видах профессиональной деятельности [1]. Общей целью подходов к изучению профессионального здоровья является сохранение, укрепление и развитие духовной, психической, социальной и соматической составляющих здоровья работников.

Изложение основного материала статьи. Цель статьи - определить понятие «профессиональное здоровье» применительно к деятельности сотрудника правоохранительных органов и выделить основные критерии его оценки.

В самом общем смысле профессиональное здоровье - это сложная многоуровневая система, которая регулирует качество решения профессиональных задач [3]. Всемирная организация здравоохранения определяет понятие профессиональное здоровье как поощрение и поддержка высшей степени физического, умственного и социального благополучия работников во всех профессиях путем предотвращения заболеваний, контроля рисков и адаптации правоохранителей к рабочим местам [14].

А.Г. Маклаков пишет, что профессиональное здоровье – это определенный уровень характеристик здорового человека, который отвечает требованиям профессиональной деятельности и обеспечивает ее высокую эффективность [6].

В. А. Пономаренко определяет профессиональное здоровье как процесс сохранения и развития регуляторных свойств организма, его физического, психического и социального благополучия, которое обеспечивает высокую надежность профессиональной деятельности, профессиональное долголетие и максимальную продолжительность жизни.

Г. С. Никифоров даёт понятию «профессиональное здоровье» следующее определение – это интегральная характеристика функционального состояния организма человека (физические и психические показателями) для оценки его способностей к определенной профессиональной деятельности, с учетом устойчивости к неблагоприятным (стрессогенным) факторам, сопровождающих эту деятельность.

Г.Г. Вербина уточняет, что профессиональное здоровье – это тот уровень развития здоровья человека, который обеспечивается зрелостью целостного организма, когда человек переживает фазы подъема, относительной стабильности и начатой инволюции, изменения внутренней картины здоровья в течение жизни и способен осознать такие изменения через самопознание, через самоорганизацию, саморегуляцию и самосовершенствования, а также способен противостоять психотравмирующей ситуации, возникающей в профессиональной деятельности [2].

Т. М. Дзюба отмечает, что однозначное определение понятия «профессиональное здоровье» остается проблематичным, поскольку категория здоровья имеет сложную

интегративную природу и требует комплексного подхода. Так как отсутствуют критерии оценки профессионального здоровья, Т.М. Дзюба определяет два основополагающих признака феномена профессионального здоровья: социальный и личностный.

Г.С. Никифоров, Е.С. Старченкова, Н.Е. Водопьянова, Р.А. Березовская под профессиональным здоровьем понимают единство свойств, состояний и процессов, обеспечивающих профессиональное долголетие субъекта деятельности. Оно имеет три взаимосвязанных уровня — физический, психологический и социальный, на каждом уровне можно говорить о специфических формах его проявления и ресурсах. Профессиональное здоровье обеспечивает способность субъекта к определенной профессиональной деятельности с заданными параметрами ее эффективности, качества, надежности на протяжении определенного периода жизни, а также устойчивость к неблагоприятным факторам или обстоятельствам, сопровождающим эту деятельность [10]. Р.А. Березовская также анализирует профессиональное здоровье как меру согласованности социальных потребностей общества и возможностей человека в условиях профессиональной деятельности.

В. В. Грандт подытоживает, что профессиональное здоровье – это ресурс, который необходим человеку для успешной самореализации в контексте профессиональной деятельности [5], и выделяет соматопсихологическое здоровье, социально-психологическое здоровье и морально-этическое здоровье в качестве компонентов профессионального здоровья.

Представленные выше определения, составляющие элементы и их содержание профессионального здоровья нами были обобщены в следующем виде (таблица 1).

Т. В. Недуруева обращает внимание, что профессиональное здоровье может выступать и как процесс, и как состояние, и как свойство личности профессионала. Согласно Г. С. Никифорову на разных этапах профессионализации может осуществляться переход одного психического явления в другое, разворачиваться в новой системе отношений и деятельностей, сохраняя при этом целостность [7].

Л. М. Митина развивает представление о многоуровневости профессионального здоровья, в соответствии с которым высший уровень личностного здоровья отвечает за производство смысловых ориентаций, определение общего смысла жизни, отношение к другим, к себе и оказывает регулирующее воздействие на нижележащие уровни. Профессиональное здоровье – это мера способности специалиста выступать активным и автономным субъектом собственной жизнедеятельности в изменяющемся мире [11].

При определении содержания понятия «профессионального здоровья» возникает проблема его соотношения с понятием «здоровья». Так, с одной стороны, практически здоровый человек может оказаться профессионально нездоровым, а с другой – у профессионально здорового человека, который успешно работает (например, на вредном производстве), могут возникать латентные болезненные изменения [5]. По мнению Г.С. Никифорова: «Целесообразно говорить о взаимосвязи: с одной стороны, очевидно, что состояние здоровья существенно влияет на процесс и результат деятельности, с другой - профессиональная деятельность влияет на здоровье профессионала» [8]. С. М. Шингаев определяет профессиональное здоровье, с одной стороны, как состояние полного физического, психического и социального благополучия в условиях профессиональной деятельности, а также отсутствие профессиональных заболеваний; с другой стороны, как комплекс характеристик человека, позволяющих ему успешно справляться с вызовами и требованиями профессиональной среды [13].

В.А. Шаповал считает, что понятие «профессиональное здоровье» лежит в таких континуумах, как:

- профессиональное здоровье - профессиональные заболевания;
- профессиональная социально-психическая адаптация - профессиональная социально-психическая дезадаптация;
- профессиональная успешность (эффективность, надежность) - профессиональная

Таблица 1.

Обобщенные представления о профессиональном здоровье

Составляющая профессионального здоровья	Виды составляющих	Содержание составляющих	Автор
Признаки	Социальная	мера трудоспособности, социальной адаптивности, деятельностного отношения человека к бытию	Т.М. Дзюба
	Личностная	стратегия жизнедеятельности человека, уровень компетентности человека владеть собой и обстоятельствами жизни	
Психологические факторы	Когнитивный модуль	адекватное представление об уровне своего здоровья, осознания роли здоровья и его влияния на жизнь в целом, а также понимание основных факторов риска профессии и путей сохранения и укрепления здоровья.	С.М. Шингаев
	Эмоциональный модуль	весь спектр переживаний состояния «здоровья / болезни», возникающих в включенного в ту или иную профессиональную ситуацию работника, адекватное эмоциональное реагирование	
	Поведенческий модуль	особенности поведения профессионала, способствуют адаптации к изменяющимся условиям окружающей среды и профессиональной деятельности, а также стратегии поведения, обусловленные изменением состояния здоровья, и здоровый образ жизни и работы	
Уровни	Физический	самочувствие, частота заболеваний, работоспособность, активность и энергетический потенциал, утомляемость.	Г.С. Никифоров, Н.Е. Водопьянова, Р.А. Березовская, Е.С. Старченкова
	Психологический	характеристики внимания и памяти, эмоциональное благополучие, стрессоустойчивость, поведение, направленное на укрепление здоровья, отсутствие признаков проф. деформации	
	Социальный	профессиональная мотивация, удовлетворенность трудом, проф. востребованность, направленность на проф. развитие, социально-психологическая адаптация к социальной среде	
Компоненты	Соматопсихологическое здоровье	оптимальное соотношение между психологическими процессами и физиологическими явлениями организма работника в контексте профессиональной деятельности	В.В. Грандт
	Социально-психологическое здоровье	особенности взаимодействия работник - профессиональная среда, определяемое через следующие характеристики: адекватное восприятие социальной действительности адаптация к профессиональной среды; направленность на общественное дело; альтруизм; ответственность перед другими; бескорыстие и др	
	Морально-этическое здоровье	вид профессионального здоровья, которое характеризуется следованием нормам, принципам, кодекса или устава профессии работающего без ущерба для его здоровья в целом.	

неуспеваемость (ненадежность, бесполезность);

- профессиональная самореализация (конструктивное развитие, профессиональная трансформация) - профессиональная деформация (профессиональная деградация);

- профессиональное мастерство (гибкость, креативность, новаторство) - профессиональные стереотипы (ригидность, консерватизм, догматизм);

- сознательная мотивация на профессиональную деятельность - бессознательное влечение (тропизм) к определенной профессиональной деятельности.

Также с точки зрения В.А. Шаповала, в изучении профессионального здоровья происходит смещение акцентов с традиционного нозоцентрического подхода, ориентированного на выявление у кандидатов болезней и физических недостатков, которые являются противопоказаниями к службе в соответствии с нормативным перечнем, к нормоцентрическому, ориентированному на оценку количественных показателей собственно здоровья кандидата [12].

Выводы. Профессиональное здоровье было предметом значительного количества исследований. Под профессиональным здоровьем сотрудника правоохранительных органов можно понимать развитие соматопсихологического, социально-психологического и морально-этического компонентов профессионального здоровья, которое позволяет выполнять служебные обязанности без вреда для здоровья и его ресурсов, активности и работоспособности, психологического статуса, стрессоустойчивости и эмоционального благополучия, профессиональной удовлетворенности, социально-психологической адаптации к социальной среде работника, удовлетворенности качеством жизни.

Профессионально здоровый сотрудник правоохранительных органов характеризуется качественным решением профессиональных задач, оптимальным соотношением между психологическими процессами и физиологическими явлениями организма, адаптацией к профессиональной среде, следованием нормам и правилам профессии, субъективным благополучием и социально-психологической зрелостью, развитой рефлексией и саморегуляцией.

Показателями профессионального здоровья сотрудника правоохранительных органов являются: удовлетворительное самочувствие, низкая частота заболеваний, эффективное функционирование психологических регуляторных процессов, личностная зрелость, достаточный психологический статус, отсутствие признаков профессиональной деформации личности, высокая удовлетворенность качеством своей жизни и трудом.

Литература

1. Березовская Р.А. *Психология профессионального здоровья за рубежом: современное состояние и перспективы развития*. Психологические исследования. 2012. Т. 5. № 26. С. 12. URL: http://psystudy.ru (дата обращения: 22.12.2017).

2. Вербина Г. Г. *Профессиональное здоровье специалиста*. Альманах современной науки и образования. 2008. №4. С. 52–54.

3. Виноградова Н. И. *Становление профессионального здоровья будущего психолога образования*. Учёные записки ЗабГУ. 2013.- № 5. С. 111–117.

4. Горбенко Д. А. *Особливості психопрофілактичної роботи роботи в органах внутрішніх справ*. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. №1. С. 255–260.

5. Грандт В. В. *Професійне здоров'я представників екстрених служб*. Український науковий журнал Освіта регіону. Політологія, Психологія, Комунікації. 2011. URL: http://social-science.com.ua/article/704 (дата обращения: 22.12.2017).

6. Дзюба Т. М. *Професійне здоров'я особистості: аналіз основних дефініцій*. Актуальні проблеми психології. 2014. №40.- С. 33–37.

7. Недуруева Т. В. *Профессиональное здоровье медицинских работников: структурно-критериальный подход*. Ученые записки Российского государственного социального университета. 2012. №2. С. 175–180.

8. Никифоров Г. С. *Психология здоровья*. Спб.: Питер. 2006. 607 с.

9. Приказ МВД Украины Об утверждении Положения о психологическом обеспечении в Национальной гвардии Украины. 2016. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17 (дата обращения: 25.12.2017).

10. Психологические факторы профессионального здоровья преподавателей высшей школы / Г. С. Никифоров, Н. Е. Водопьянова, Р. А. Березовская, Е. С. Старченкова. // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2015. – №4. – С. 42–54.

11. Сергеева И. В. *К проблеме профессионального здоровья учителя*. Науковий вісник державного Херсонського університету. 2016. №6. С. 82–86.

12. Шаповал В. А. *Профессиональное здоровье сотрудников органов внутренних дел: новые методологические подходы к диагностике и прогнозированию.* Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2006. №2. С. 344–352.

13. Шингаев С. М. *Ключевые вопросы психологии профессионального здоровья менеджеров.* Materialy VIII Miѕdzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji «Naukovva przestrzen Europy». 2012. Volume 23. Psychologia i socjologia.: Przemysl. Nauka i studia. 2012. С. 7 – 9.

14. What is Occupational Health? Всемирная организация здравоохранения. 1950. URL: http://www.agius.com/hew/resource/ohsilo.htm (дата обращения: 22.12.2017).

ВОЛЮНТАРИЗМ ЯК ТЕЧІЯ ІРРАЦІОНАЛІЗМУ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Музика Марія Петрівна - аспірант кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права

УДК 340.12

У статті досліджується волюнтаризм як вид ірраціоналізму у праві. Розглянуто як спільне, так і відмінне у філософсько-правових концепціях волі у А. Шопенгауера і Ф. Ніцше. Спільне у розумінні феномена волі у філософії двох мислителів наступне: осмислення розуму лише як здатності, що виділяє суб'єктивність людської особистості; розуміння волі як надіндивідуального феномена, який має характер субстанційної основи правового буття; право повинне впливати на волю, а не на інтелект людини; воля є первинною по відношенню до свідомості і мислення; воля нерозривно пов'язана з людською діяльністю; людина – це ірраціональна істота, котра живе інстинктами, несвідомими спонуканнями.

Різниця у трактуванні феномена волі у філософії А. Шопенгауера й Ф. Ніцше полягає в тому, що для Фрідріха Ніцше воля є конкретна індивідуальна воля людини, яка виявляє себе як «воля до влади», а точніше «воля до могутності», натомість для А. Шопенгауера воля нескінченна у своїх проявах, вона може бути як Світова, так і індивідуальна; за Ніцше принцип «волі до влади» створює нерівність людей, яка є суттю суспільного життя, вічним пануванням одних над іншими, для А. Шопенгауера воля повинна втілюватися у справедливості, що означає дотримання меж утвердження своєї волі та усвідомлення самообмеження особистістю своєї поведінки; у філософії права А. Шопенгауера для інтерпретації волі властиві песимістичні й аскетичні мотиви, а в концепції «волі до влади» Ф. Ніцше чітко простежуються аспекти активізму й оптимізму.

Запропоновано під волюнтаризмом як видом ірраціоналізму у праві розуміти філософсько-правовий напрям, у якому воля визнається першоосновою правового буття, пізнання та є вирішальною у саморегуляції людиною своєї поведінки та діяльності. Виявлено, що у волюнтаризмі як виді ірраціоналізму у праві, волі притаманні наступні ознаки: оспорює значення розуму як сфери усвідомлення діяльності людини; є першопричиною всіх соціально-правових процесів; визначає хід психологічних та розумових процесів у людини; є рушійною силою розуму та має переваги над правовим раціоналізмом; розуміється як феномен саморегуляції суб'єктом права своєї діяльності; визначається як мотиви, спонукання до дії; визначає спрямованість правового пізнання; формує правове буття; виступає абсолютним началом до правового життя.

Встановлено, що волюнтаризм як вид ірраціоналізму у праві поділяється на два підвиди, в залежності від філософії права двох основних представників: А. Шопенгауера та Ф. Ніцше.

Ключові слова: право, волюнтаризм, ірраціоналізм, філософсько-правова концепція, воля до життя, воля до влади, правове буття, правове пізнання.

В статье исследуется волюнтаризм как вид иррационализма в праве. Рассмотрено как общее, так и отличное в философско-правовых концепциях воли в А. Шопенгауэра и Ф. Ницше. Общее в понимании феномена воли в философии двух мыслителей следующее: понимание под умом только способности, что выделяет субъективность человеческой личности; понимание воли как надиндивидуального феномена, который имеет характер субстанционной основы правового бытия; право должно влиять на волю, а не на интеллект человека; воля первична по отношению к сознанию и мышлению; воля неразрывно связана

с человеческой деятельностью; человек - это иррациональное существо, которое живет инстинктами, бессознательными побуждениями.

Разница в трактовке феномена воли в философии А. Шопенгауэра и Ф. Ницше заключается в том, что для Фридриха Ницше воля есть конкретная индивидуальная воля человека, проявляет себя как «воля к власти», а точнее «воля к могуществу», а для А. Шопенгауэр воля бесконечная в своих проявлениях, она может быть как Мировая, так и индивидуальная; по Ницше принцип «воли к власти» создает неравенство людей, которое является сутью общественной жизни, вечным господством одних над другими, для Шопенгауэра воля должна воплощаться в справедливости, означает соблюдение границ утверждения своей воли и осознание самоограничения личностью своего поведения; в философии права А. Шопенгауэра для интерпретации воли свойственны пессимистические и аскетические мотивы, а в концепции «воли к власти» Ф. Ницше четко прослеживаются аспекты активизма и оптимизма.

Предложено под волюнтаризмом как видом иррационализма в праве понимать философско-правовое направление, в котором воля признается первоосновой правового бытия, познания и является решающей в саморегуляции человеком своего поведения и деятельности. Выявлено, что в волюнтаризме как виде иррационализма в праве, воле присущи следующие признаки: оспаривает значение разума как сферы осознания деятельности человека; является первопричиной всех социально-правовых процессов; определяет ход психологических и умственных процессов у человека; является движущей силой ума и имеет преимущества над правовым рационализмом; понимается как феномен саморегуляции субъектом права своей деятельности; определяется как мотивы, побуждения к действию; определяет направленность правового познания; формирует правовое бытие; выступает абсолютным началом в правовой жизни.

Установлено, что волюнтаризм как вид иррационализма в праве делится на два подвида, в зависимости от философии права двух основных представителей А. Шопенгауэра и Ф. Ницше.

Ключевые слова: право, волюнтаризм, иррационализм, философско-правовая концепция, воля к жизни, воля к власти, правовое бытие, правовое познание.

This article investigates voluntarism as a type of irrationalism in law. Common and different features were analyzed in the philosophical and legal concepts of the will in the works of A. Schopenhauer and F. Nietzsche. The philosophers both treat the phenomenon of the will as: comprehending mind only as ability to highlight the subjectivity of human personality; understanding the will as a supraindividual phenomenon, characterized by substantive basis of legal existence; law must influence the will, but not the intellect of a person; the will is primary in relation to consciousness and thinking; the will is an integral part of human activity; a person is an irrational creature who lives by instincts, unconscious motivations.

A. Schopenhauer and F. Nietzsche interpret the phenomenon of the will in the philosophy differently in the following aspects: F. Nietzsche believes that the will is a definite individual will of a person which is showed as "will to authority", or rather "will to power", but A. Schopenhauer thinks that the will is endless in its manifestations, it can be both world and individual; according to F. Nietzsche the principle "will to authority" creates inequality of people, which is the essence of social life, eternal dominance over others; according to A. Schopenhauer, the will must be embodied in justice, which means observance of the limits of the establishment of his will and recognition of self-restraint of the personality's behavior; in the philosophy of law of A. Schopenhauer the will is characterized by pessimistic and ascetic motives, but in the concept of "will to power" F. Nietzsche clearly traces the aspects of activism and optimism.

It was proposed to treat voluntarism as a kind of irrationalism in law as philosophical and legal branch, in which the will is recognized as the first principle of legal existence and cognition, and is important in self-regulation by a person of his behavior and activities. It was found out that voluntarism as a kind of irrationalism in law, the following features are inherent in the will: it challenges the meaning of the mind as a sphere of recognition of human activity; is the root cause of all social and legal processes; determines the course of psychological and mental processes in humans; is a motivation force of intellect and has advantages over legal rationalism; it is understood as the phenomenon of self-regulation by a subject of the right of his activity; it is defined as motives, motivation for action; determines the orientation of legal knowledge; forms a legal being; acts as an absolute beginning to legal life.

It has been established that voluntarism as a form of irrationalism in law is divided into two subtypes, depending on the philosophy of law of two main representatives: A. Schopenhauer and F. Nietzsche.

Key words: law, voluntarism, irrationalism, philosophical and legal concepts, will to life, will to power, legal existence, legal cognition.

Постановка проблеми. У середині XIX ст. в західноєвропейській думці формується новий різновид ірраціонального напряму, який грунтується не на свідомості і мисленні, а на волі як філософсько-правовій категорії. Виникнення такого напряму пов'язане певним ланцюгом послідовних причин, однією з таких причин, звісно, стала емансипація у філософсько-правовій думці розуму. Окрім того, у світі відбулись і інші зміни, які сповіщали про кардинальне переосмислення філософії права, зокрема: були зауважені негативні сторони промислового перевороту і виявлені кризові явища в галузі культури. Отже, виявилась неспроможність одного лише розуму в осягненні різноманітних соціальних процесів і індивідуальних можливостей людської психіки. Тому філософія права дійшла до висновку, що явища життя не можуть трактуватись лише інтелектуально. Такому висновку посприяли філософсько-правові погляди А. Шопенгауера та Ф. Ніцше, які стали засновниками ірраціоналістичного напряму - волюнтаризму.

Стан дослідження. Ірраціональний напрям «волюнтаризм» досліджувався такими вченими як: А.М. Аброчновим, О.А. Базалуком, В.И. Добриніною, С.Л. Зайцевою, Є.Ш. Камалдіновою, Я.И. Коваль, Н.М. Ковтуном, А.Г. Кутлушин, Е.Ю. Кривих, О.В. Марченко, Ф. Ніцше, Ю.В. Петровим, В.І. Селівановим, В.А, Трофименком, В.В. Турбан, А. Шопенгауером та ін.

Метою статті є дослідження волюнтаризму як течії ірраціоналізму у філософії права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Воля як сторона свідомості трактувалась вкрай повільно, оскільки довгий час стверджувалось, що вона є психічною силою, яка допомагає розуму в боротьбі з пристрастями. В одних філософів це самостійна здатність, в інших лише активна функція розуму. [1, с. 11]. Однак, у XIX столітті формується нова форма філософської метафізики, яка, з одного боку, є продовженням класичних традицій античної філософії, а з іншого боку, вона протирічить раціоналістичним підставам, базуючись на іншому джерелі - волі і життю як першооснові світу [2, с. 10]. Становлення ірраціоналізму загалом і волі як ірраціонального елемента зокрема пов'язане перш за все з працями К.Тертуліана, А. Августина, К. Олександрійського, Ф. Аквінського, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше. Волюнтаристські тенденції спостерігалися і в філософії І. Канта, Г. Гегеля, Й. Фіхте, у творах яких воля розглядалася як першопричина соціальних процесів, насамперед пов'язаних з політичною владою. [3, с. 25-26]

У 1883 році при спробах пояснити механізми поведінки людини в рамках проблеми волі виник напрям, що завдяки німецькому соціологу Ф. Теніссу отримав назву «волюнтаризм», який визнає волю особливою, надприродною силою. Згідно з ученням волюнтаризму, вольові акти нічим не визначаються, але самі визначають хід психічних процесів. Формування цього по суті філософського напряму у вивченні волі має свою передісторію. Так, Епікур першим поставив питання про спонтанний, нічим не обумовлений, вільний вибір поведінки. Причиною виникнення подібних міркувань стала криза уявлень античної філософії про те, що головною духовною перевагою людини є розум, мислення [4].

Особливе місце у визначенні сутнісних ознак волюнтаризму посідають праці Аврелія Августина та Фоми Аквінського. Аврелій Августин тлумачить наявність волі та свободи волі у діяльності індивіда в соціальному середовищі через феномен відповідальності за гріхи. Воля, яка відсторонилась від незмінного загального блага і повернулась до власного блага, зовнішнього і нижчого, грішна за своєю сутністю. Подібно до Августина, у філософії Фоми Аквінського джерелом волевиявлення людини і критерієм його відповідності благу є Бог. В інтерпретації мислителя воля людини органічно пов'язана з щастям, яке у справжньому вияві полягає в єдності з Богом. Як розумна істота людина, за твердженням Фоми Аквінського, володіє свободою волі, яку Бог жодним чином не обмежує. Свобода волі обмежена лише зовнішніми факторами, не підвладними людині. Поділивши благо на індивідуальне та суспільне Фома Аквінський доходить висновку, що у сфері індивідуального блага воля вільна від необхідності. Натомість у сфері абсолютного блага (Бога) воля з необхідністю тримається його. У контексті порівняння волі як абсолютного начала і розуму як індивідуального нача-

ла, на думку Аквіната воля є рушійною силою розуму [3, с. 26-27].

У даний час можна говорити про зростання наукового, філософсько-правового інтересу до волі як феномену саморегуляції суб'єктом своєї поведінки і діяльності, яка зосереджує в собі зусилля до досягнення мети. У працях Шопенгауера, Ніцше і Вагнера ідея волі підноситься максималістськи: як волюнтаризм, який подається в якості сутності буття, формує саме буття. Волюнтаристи вважають, що світом «править воля», тобто життєздатність людини, спільноти залежить виключно від сили волі, а не від інших якостей, зокрема, не від їх раціональної обґрунтованості і виправданості. Відповідно реалізується і перемагає тільки той, що володіє достатньою волею. Всебічне вивчення ідей і праць дослідників цього явища можна вважати актуальною і важливою філософсько-правовою справою [2, с. 5].

Як відомо, основоположником ірраціоналізму як системи філософсько-правових поглядів став А. Шопенгауер, який зробив зовсім маленький крок: він відверто, явно визнав волю першоосновою буття. Згідно з його ученням, воля – сама серцевина, ядро всього приватного, як і цілого; вона проявляється в кожній сліпо діючій силі природи і в обдуманій діяльності людини [5, с. 140]. Починаючи з-А. Шопенгауера, волюнтаризм став одним із напрямків метафізики, який розглядає в якості нового принципу не інтелект, а волю [6, с. 73].

Отже, «саме в Шопенгауера проблема раціонального та ірраціонального, що звучала до того глухо, ніби в підпіллі, вийшла назовні, стала предметом відкритого, широкого, усвідомленого й ретельного дослідження (хоча термін «ірраціональне» й відсутній у його філософії, раціональному він протиставляє ілюмінізм)». Завдяки його здобуткам філософія нині сприймається як «оголений нерв» ірраціонального, в ній б'ється сильний, потужний, життєвий пульс, наповнений живою енергією ірраціонального [7, с. 78].

Воля, за Шопенгауером, є сутністю життя, яка «запалила» собі світло в інтелекті. Вона більш досконала, ніж інтелект. Інтелект для Шопенгауера – це щабель у розвитку організму, а сам організм і, відповідно, всі щаблі його розвитку були сформовані і розвивалися під впливом життєвої необхідності. Нами постійно керує воля - вона всіляко впливає на інтелект, коли він розходиться з її прагненнями [8, с. 66].

Згідно з Шопенгауером, основою всього сущого є Світова воля, що створює абсолютний початок усього буття. До появи людини світ був тільки «волею», а з її появою він став об'єктом пізнання з боку суб'єкта, або «уявленням». Світова воля - несвідома, темна, на відміну від волі людини, не освітлена інтелектом. Інтелект є другорядним, оскільки він лише орган, пов'язаний з фізичною субстанцією - мозком, виникає й існує разом з людиною. Його собі створила воля, яка є надприродною. Сама воля більш довершена, ніж інтелект, що служить практичній меті, він - знаряддя в руках волі. [9, с. 192]

До кінця XIX століття свою завершеність волюнтаристські концепції знайшли у дослідженнях А. Шопенгауера, Е. Гартмана,-Ф. Ніцше та ін. Феномен волі набуває статусу вихідного принципу буття. Це може бути світ як сліпа, самодостатня і тотальна «воля до життя», що діє за межами раціональних підстав і не піддається розумному пізнанню-(А. Шопенгауер), або це може бути і несвідомий духовно-вольовий початок як основа всього сущого, включаючи і людську свідомість, яка виступає сліпим знаряддям нерозумної «світової волі», модель якої пропонується в дослідженнях Е. Гартмана чи це може бути і «воля до влади» як рушійна сила історії, модель якої розробив Ф. Ніцше [8, с. 70-71].

Ірраціоналізм є характерною рисою творчості і для Ф. Ніцше, оскільки він розуміє під розумом лише здатність, що виділяє суб'єктивність людської особистості. На розумові здібності людини впливають: харчування, клімат, місце проживання, спосіб відпочинку, егоїзм. Як вважає філософ, право має містити норми, які в більшій мірі впливають саме на волю людини, а не на розум, а тому воно має містити в основному примусові і зобов'язуючі норми. Приділяти багато уваги наданню прав і свобод не варто, так як на їх формування будуть впливати ті ж фактори, які впливають і на розвиток розумових здібностей. Так як у кожної людини зазначені фактори присутні в біль-

шій чи меншій мірі, то і права, і свободи кожним індивідом будуть розумітися по-своєму, а це призведе до зіткнення інтересів і, як наслідок, руйнування суспільства [10, с. 50-51].

У працях Шопенгауера Ніцше привабила ідея волі, яка, за визначенням, є внутрішнім змістом суб'єкта; при цьому сам світ для суб'єкта є об'єктом споглядання - уявлення, а воля - сутність всіх сил, що творять світ. Але на відміну від Шопенгауера, для якого буття людини в світі трагічне і єдиний вихід для нього - постаратися придушити в собі волю до життя або хоча б послабити її шляхом усвідомлення, Ніцше стверджував, що треба не вбивати життя в собі, не нищити і вгамовувати в собі волю, а, навпаки, дати їй розгорнутися на повну силу. З іншого боку, Ніцше вважав як і Шопегауер, що одного лише розуму недостатньо для вироблення цілісного світогляду. Розум, логіка і всі найважливіші розумові категорії є всього лише результатом пристосування організму до середовища. Відзначається, що для Фрідріха Ніцше воля є конкретна індивідуальна воля людини, яка виявляє себе як «воля до влади», а точніше «воля до могутності». Сутність будь-якого існування, на його думку, полягає в прагненні до панування і могутності. «Воля до могутності» властива всьому і всім, вона універсальна і рухає всім світом. Воля виступає центральним коренем життя, її метафізична суть виражається в прагненні творити і віддавати. Воля є первинною по відношенню до свідомості і мислення і нерозривно пов'язує її з людською діяльністю. Отже, метафізика Ніцше має особистісний характер, і саме це відрізняє її від метафізики Шопенгауера. Ним обґрунтовується, що «воля до влади» стає у Ніцше основоположним принципом пізнання. Пізнання тим сильніше, чим сильніше керуюча ним воля [2, с. 63, 65-66.]. Боротьба за владу, на думку Ніцше, йде як у внутрішньому світі людині, так і у зовнішньому світі. Людей філософ поділяє за неоднаковою кількістю «волі до влади»: одні її прагнуть більше, інші – менше. Такий поділ породжує нерівність людей, яка є суттю суспільного життя, вічним пануванням одних над іншими. Рівність є неможливою, згідно з ідеями філософа, а тому істинна справедливість закладена у первісному визнанні нерівностей прав людей. Право осмислюється Ніцше як щось похідне, вторинне від «волі до влади», рефлекс останньої [11, с. 208].

Саме у вченні про волю як першооснову всього існуючого в повній мірі проявився волюнтаризм Ніцше. Отже, Ніцше замінив волюнтаризм А. Шопенгауера визнанням «волі до могутності» шляхом відсторонення вчення свого попередника про співчуття і аскетизм. Німецький мислитель вважав, що піднесені ідеї не що інше, як «завуальоване» звірство, де за добрими словами ховається воля до влади; у людей слабких вона проявляється як воля до свободи, у людей більш сильних - як воля до більшої влади, і якщо це безуспішно, то як воля до справедливості, а у найсильніших - як любов до людства, якою прикривається прагнення до придушення чужої волі. Згідно з Ніцше, єдиною реальністю є видимий світ, проте абсолютом в ньому виступає сама особистість з властивою їй волею. Саме воля є те, що робить людину неповторною і унікальною. Ніцше волю вважає первинною по відношенню до свідомості і мислення та нерозривно пов'язує її з людською діяльністю. Формулі Рене Декарта: «Я мислю, отже, існую» Фрідріх Ніцше усією очевидністю протиставляє положення: «Я володію волею і дію, отже, живу» [2, с. 76-77, 66].

Можна простежити як спільне, так і відмінне у філософсько-правових концепціях волі у А. Шопенгауера і Ф. Ніцше. Спільне у розумінні феномена волі у філософії двох мислителів наступне: осмислення розуму лише як здатності, що виділяє суб'єктивність людської особистості; розуміння волі як надіндивідуального феномена, який має характер субстанційної основи правового буття; право повинне впливати на волю, а не на інтелект людини; воля є первинною по відношенню до свідомості і мислення; воля нерозривно пов'язана з людською діяльністю; людина – це ірраціональна істота, котра живе інстинктами, несвідомими спонуканнями.

Різниця у трактуванні феномена волі у філософії А. Шопенгауера й Ф. Ніцше полягає в тому, що:

- для Фрідріха Ніцше воля є конкретна індивідуальна воля людини, яка виявляє себе як «воля до влади», а точніше «воля до могутнос-

ті», натомість для А. Шопенгауер воля нескінченна у своїх проявах, вона може бути як Світова, так і індивідуальна;

- за Ніцше принцип «волі до влади» створює нерівність людей, яка є суттю суспільного життя, вічним пануванням одних над іншими, для А. Шопенгауера воля повинна втілюватися у справедливості, що означає дотримання меж утвердження своєї волі та усвідомлення самообмеження особистістю своєї поведінки;

- у філософії права А. Шопенгауера для інтерпретації волі властиві песимістичні й аскетичні мотиви, а в концепції «волі до влади»- Ф. Ніцше чітко простежуються аспекти активізму й оптимізму.

Отже, дослідження А. Шопенгауера поклали початок новому руху в філософії другої половини XIX століття - волюнтаризму. Волюнтаризм - це одна з неоднорідностей некласичної філософії. У найзагальнішому сенсі філософія волі - це такий напрямок філософської думки, який визнає основою і сутністю дійсності волю, аналогічну людській волі. Волюнтаризм - це філософський напрямок, що акумулює в собі дослідження, що спираються на феномен волі, який мислиться як вищий принцип буття і знання не тільки в своїх суто психологічних визначеннях, а й у визначеннях моральних, естетичних, релігійних і взагалі всіх практичних [8, с. 69-70].

Під волюнтаризмом у широкому значенні можна розуміти світоглядну установку, відповідно до якої воля як прагнення до досягнення певної мети є вищим началом буття людини і світу. [12, с. 177] Людина в цьому світі є рабом волі, оскільки воля змушує її жити, яким би безглуздим та жалюгідним не було людське існування. Вона створила інтелект людині, щоб та пізнавала закони світу, краще виживала і пристосовувалася до цього світу. Людина завжди і скрізь служить не собі, не своїм інтересам, а волі, оскільки остання є потойбічним ядром оболонки життя, а уявлення – це об’єктивація волі, її прояв. До волі не можна застосувати поняття, вироблені нами в нашому ілюзорному світі: час, простір, число, причинність тощо, у ній немає ні минулого, ні майбутнього, ні множинності, а значить – вона дана вся і зразу як єдина світова воля [13, с. 294].

В.А. Бачинін під волюнтаризмом пропонує розуміти філософський напрямок, що ставить на чільне місце світового процесу вищу силу, іменовану волею (Шопенгауер) або волею до влади (Ніцше); практичну діяльність, підпорядковану вольовим рішенням, не узгодженим з доводами доцільності, раціональності, моралі і т. д. [14, с. 583]

Ірраціональна воля у світовому маштабі визнається згідно з волюнтаризмом вищим початком буття та протистоїть раціоналістичному розуму. Волюнтаризм у масштабі людського життя може приймати суб’єктивно особистісну форму: вважається, що людина, спираючись на свою вільну волю, сама здатна визначати свій життєвий шлях (не тільки відповідно, але і всупереч будь-яким обставинам) [15, с. 334].

Висновки. Вважається за доцільне розуміти під волюнтаризмом як видом ірраціоналізму у праві філософсько-правовий напрям,- у якому воля визнається першоосновою правового буття, пізнання та є вирішальною у саморегуляції людиною своєї поведінки та діяльності. У волюнтаризмі як виді ірраціоналізму у праві волі притаманні наступні ознаки: оспорює значення розуму як сфери усвідомлення діяльності людини; є першопричиною всіх соціально-правових процесів; визначає хід психологічних та розумових процесів у людини; є рушійною силою розуму та має переваги над правовим раціоналізмом; розуміється як феномен саморегуляції суб’єктом права своєї діяльності; визначається як мотиви, спонукання до дії; визначає спрямованість правового пізнання; формує правове буття; виступає абсолютним началом до правового життя.

Вважається за доцільне розділити волюнтаризм як течію ірраціоналізму у праві на два підвиди, в залежності від філософії права двох основних представників: А. Шопенгауера та Ф. Ніцше.

Волюнтаризм А. Шопергауера характеризується такими особливостями: введення у науку несвідомих ірраціональних моментів; зміна першопричини світу – раціональну абсолютну ідею на ірраціональний момент людської психіки – метафізичну першоволю; твердження, що світ – це матеріалізація й об’єктивація волі до життя; інтелектом керує воля; негативне

розцінювання інтелектуальної діяльності людини, оскільки вся інтелектуальна та емоційна конституція людини підкорена волі; розширення уявлень про людську суб'єктивність; відображення волюнтаризму у песимізмі, під яким слід розуміти негативне ставлення до життя, оскільки у ньому торжествує лише зло; песимізм – це моральна оцінка, що виражається в морально-філософському проекті порятунку і співчуття; почуття провини – орієнтир до позбавлення від «волі до життя»; проявляється через антропологічний принцип – заснований на концепції родової сутності людини як вольової істоти; воля об'єктивується як у людині, так і світі – Світова воля (поділ волі на суб'єктивну (фізична воля) та безсуб'єктивну (Світова воля)); воля виступає як особливе почуття самосвідомості.

Волюнтаризм Ф. Ніцше характеризується наступними особливостями: воля – це першопочаток, якому підкорюються думки, почуття і вчинки людини і яка є основою і рушійною силою світового прогресу; воля є первинною по відношенню до свідомості і мислення та нерозривно пов'язана з людською діяльністю; логіка і всі найважливіші розумові категорії є всього лише результатом пристосування організму до середовища, а тому одного лише розуму недостатньо для вироблення цілісного світогляду; воля є конкретною індивідуальною волею людини, яка виявляє себе як «воля до влади», а точніше «воля до могутності»; «воля до влади» є основоположним принципом пізнання; боротьба за владу йде в людині як у її внутрішньому світі, так і у зовнішньому світі; принцип «волі до влади» породжує нерівність людей, яка є суттю суспільного життя, вічним пануванням одних над іншими; рівність є неможливою, а тому істинна справедливість закладена у первісному визнанні нерівностей прав людей; право осмислюється як щось похідне, вторинне від «волі до влади», рефлекс останньої; людина є ірраціональною істотою, котра живе інстинктами, несвідомими спонуканнями; волюнтаризм Ніцше має особистісний характер.

Як бачимо, філософсько-правова теорія А. Шопенгауера відрізняється крайнім песимізмом, антиінтелектуалізмом, біологізмом в трактуванні людини і суспільства, а також яскраво вираженим волюнтаризмом. Німецький мислитель, вловивши хвилю антираціональних настроїв, став одним із перших, хто запропонував альтернативу. Цією альтернативою покликана була стати воля, яка виражає себе в різних об'єктиваціях, тобто може бути Світовою та індивідуальною. Однак, Світова воля перенасичена негативними відтінками, оскільки призводить лише до людських страждань. Саме тому, підхопивши філософсько-правові ідеї А Шопенгауера, Ф. Ніцше взяв за мету - поддолання песимізму. Так, долаючи песимізм А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, навпаки, намагається створити філософію активної дії, однією з центральних категорій, якою є «воля до влади», а точніше - «воля до могутності». Однак, трактування волі Ф. Ніцше породжує нерівність у суспільстві, адже, згідно з філософсько-правовими ідеями мислителя, є два типи людей: прості, котрі створюють матеріальні блага і мають слабку «волю до влади», а інші – «аристократи», які покликані творити «вищі» цінності. Між цими двома типами йде постійна боротьба, боротьба воль. Таким чином, історія - це боротьба двох типів воль, вважає Ф. Ніцше. На жаль, прагнучи подолати недоліки волюнтаризму А. Шопенгауера, Ф. Ніцше створив насильницьку, біологізаторську концепцію, яка стверджувала про право на життя лише для «сильних» людей.

Література

1. Селиванов В. И. Психология волевой активности / В.И. Селиванов. – Рязань, 1974.- 151 с.

2. Кривых Е.Ю. Волюнтаристская метафизика : Артур Шопенгауэр, Фридрих Ницше, Рихард Вагнер : диссертация ... кандидата философских наук : 09.00.03 / Кривых Елена Юрьевна; [Место защиты: Ур. гос. ун-т им. А.М. Горького].- Нижневартовск, 2009.- 174 с.

3. Ковтун Н.М. Воля як основа соціальної активності: соціально-філософський аналіз: д-ра філос. наук, спец.: 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії / Ковтун Н. М. – К.: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2016. – 418 с.

4. Ильин Е.П. Психология воли [Електронний ресурс] / Е.П. Ильин.- 2-е изд. — СПб.: Питер, 2009. — 368 с. – Режим доступу: http://rutlib2.com/book/25918

5. Шопенгауэр А. Собрание сочинений в пяти томах / А. Шопенгауэр. - Том 1 - Мир как воля и представление. - М., 1992. – 400 с.

6. Аброчнов А.М. Сосуществование и взаимопереходы рационального и иррационального: дис. на соиск. учен. степ. канд. филос. наук: 09.00.01 - онтология и теория познания / А.М. Аброчнов; Нижегородский Государственный Университет им. Н.И. Лобачевского. – Нижний Новгород, 2006. – 190 с.

7. Мудрагей Н.С. Рациональное – иррациональное: взаимодействие и противостояние / Н.С. Мудрагей // Историческиетипырациональности: В 2 т. – М.: ИФРАН, 1995. – Т. 1. – С. 77-94.

8. Базалук О.А. Экзистенциально-философский анализ феномена жизни в западноевропейской философии конца XIX - первой половины XX века: дис... д-ра филос. наук: 09.00.05 / Базалук Олег Александрович ; Переяслав-Хмельницкий гос. педагогический ун-т им. Григория Сковороды. - Переяслав-Хмельницький, 2007. - 429 с.

9. Подольська Є.А. Філософія. Підручник / Є.А. Подольська. – К.: Фірма «Інкос», Центр навчальної літератури, 2006. – 704 с.

10. Трофименко В. А. Разум и воля как универсальные антропологические основы права : дис. на соиск. учен. степеникканд. юрид. наук : 12.00.12 / Трофименко В. А. ; Нац. юрид. акад. Украиныим. Ярослава Мудрого. – Харьков, 2004. – 188 с.

11. Марченко О.В. Філософія права: навч. посібник. / О.В. Марченко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 304 с.

12. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології. Навчальний посібник зі словником / Н. Хамітов. Л. Гармаш. С. Крилова; під ред. Н. Хамітова. – К:. Наукова думка, 2000 – 272 с.

13. Касьян В.І. Філософія: Відповіді на питання екзаменаційних білетів / В.І. Касьян. - К.: Знання, 2008. — 347 с.

14. Бачинин В.А. Философия.права и преступления / В.А. Бачинин. - Худож.-оформитель Д.Гапчинский. — Харьков: Фолио, 1999. — 607с.

15. Камалдинова Э.Ш. Фатализм и волютаризм как категории социальной философии / Э. Ш. Камалдинова // Знание. Понимание. Умение : Научный журнал Московского гуманитарного университета. - 2012. - N 4. - С. 334-335.

ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Бурик Зоряна Михайлівна - кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

УДК: 351:502.33:330.3(477)

У статті розглянуто особливості організаційного забезпечення державного управління регіональним розвитком, запровадження формальних та неформальних інститутів інституційного середовища. Встановлено, що організаційно-інституційне забезпечення державного регулювання сталого розвитку включає : інститут держави, інститут права, інститут ринку та громадський інститут. Охарактеризовано інституції та організації, що забезпечують сталий розвиток на різних економічних рівнях. Наведено функції та завдання основних органів влади, залучених до управління сталим розвитком національної економіки України. Проаналізовано діяльність та причини ліквідації спеціальних інституцій державного регулювання сталого розвитку в Україні. Виокремлено основні проблеми у діяльності органів влади в процесі розробки стратегій сталого розвитку. Запропоновано утворити спеціальний орган – Агентство зі сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України.

Ключові слова: інституційний розвиток, інституційне забезпечення, інституційне середовище, сталий розвиток, державна політика.

The article deals with the peculiarities of the organizational support of state management by regional development, the introduction of formal and informal institutions of the institutional environment. It was established that the organizational and institutional support of state regulation of sustainable development includes: the institute of the state, the institute of law, the market institute and the public institute. The main problems in the activity of the authorities in the process of development of sustainable development strategies are presented. It is proposed to create a special body - the Agency for Sustainable Development under the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Key words: institutional development, institutional support, institutional environment, sustainable development, state policy.

В статье рассмотрены особенности организационного обеспечения государственного управления региональным развитием, введение формальных и неформальных институтов институциональной среды. Установлено, что организационно-институциональное обеспечение государственного регулирования устойчивого развития включает: институт государства, институт права, институт рынка и общественный институт.

Охарактеризованы институции и организации, обеспечивающие устойчивое развитие на разных экономических уровнях. Приведены функции и задачи основных органов власти, привлеченных к управлению устойчивым развитием национальной экономики Украины. Проанализирована деятельность и причины ликвидации специальных институций государственного регулирования устойчивого развития в Украине. Выделены основные проблемы в деятельности органов власти в процессе разработки стратегий устойчивого развития. Предложено создать специальный орган – Агентство устойчивого развития при Кабинете Министров Украины.

Ключевые слова: институциональное развитие, институциональное обеспечение, институциональная среда, устойчивое развитие, государственная политика.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Процес державного регулювання сталого розвитку передбачає послідовне виконання комплексу управлінських економічних, організаційних, фінансових заходів, що є складовими компонентами політики забезпечення сталого суспільного розвитку і спрямовані на визначені соціально-економічні явища та процеси. Зважаючи на сучасні реалії саме від державної влади та політики, що виробляється нею, залежать умови ведення бізнесу, використання ресурсного потенціалу, соціально-економічні процеси, перспективи розвитку країни і забезпечення інтересів усіх членів суспільства. Особливе значення у цьому процесі відіграє діяльність суб'єктів державного регулювання сталого розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Протягом певного періоду вирішувались питання організаційного забезпечення та проблем розвитку України. Їх досліджували низка вчених: С. Біла, О. Жук [1], З. Варналій [2], М. Долішній [4], М. Кушнір [5], Д. Норт [6] та ін. Дослідники приділяли увагу аналізу регіональної політики та організаційного забезпечення в межах свого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що інститути регулювання сталого розвитку – це сукупність взаємопов'язаних між собою правил, норм, механізмів примусу та суб'єктів, які втілюють їх у життя, що визначають функціонування та сталий розвиток. Такі інститути повинні виконувати свою основну функцію – забезпечувати «правила гри» суб'єктів соціальних, екологічних та економічних відносин у межах локального простору державного регулювання сталого розвитку. У зв'язку з цим інститути повинні сприяти формуванню якісно нового типу еколого-соціо-господарських взаємовідносин, заснованих на принципах сталого розвитку в межах складної системи. Виходячи з цього, варто наголосити, що інститути, які залучені в управління сталим розвитком, різні за характером. Вважаємо, що їх можна класифікувати за наступними ознаками: за об'єктом управління, за характером організації, за функціями управління, за територіальним охопленням, за формою регулювання.

У країнах ЄС коло організацій, що безпосередньо залучаються до процесу розвитку (окрім органів державної влади та органів місцевого самоврядування різного рівня), дуже широке. Тут можна навести різні інститути та інституції: асоціації муніципалітетів; національні агентства розвитку; торговельно-комерційні та промислові палати; технополіси; бізнесові й інноваційні центри; регіональні фінансові компанії; приватні консультанти та експерти; профспілки; організації, що займаються працевлаштуванням населення; організації, що спеціалізуються на поширенні нових технологій; бізнес-інкубатори; місцеві агентства розвитку тощо [15].

До інститутів, що забезпечують стійкий розвиток на макрорівні, належать: держава, законодавча база, профспілки, освіта, екологічна культура населення, наука, банківська система, система соціального захисту, засоби масової інформації, соціальне партнерство, податкова система, судова система, фондовий ринок, система суспільних соціальних фондів.

Відповідно до об'єкта управління, виділяємо політичні (інститут держави), правові (інститут права), економічні (інститут ринку) та соціальні інститути (інститути громадянського суспільства) впливу на сталий розвиток. Такі інститути можуть виконувати різні управлінські функції (планування, організація, моніторинг, облік, контроль).

Відповідно до виділених інститутів держави, права, ринку та громадських, суб'єктами державного регулювання сталого розвитку є : суб'єкти виконання (безпосередньо регулювання) – держава та її інституційні органи – законодавчі, виконавчі, судові органи різних рівнів; суб'єкти впливу (усі суб'єкти, що перебувають на ринку) – громадські та політичні об'єднання, засоби масової інформації, окремі особистості, зокрема, це – Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, державні органи виконавчої вла-

ди різних рівнів, Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, об'єднання, союзи та асоціації. Основні цілі та функції інститутів та організацій наведено у табл. 1.

Очевидно, що за характером організації їх діяльності, їх діяльність може бути, як формальною (які за формою регулювання можуть поділятись на державні, приватні та громадські) так і неформальною (через неформальні інститути). Та, відповідно, за територіальним охопленням на міжнародні, державні, регіональні та місцеві.

У функціональну сферу впливу державного регулювання входить керуючий вплив на об'єкти, не обов'язково підпорядковані відповідному органу виконавчої влади, коли державне управління розуміється як вплив на підлеглі (підконтрольні, підвідомчі) об'єкти.

Таблиця 1

Інститути та організації, що забезпечують сталий розвиток на різних економічних рівнях*

Інститути	Інституції	Організації	Цілі та функції інститутів
Інститут держави	Норми, правила, процедурні інституції, які регулюють процес доступу та реалізації влади з метою управління сталого розвитку	Органи державної влади, які реалізують функції управління сталого розвитку економіки (Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки та оборони України; комітети, відомства тощо)	Державне управління сталого розвитку Реалізація політики, яка б сприяла сталому зростанню науково-технологічного потенціалу, поліпшенню добробуту населення та соціального клімату в державі, а також усунення занепаду її природних ресурсів
Інститут права	Закони та підзаконні нормативно-правові акти, що сприяють переходу національної економіки на засади сталого розвитку	Органи влади, що відповідальні за процес формування та реалізації національного законодавства у сфері сталого розвитку економіки (Верховна Рада України, комітети у її складі тощо)	Нормативно-правове забезпечення сталого розвитку Забезпечення гармонізації законодавства з питань стійкого розвитку; ухвалення нормативно-правових актів, які б регулювали соціальні взаємовідносини між економічними агентами різних рівнів
Інститут ринку	Норми еколого-економічної поведінки, правила взаємодії суб'єктів ринку (торги, тендери, система ціноутворення тощо); права власності, правила доступу до ресурсів; ціни, конкуренція, прибуток тощо	Організації ринку	Сприяння розвитку соціальної інфраструктури, забезпечення раціонального використання природних ресурсів, розвиток громадянського суспільства Реалізація економічного механізму збалансування інтересів господарських суб'єктів й суспільства крізь призму еколого-економічних відносин та подолання еколого-економічних суперечностей
Громадський інститут	Розвиток свідомості мас, кожної особи через збирання, опрацювання і розподілення інформації в масовому масштабі, на основі закономірностей, що панують у суспільстві	ІГС, асоціативні структури, кластерні утворення ЗМІ	Захист інтересів працівників у соціальному партнерстві з роботодавцями, об'єднаннями роботодавців, організаціями бізнесу, органами влади

** власна розробка автора **Примітки : ІГС – інститути громадянського суспільства; ЗМІ – засоби масової інформації*

Інституції, які знаходяться в основі формування інституту держави є різноманітні норми, правила, процедури, які регулюють процес доступу та реалізації влади щодо забезпечення управління СР.

Держава з метою забезпечення ефективної взаємодії інститутів сталого розвитку в особі органів влади здійснює регулювання діяльності інститутів ринку, створює умови для розвитку інституту громадянського суспільства.

Важливого значення у системі впливів займає державно-управлінський інститут, який є синтезом інституту держави та інститут права та полягає в формації системи регламенто-

Таблиця 2

Функції та завдання основних органів влади, залучених в управління сталим розвитком національної економіки України*

Органи державної влади	Функції та завдання еколого-економічного управління
Верховна Рада України	Визначає засади внутрішньої та зовнішньої екологічної та економічної політики; Розробляє та приймає нормативно-правові акти, затверджує нормативно-правові акти міжнародного екологічного та економічного права, загальнодержавні екологічні й економічні програми; Визначає засади використання природних ресурсів виняткової (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації й експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку тощо
Кабінет Міністрів України	Здійснює реалізацію внутрішньої та зовнішньої економічної, соціальної, екологічної політики; Забезпечує виконання законів України, актів Президента України; стратегічних планів та програм, що забезпечують реалізацію сталого розвитку; Координує діяльність міністерств, державних комітетів та інших установ у сфері екологічної та економічної політики тощо
Міністерство екології та природних ресурсів України	Здійснює формування і забезпечення у сфері охорони навколишнього природного середовища (ОНПС); Забезпечення реалізації державної політики із здійснення державного нагляду (контроль) у сфері ОНПС [13]
Міністерство економічного розвитку і торгівлі України	Формування і забезпечення реалізації державної політики економічного і соціального розвитку; державної цінової політики; державної промислової політики, науково-технічної політики в промисловості; державної політики у сфері торгівлі; державної політики у сфері технічного регулювання (стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, акредитації органів з оцінки відповідності, управління якістю) та ін.; Аналіз стану та тенденції економічного і соціального розвитку України, секторів та галузей економіки, адміністративно-територіальних одиниць, розробка пропозицій щодо пріоритетних напрямів розвитку та реформування економіки, з урахуванням принципів **сталого розвитку,** державне прогнозування економічного і соціального розвитку тощо [7]
Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України	Реалізація державної політики у сферах ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження , відновлення джерел енергії та альтернативних видів палива [9]
Рада національної безпеки і охорони України	Вносить пропозиції Президенту України щодо реалізації засад внутрішньої та зовнішньої політики у сфері економічної безпеки як складових національної безпеки; Визначає стратегічні національні інтереси України у сфері екологічної та економічної безпеки; Координує та здійснює контроль за діяльністю у сфері екологічної та економічної безпеки [12]

** - власна розробка автора*

ваних та затверджених на законодавчому рівні документально закріплених норм та правил здійснення функцій державного регулювання відповідними органами державної влади. Державно-управлінські інститути виконують роль суб'єктів, що регулюють весь процес реалізації державної політики (в т.ч. в галузі сталого розвитку).

Функції ключових органів інституту держави (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Мінекономрозвитку, Мінекології, Рада Національної безпеки і оборони), див. табл. 2.

Формування державного інституційного забезпечення управління сталого розвитку відбувалося у кілька етапів: 1) етап інституційного хаосу; 2) становлення бази прогнозно-планових засад управління національною економікою, запровадження механізму поетапного впровадження системи стратегічного планування і прогнозування в державі на макро та мезорівнях; 3) визначення стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки, обґрунтування євро інтеграційного та євроатлантичного напрямків розвитку; 4) приведення меж вітчизняного законодавчо-правового поля до розвинутих стандартів інституційної системи стратегічного управління [3, с.166].

За період незалежності Україні було створено, а потім ліквідовано кілька спеціалізованих консультативно-дорадчих органів з питань сталого розвитку:

- Національна рада зі сталого розвитку України – консультативно-дорадчий орган при Президентові України, створена Указом Президента України від 3 травня 2003 року [11];
- Національна рада з питань науки, інновацій та сталого розвитку України – консультативно-дорадчий орган при Президентові України, створена Указом Президента України від 21 серпня 2009 року [10];
- Національна рада із сталого розвитку України, положення про яку було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. [14]. Національна рада зі сталого розвитку України була консультативно-дорадчим органом при Президентові України з 2003 по 2007 рр. Основними завданнями цієї Національної ради визначалися: вироблення пропозицій щодо національної стратегії переходу України на принципи сталого розвитку; оцінка стану реалізації державної політики щодо створення еколого-економічних передумов для сталого розвитку України [14].

Ані Національна комісія сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України 1997-2003 рр., ані Національна Рада зі сталого розвитку України при Президентові України 2003-2007 рр. не підготували Національної Стратегії сталого розвитку.

У 2009-2010 рр. консультативно-дорадчим органом при Президентові України була Національна рада з питань науки, інновацій та сталого розвитку України. Основними завданнями Національної ради були: вивчення стану реалізації державної політики у сферах наукової та інноваційної діяльності щодо забезпечення реалізації принципів сталого розвитку, підготовка пропозицій щодо пріоритетів розвитку наукової та інноваційної діяльності; оцінка стану розвитку науки та інноваційної діяльності, впровадження моделі сталого розвитку, аналіз та обговорення проблемних питань, що їх стримують, а також – підготовка та подання Президентові України пропозицій щодо їх розв'язання; узагальнення міжнародного досвіду з формування та реалізації державної політики у сферах наукової та інноваційної діяльності, її спрямування на впровадження моделі сталого розвитку та підготовка пропозицій щодо використання такого досвіду в Україні; аналіз проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань наукової та інноваційної діяльності, впровадження моделі сталого розвитку; організація, проведення громадських консультацій стосовно проектів відповідних актів та підготовка рекомендацій із зазначених питань; розгляд пропозицій державних органів, вітчизняних, іноземних та міжнародних організацій, підприємств і установ стосовно активізації, в тому числі стимулювання, наукової та інноваційної діяльності з метою забезпечення сталого розвитку України [9]. Надалі органи при Президентові було ліквідовано, зокрема, Національну раду зі сталого розвитку України – в 2007 р., Національну раду з питань науки, інновацій та сталого розвитку України – в 2010 р. З вересня 2009

р. діяла Національна рада із сталого розвитку України (НРСР) – консультативно-дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України. Основні завдання НРСР: вивчення стану реалізації державної політики щодо забезпечення сталого розвитку; оцінка стану формування економічних, соціальних, екологічних та інших передумов для переходу до сталого розвитку України, аналіз та обговорення проблемних питань, а також підготовка та подання Кабінетові Міністрів України пропозицій щодо їх вирішення; узагальнення міжнародного досвіду з формування та реалізації політики сталого розвитку та підготовка пропозицій щодо використання такого досвіду в Україні тощо [12]. Незважаючи на потенційну здатність стати центром реалізації концепції сталого розвитку на державному рівні, а також – на персональний склад (відомі представники влади та науковці), Національна рада із сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів також була ліквідована. Структура та функції НРСР не відповідали міжнародним стандартам, згідно яких для кожної галузі і сфери виробництва має бути свій відділ, що забезпечує планування та реалізацію у досягненні сталого розвитку. Інституція мала б забезпечувати ефективність своєї роботи утворенням тимчасових робочих та експертних груп, залученням до участі всіх представників центральних і місцевих органів виконавчої влади, проведенням науково-освітніх заходів. За результатами соціологічного дослідження, проведеного в рамках реалізації проекту Програми розвитку ООН та Глобального екологічного фонду «Інтеграція положень Конвенцій Ріо у національну політику України», якщо оцінювати загальний рівень співпраці органів влади щодо реалізації завдань та заходів сталого розвитку, то більшість (55,1 % службовців) оцінює таку співпрацю скоріше негативно та негативно (15,0 %), іншим службовцям така співпраця видається позитивною, або вони не визначились.

Співпраця органів влади з науковими установами у процесі формування та реалізації цілей та завдань сталого розвитку оцінюється респондентами більш високо, зокрема, 46,4 % службовців оцінюють таку співпрацю як позитивну, а 47,7 % – як негативну.

Значно менше оцінили співпрацю та кооперування між органами влади та громадськими об'єднаннями та асоціаціями – 36,5 % радше негативно, 15,8 % загалом негативно, що означає недостатню залученість інститутів громадянського суспільства до формування та реалізації державної політики сталого розвитку. Позитивно оцінили таку співпрацю 36,5 % опитаних державних службовців.

Мінімально оцінили співпрацю та кооперування між органами влади приватним сектором економіки, що говорить про відірваність системи державного регулювання від суспільства та приватного сектору (негативні оцінки – 68,3 %, не визначились з відповіддю – 20,4 %). Загалом позитивно оцінили таку співпрацю лише 11,3 % службовців.

Загалом, основними проблемами інституційного забезпечення сталого розвитку стали : недосконалість нормативно-правового механізму реалізації концепції сталого розвитку; недостатня ефективність існуючого законодавства щодо регулювання складових сталого розвитку, зокрема, економічної, екологічної та соціальної сфер життєдіяльності українського суспільства; дуже низький рівень залучення приватного та громадського сектору до імплементації принципів сталого розвитку; відсутність державного органу, який відповідатиме за здійснення національної політики з метою сталого розвитку (значна кількість структур та їх відповідальності); недосконалість механізму координації зусиль на міжнародному, національному та мікрорівні для забезпечення сталого розвитку; низький рівень узгодженості стратегічних планів; недостатнє залучення до розробки та реалізації державної політики сталого розвитку з боку приватного сектору та інститутів громадянського суспільства; необізнаність та помилкова інтерпретація сутності концепції сталого розвитку як на рівні державних органів влади (державних службовців), так і на рівні підприємств, засобів масової інформації та громадян України. Такі чинники суттєво позначаються на ефективності реалізації державної політики сталого розвитку. Основою подальшого розвитку країни повинна стати побудова системи дієвих інституцій з єдиним керівним центром, яка б ефективно

регулювала розвиток різних сфер економіки країни на засадах сталого розвитку.

Вважаємо, що для підвищення ефективності державного регулювання сталого розвитку, повинна бути створена Комісія чи Агентство зі сталого розвитку, якій надати повноваження щодо розробки скоординованого Плану реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», сприяння і контролю за практичним упровадженням завдань цього Плану. Основними завданнями органу має стати : розробка стратегії і плану дій щодо сталого розвитку держави, управління процесом реалізації розроблених планів та контроль діяльності, консультування представників влади; виявлення проблем у всіх сферах економіки та життя суспільства, проведення моніторингу; стимулювання наукових та інноваційних розробок; сприяння вихованню екологічної свідомості населення. У комісії (агенції) має бути свій відділ для кожної галузі і сфери виробництва, який забезпечує планування та реалізацію досягнення завдань сталого розвитку. Комісія (агенція) зі сталого розвитку має забезпечувати ефективну діяльність утворенням тимчасових робочих та експертних груп, залученням до участі представників міністерств, місцевих органів виконавчої влади, наукових закладів. Діяльність відповідних органів у розвинених країнах свідчить, що реалізація державної політики сталого розвитку потребує скоординованих зусиль як органів виконавчої влади, так і бізнесових структур, громадських організацій та засобів масової інформації.

Висновки із дослідженого матеріалу і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. За результатами дослідження, можемо виокремити значну кількість проблем, що стосуються діяльності суб'єктів державного регулювання сталого розвитку, зокрема : неузгодженість стратегічних планів різних рівнів відповідно до пріоритетів сталого розвитку; дуже низький рівень залучення приватного сектору, інститутів громадянського суспільства та ЗМІ до імплементації принципів сталого розвитку; недосконала система моніторингу виконання прийнятих міжнародних зобов'язань та інших дій, для досягнення сталого розвитку; неефективність організації прогнозування та моніторингу досягнення стратегічних цілей сталого розвитку та відсутність чітко окресленої відповідальності (та відповідальних органів) за недосягнення планових показників стратегій та програм. Для вирішення цих питань варто створити Агентство зі сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України, яке має володіти повноваженнями щодо інтеграції трьох складових сталого розвитку й інтеграції екологічної політики в секторальні політики, програми та плани.

Основними завданнями Агентства зі сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України має стати: сприяння формуванню та реалізації політики сталого розвитку національної економіки; участь у розробці нормативно-правового забезпечення сталого розвитку економіки, внесення відповідних пропозицій; взаємодія із законодавчими та виконавчими органами влади з питань сталого розвитку, зокрема погодження діяльності із Кабінетом Міністрів України, РНБО; координація взаємодії центральних органів виконавчої влади з питань розподілу функцій та забезпечення їх дотримання щодо реалізації стратегії, цілей та завдань сталого розвитку; організація розробки проектів основних документів, що стосуються сталого розвитку (стратегій і плану дій щодо сталого розвитку держави); розроблення пропозицій щодо механізму здійснення заходів, спрямованих на перехід України до сталого розвитку; здійснення державного моніторингу та контролю за процесом реалізації політики сталого розвитку; відповідальність за результативність реалізації політики сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Біла С. О. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку: аналіт. доп. / С. О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук [та ін.] ; за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2011. – С. 27–28.

2. Варналій З. С. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / З. С. Варналій, В. Є. Воротін, В. С. Куйбіда [та ін.] ; за заг. ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 768 с.

3. Державне управління: Словн.–довід Уклад: В. Д. Бакуменко та ін. За за рея. В. М.

Князєва, В. Д. Бакуменка. – К.: Вид–во УАДУ, – 2002. – С. 48.

4. Долішній М. Управління регіональними науково-технічними програмами. – К.: Наукова думка, 1993. – 174 с.

5. Кушнір М. О. Сучасні стратегічні орієнтири європейської регіональної політики / М. О. Кушнір // Стратегічні пріоритети : наук.-аналіт. щоквартал. зб. / Нац. ін-т стратег. досліджень. – К. : НІСД, 2013. – № 1 (26).

6. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; [пер. з англ. І. Дзюб]. – К. : Основи, 2000. – 198 с.

7. Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF.

8. Принципи сталого розвитку: що про них знає населення та державні службовці України? [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.lisportal.org.ua/wp–content/uploads/2017/08/sotsiology–pro–dovkillya–2016–PROON.pdf.

9. Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 676 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/676-2014-%D0%BF.

10. Про Національну раду з питань науки, інновацій та сталого розвитку України : Указ Президента України № 664/2009 від 21 серпня 2009 р. (втратив чинність 2010 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada. gov.ua/laws/show/664/2009.

11. Про національну раду зі сталого розвитку України : Указ Президента України № 388/ 2003 від 3 травня 2003 р. (рік втрати чинності – 2007) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show /388/2003.

12. Про основи національної безпеки України : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, С.351.

13. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, С.546.

14. Про утворення Національної координаційної ради з питань транспорту, здоров'я та довкілля : Постанова КМУ від 11 листопада 1999 р. № 2071 (втрата чинності 11.06.2010). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2071–99–%D0%BF.

15. What is sustainable development? Environmental, economic and sodal well–being for today and tomorrow. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iisd.org/sd/.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

INTERNATIONAL JOURNAL OF “SUPREMANCE OF LAW”

REVISTA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ “SUPREMAȚIA DREPTULUI”

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»

№ 1, 2018

Здано до набору 15.02.2018 р.
Підписано до друку 20.02.2018 р.
Комп’ютерний набір. Формат 60х841/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 21,9
Тираж 300. Зам. № 398

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76